

Z obsahu 2. čísla:**Recenzované články**

Redistribuční efekt zdravotního pojištění
Daniel Kolek – Alena Maaytová

Přenos výzkumu do praxe: tvorba a implementace metodiky měření kvality
paliativní a hospicové péče v ČR
Lucie Žáčková – Martin Loučka

Penzijní a stavební spoření
Jaroslav Vostatek

Činnosti a kompetence sociálních pracovníků v adiktologických službách
Miroslav Barták – Dita Štyvarová a kol.

Diskuse

Profesní zkušenost sociálního pracovníka s digitálním vyloučením
Filip Kruncí

Knihy, které nezestárly

Jan Keller připomíná knihu „De la justification, les économies de la grandeur“

Recenze

Recenze knihy „Stát v rozkladu“
Jan Mertl

Recenze publikace „Lidská práva starších lidí“
Vladimír Barák

FÓRUM

ODBORNÝ RECENZOVANÝ ČASOPIS

sociální politiky

Editorial	1	Knihy, které nezestárly	
Recenzované články		<i>Jan Keller připomíná knihu „De la justification, les économies de la grandeur“</i>	43
Redistribuční efekt zdravotního pojištění <i>Daniel Kolek – Alena Maaytová</i>	2	Dvoji ohlédnutí za Alainem Tourainem	
Přenos výzkumu do praxe: tvorba a implementace metodiky měření kvality paliativní a hospicové péče v ČR <i>Lucie Žáčková – Martin Loučka</i>	10	Alain Touraine, a sociologist of the production of society by itself	45
Penzijní a stavební spoření <i>Jaroslav Vostatek</i>	20	Sociologie bez společnosti?	46
Činnosti a kompetence sociálních pracovníků v adiktologických službách <i>Miroslav Barták – Dita Štyvarová a kol.</i>	33	Informační servis	
		Dary jako jeden zdroj příjmů nestátních neziskových organizací	48
		Zpráva z XXII. mezinárodní konference o rodinné politice	50
		Nekrolog za Ing. Petrem Víškem	53
Diskuse		Recenze	
Profesní zkušenost sociálního pracovníka s digitálním vyloučením <i>Filip Kruncel</i>	41	Bělíček, Jan a kol.: Stát v rozkladu: reportáže z oblastí, na které se od sametové revoluce zapomnělo (Brno: Host, 2021)	54
		Bílková, Veronika a kol.: Lidská práva starších lidí (Praha: Wolters Kluwer, 2022)	55

Editorial	1	Books that haven't aged	
Reviewed articles		<i>„On Justification. The Economies of Worth“</i> <i>Jan Keller</i>	43
The redistributive effect of health insurance <i>Daniel Kolek – Alena Maaytová</i>	2	A double look back at Alain Touraine	
The transfer of research into practice - the creation and implementation of a methodology for measuring the quality of palliative and hospice care in the Czech Republic <i>Lucie Žáčková – Martin Loučka</i>	10	Alain Touraine, a sociologist of the production of society by itself	45
Pension and building savings <i>Jaroslav Vostatek</i>	20	Sociology without society?	46
Activities and Competences of Social Workers in Addiction Services <i>Miroslav Barták – Dita Štyvarová a kol.</i>	33	Information service	
		Donations as one source of income for non-governmental non-profit organisations	48
		22nd international conference on family policy	50
		Obituary for Mr. Petr Víšek	53
Discussion		Book reviews	
Professional experience of a social worker facing digital exclusion <i>Filip Kruncel</i>	41	Review of the publication „State in decay“	54
		Review of the book „The human rights of the elderly“	55

For abstracts of the non-reviewed articles see the 3rd page of the cover.

Časopis je indexován v databázi **ERIH PLUS** (European Reference Index for the Humanities and Social Sciences) a je zařazen Radou pro výzkum, vývoj a inovace do **Seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v ČR**. FÓRUM sociální politiky je zařazeno i do elektronické databáze **CEEOL (Central and Eastern European Online Library)** – platformy globálně zpřístupňující společenskovední a humanitněvědní publikace ze střední, východní a jihovýchodní Evropy.

Informace pro autory

Obsahové zaměření časopisu: sociální problematika v nejširším vymezení. Časopis se skládá ze dvou částí. V první, tvořené rubrikou Recenzované články, jsou uveřejňovány pouze recenzované příspěvky. O zařazení do recenzované části časopisu rozhoduje redakční rada na základě výsledků recenzního řízení, které je oboustranně anonymní. Redakce v tomto směru provádí potřebné kroky. Autoři mohou nabízet články do obou částí, tj. do recenzované i nerecenzované části. Redakce přijímá pouze dosud nepublikované příspěvky. Autor by měl připojit úplnou kontaktní adresu včetně telefonního čísla a e-mailové adresy. Příspěvky zasílejte v elektronické podobě na adresu: petr.safarik@rilsa.cz.

Formální požadavky

Rukopis příspěvku do recenzované části (nejlépe v členění úvod, současný stav poznání, zkoumaná problematika a použité metody, výsledky, diskuse, závěr) o rozsahu zhruba 30 tisíc znaků včetně mezer v editoru MS Word musí vedle vlastního textu obsahovat 10–15řádkový abstrakt a klíčová slova, obojí v češtině a v angličtině. Grafy a obrázky musí být přizpůsobeny černobílému provedení (ve formátu excel skupinový sloupcový, ne prostorový). Připojeny musí být i jejich zdrojové soubory. Redakce provádí jazykovou úpravu textu. Více viz: <https://www.rilsa.cz/casopis-fsp/>

FÓRUM

sociální politiky

odborný recenzovaný časopis

2/2023

Vydává Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i.
Dělnická 213/12
170 00 Praha 7 – Holešovice
IČO 45773009

Facebook: <https://www.facebook.com/vyzkumnyustavprace>
LinkedIn: <https://cz.linkedin.com/company/vyzkumnyustavprace>
Twitter: <https://twitter.com/vyzkumny>

Šéfredaktor: PhDr. Petr Šafařík
kontakt: petr.safarik@rilsa.cz
tel. +420 211 152 722, mob. +420 777 529 070

Tisk: Vydavatelství KUFR, s. r. o., Naskové 3, 150 00 Praha 5

Distribuce a předplatné:

Předplatné zajišťuje jménem vydavatele společnost
SEND Předplatné spol. s r.o., Ve Žlíbku 1800/77, 193 00 Praha 9
e-mail: send@send.cz, tel. – 225 985 225, 777 333 370

Prodej za hotové:

Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i.
Dělnická 213/12, 170 00 Praha 7 – Holešovice
Prosíme o ohlášení se předem e-mailem (redakce@rilsa.cz)
nebo telefonicky (211 152 711).

Vychází: 4krát ročně, cena jednotlivého čísla je 80 Kč

Dáno do tisku: 16. 6. 2023

Registrace MK ČR E 17566
ISSN 1802-5854 – tištěná verze
ISSN 1803-7488 – elektronická verze

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons
Uveďte původ 4.0 Mezinárodní veřejná licence.

(<http://www.creativecommons.org/licenses/by/4.0>)

Redakční rada:

Prof. PhDr. Tomáš Sirovátko, CSc. (předseda - MU)
Doc. Adina Barbulescu, PhD (West University of Timisoara)
Prof. Dr. habil. Lutz Bellmann (Institute for Employment
Research Nuremberg)
Ing. Vlastimil Beran, Ph.D. (RILSA)
Ivana Dobrotić, PhD (University of Zagreb)
Doc. Ing. Marie Dohnalová, CSc. (FHS UK)
Doc. JUDr. Iva Fischerová, CSc. (MUP, o. p. s.)
Mgr. Daniel Gerbery, Ph.D. (Institút pre výskum práce a rodiny)
Prof. Jason Heyes (Sheffield University)
Prof. dr. Valentina Hlebec (University of Ljubljana)
Prof. JUDr. Vilém Kahoun, Ph.D. (ZSF JČU)
Prof. Ing. Vojtěch Krebs, CSc. (VŠE)
Mgr. Aleš Kroupa (RILSA)
PhDr. Věra Kuchařová, CSc. (RILSA)
Doc. Ing. Jitka Langhamrová, CSc. (VŠE)
Wim Van Lancker, PhD (KU Leuven)
Mgr. Jana Paloncyová, Ph.D. (RILSA)
Doc. Ing. Ladislav Průša, CSc. (Slezská univerzita v Opavě)
Oksana Mikhaylovna Shubat, PhD (Ural Federal University)
Prof. dr. hab. Marek Szczepański (Poznan University of Technology)
Dorottya Szikra, PhD habil. (Center for Social Sciences,
Budapest; Central European University, Vienna)
Prof. Ing. Jaroslav Vostatek, CSc. (VŠFS)
Konstantinos N. Zafeiris, PhD (Democritus University of Thrace)

Vážené čtenářky, vážení čtenáři,

velice nás těší, že dosud nejobjemnější vydání Fóra sociální politiky vychází před letními dovolenými – tedy v období, kdy bývá více času na „pomalejší čtení“.

První recenzovaná stať tohoto čísla Fóra sociální politiky (dále též FSP) se zabývá tím, zda konstrukce veřejného zdravotního pojištění v ČR přispívá ke zmírnění příjmové a sociální nerovnosti.

Další recenzovaný článek aktuálního FSP pojednává o způsobech a výsledcích přenosu výzkumu do praxe, a sice na příkladu tvorby a implementace metodiky pro měření kvality paliativní a hospicové péče v ČR.

Třetí odborný příspěvek analyzuje systémy penzijního a stavebního spoření v ČR v širším kontextu české důchodové reformy a legislativy EU. Autor využívá zahraničních zkušeností k návrhu změn, které by podle něho přinesly zjednodušení a zlevnění uvedených systémů, a to i ve vazbě na úpravy daňového systému České republiky.

Čtvrtý recenzovaný článek jednak identifikuje kompetence a činnosti sociálních pracovníků působících v adiktologických službách, jednak se snaží zjistit, jaké kompetence považují sociální pracovníci dané sféry pro výkon svého povolání za zásadní a důležité.

Doufáme, že pozornosti neuniknou ani výzvy k zasílání příspěvků (s. 52 a 54) pro dvě monotematická čísla FSP plánovaná na příští rok. Jedno by se mělo zabývat reformami různých oblastí veřejné sociální politiky v zemích Visegrádské skupiny, druhé tematickým komplexem důchodové reformy. Předem děkujeme těm ze čtenářů/-ek, kdo nám pomohou šířit tuto poptávku případným příspěvatelům/-kám.

Nyní mi dovoluete oznámit změnu, která nás vůbec netěší, ale finanční tlaky ji činí nezbytnou: toto číslo Fóra sociální politiky je poslední ve fyzické, papírové podobě. Od příštího vydání bude FSP vycházet „jen“ v elektronické formě, jež bude samozřejmě volně dostupná. (Je možné, že v budoucnu vydáme jednou ročně ve fyzické podobě výběr toho nejlepšího za dané období.) Všem našim předplatitelům/-kám velice děkujeme za přízeň, nesmírně si jí vážíme. Velmi stojíme o to, aby FSP četli i v jeho budoucí, výhradně digitální podobě. Ohledně vrácení předplatného nemusí předplatitelé/-ky činit žádné kroky – bude jim automaticky vyplaceno prostřednictvím společnosti SEND Předplatné s.r.o. Těto firmě a rovněž našemu vydavatelství – společnosti Vydavatelství KUFR s.r.o. – patří náš velký dík za dosavadní spolupráci.

Co nabídne příští vydání Fóra sociální politiky? Jeden z recenzovaných článků se bude zabývat kritérii hodnocení závislosti pro přiznání příspěvku na péči v České republice a Německu. Stať poukáže na limity českého systému a možnosti zefektivnění daného podpůrného nástroje s pomocí příkladu dobré praxe v Německu. Také druhý recenzovaný příspěvek by měl přiblížit takové prvky sociálního systému SRN, jež jsou v mnohém inspirativní pro ten český.

V zářijovém čísle rovněž navážeme na řadu předchozích textů, v nichž jsme se v diskusní rubrice zabývali sociálními dopady Zelené dohody pro Evropu.

Rubrika sociologa Jana Kellera „Knihy, které nezestály“ připomene pozoruhodnou práci „Boj o místa“ (La Lutte des places; 1994). Jak předesílá Jan Keller, epocha třídního boje je sice ukončena, ale to neznamená, že společnost se stala méně konfliktní a že vztahy mezi lidmi jsou harmoničtější než dříve. Kniha francouzských sociologů upozorňuje na to, že boj tříd byl vystředán bojem o místa, který je obdobně nemilosrdný jako ten dřívější: zpřetrhává vazby, které budily pocit náleženosti k určité skupině, činí obtížným vybudovat si pevnější osobnostní identitu, podkopává možnosti vzájemné solidarity.

Zvlášť ty, kteří takovou diagnózu současnosti sdílejí a zajímají se o to, zda a jak by bylo možné onen trend zvrátit nebo alespoň mírnit jeho dopady, by mohli zaujmout to, že jedna z recenzí v zářijovém Fóru sociální politiky zhodnotí 7. vydání důležitého kompendia Sociální politika (Jan Mertl a kol., 2023).

S přáním inspirativního čtení a příjemně stráveného léta

Petr Šafařík
šéfredaktor

Redistribuční efekt zdravotního pojištění

Daniel Kolek – Alena Maaytová

Abstrakt

Článek zkoumá, zda konstrukce veřejného zdravotního pojištění v ČR přispívá ke zmírnění důchodové a sociální nerovnosti. V první části textu jsou spočítány efektivní sazby pojistného na zdravotní pojištění ve vybraných letech. Výpočty potvrzují, že použití minimálních a maximálních vyměřovacích základů pro různé skupiny pojištěnců má regresivní dopad. V další části textu je zjišťován rozsah redistribučního efektu pomocí Lorenzovy křivky, Giniho koeficientu, Kakwaniho indexu a indexu efektivní progresivity. Výši Giniho koeficientu více ovlivňují sociální příjmy, nízký vliv na redistribuci je u pojistného na veřejné zdravotní pojištění a sociální zabezpečení. Indexy efektivní progresivity prokazují, že všechny sledované položky mají progresivní dopad na rozdělení příjmů.

Klíčová slova: veřejné zdravotní pojištění, VZP, financování zdravotnictví, redistribuce, Giniho koeficient, Kakwani index

Abstract

The article examines whether the public health insurance system in the Czech Republic contributes to reducing pension and social inequalities. The first part of the text covers the calculation of the effective premium rates for health insurance in selected years. The calculations confirmed that the application of minimum and maximum assessment bases for different groups of insured persons exerts a regressive impact. The next part of the text serves to determine the extent of the redistribution effect applying the Lorenz curve, the Gini coefficient, the Kakwani index and the index of effective progressivity. The Gini coefficient level is particularly influenced by social income, whereas public health insurance and social security premiums exert a lower impact on the Gini coefficient. The effective progressivity indices demonstrated that all the monitored items exert a progressive impact on income distribution.

Keywords: public health insurance, VZP, health financing, redistribution, Gini coefficient, Kakwani index

I. Úvod

Redistribuce neboli přerozdělování je jednou ze základních funkcí veřejných financí. Vlády jednotlivých států se snaží prostřednictvím nástrojů veřejných financí omezovat důchodovou a sociální nerovnost mezi občany. Zmírnění rozdílnosti mezi důchody jednotlivých osob je možné prostřednictvím konstrukce příjmových nástrojů (daně, zdravotní pojištění, sociální zabezpečení) nebo prostřednictvím vyplácení různých sociálních dávek (transferů). Jednou z důležitých otázek je, zda pro změny v nerovnoměrném rozdělení důchodů je vhodnější využít příjmové nástroje či nástroje výdajové.

Při diskusích o spravedlnosti ve zdravotnictví je nutné respektovat jednak spravedlnost financování, jednak spravedlnost přístupu ke zdravotní péči. Spravedlnost financování znamená, že platby závisí na schopnosti jednotlivce platit (Wagstaff, 1989). V souvislosti se spravedlností existují stupně progresu, které posuzují, zda relativně vyšší daň či pojistné platí osoby s vyššími příjmy, nebo s nižšími. (Kubátová, 2018). Pokud platí, že nastavený systém plateb je progresivní, znamená to, že osoby s vyššími příjmy hradí vyšší podíl ze své platební schopnosti. Regresivní systém plateb pak znamená, že větší podíl ze své platební schopnosti hradí osoby s nižšími příjmy. Při financování zdravotnictví je upřed-

nostňován progresivní systém plateb (Ataguba et al., 2018). Proporcionální stupeň znamená, že s růstem důchodu se odvedená daň či pojistné ve vztahu k příjmu nemění.

Existuje velké množství studií, které zkoumají progresivitu daňového systému, značná část studií využívá matematický model vyvinutý Kakwanim (Kakwani 1977). Postupy měření redistribučních efektů daňových systémů lze využít i při zkoumání spravedlnosti financování zdravotnictví. Pozornost se soustřeďuje hlavně na vertikální spravedlnost, tj. na progresivitu jednotlivých zdrojů financování zdravotních systémů (Wagstaff a van Doorslaer, 2000). Zjištění dopadu příspěvků na zdravotní péči na přerozdělení příjmů ve společnosti lze zjistit porovnáním Giniho koeficientu příjmů domácností před platbami za zdravotní služby s Giniho koeficientem příjmů domácností po uhrazení příspěvků. Výsledek určuje progresivitu či regresivitu příspěvků.

Z českých autorů se problematice redistribučních efektů daní věnovala mj. Kubátová (Kubátová 2016). Autorka zkoumala progresivitu daně z příjmu fyzických osob v České republice a na Slovensku pomocí metody lokální (intervalové) a globální progresivity. Hlavním výsledkem analýzy je zjištění, že daň byla v celém sledovaném intervalu progresivní, i když statutární sazba daně je lineární. U poplatníků s nízkými příjmy byla progresivita osobní důchodové daně způsobena hlavně díky odčitatelným

položkám od základu daně a slevám na dani. Vančurová a Klazar se zaměřili na redistribuční dopady českého důchodového systému u různých skupin pojištěnců (Vančurová, Klazar 2021). Poměrně omezený zájem o redistribuční dopady pojistného je dle autorů způsoben názorem, že výsledky by měly být obdobné jako u daně z příjmu fyzických osob.

U důchodového pojištění je důležitý vztah mezi placením pojistného a budoucím prospěchem (Klazar, Slintáková 2012). Princip prospěchu je možné měřit indexem progresivity penzijního systému nebo analýzou rozdílů v náhradových poměrech (replacement rates). Provedená analýza ukázala, že vzhledem k vysoké míře sociální solidarity penzijního systému v České republice dosahuje jedna skupina obyvatel výrazně lepších relativních ukazatelů (hrubý náhradový poměr). Uvedená studie je inspirující i pro sledování redistribučních efektů zdravotního pojištění. Konstrukce důchodového pojištění a všeobecného zdravotního pojištění vykazuje řadu obdobných znaků.

Gajdošová (2014) řešila otázku redistribučních efektů pojistného na veřejné zdravotní pojištění v České republice. Autorka potvrdila, že díky existenci minimálního a maximálního vyměřovacího základu působilo pojistné na veřejné zdravotní pojištění regresivně. Největší vliv na redistribuci měly ve sledovaném období sociální příjmy a daně. Přerozdělování je ovlivněno rozdíly

v rozdělení hrubých a sociálních příjmů v jednotlivých decilech (Gajdošová, 2016). Dlouhodobě nejvíce progresivně působí sociální příjmy, nižší vliv má zdanění osobních příjmů a nejnižší vliv pak pojistné. U zdanění působí progresivně daňový bonus (rozdíl mezi vypočtenou daní z příjmů a daňovým zvýhodněním na dítě). Ohledně výdajů jsou nejvíce progresivním prvkem důchody před dávkami státní sociální podpory. Autorka upozorňuje na skutečnost, že redistribuce je možná i prostřednictvím veřejných politik, kdy například ve zdravotnictví platí, že platba zdravotního pojištění je založena na principu platební schopnosti poplatníka, ale čerpání zdravotních služeb je dle potřeb.

Marková (Marková, 2022) určila míru tzv. finanční ochrany¹ v České republice pomocí Kakwaniho indexu (KI), který je využíván ke stanovení míry daňové progresivity. Autorka KI použila ke zhodnocení jednotlivých „kanálů“ financování českého zdravotního systému. Český zdravotní systém je financován ze všeobecného zdravotního pojištění, z všeobecných daní (platby ze státního rozpočtu, krajských rozpočtů) a přímými platbami. Přímé platby mají regresivní dopad, regresivní dopad má i nejvýnosnější daň – daň z přidané hodnoty. Určité zmírnění regresivity u DPH je v ČR zabezpečeno tím, že některé druhy služeb a statků jsou buď osvobozeny od DPH, nebo je použita nižší sazba DPH. Významný podíl regresivních „kanálů“ při financování zdravotnictví je vnímán jako nespravedlivý. Míra finanční ochrany v České republice hodnocená Kakwani indexem dosahuje podle Markové vysokých hodnot, to znamená, že v něm nepřevládají regresivní platby.

V České republice je odděleno poskytování zdravotní péče od schopnosti za ni platit. Při financování českého zdravotnictví je jako primární zdroj využíváno veřejné zdravotní pojištění. Pojistné na veřejné zdravotní pojištění je specifickým veřejným příjmem, od definice daňového příjmu se odlišuje především svou účelovostí, i přesto se lze setkat někdy s pojmem zdravotní daň. Při výběru všeobecného zdravotního pojištění v ČR je aplikován princip platební schopnosti, který zohledňuje peněžní příjmy pojistěnce. Princip platební schopnosti je z hlediska redistribuce u pojistného na zdravotní pojištění vhodným přístupem (Honekamp a Possenriede, 2008).

V další části tohoto článku je zkoumán redistribuční efekt nejvýznamnějšího příjmu ve zdravotnictví, tj. příjmů z veřejného zdravotního pojištění. Podíl příjmů z veřejného zdravotního pojištění na celkových příjmech zdravotnictví v České republice činí přibližně 70 % (údaj je bez platby státu za státní pojištění)².

II. Data a metoda analýzy rozsahu redistribuce

Hlavním cílem textu je zjistit rozsah redistribuce u příjmů z pojistného na veřejné

zdravotní pojištění v letech 2012, 2016 a 2020.

Cíl 1. Na základě znalosti celkového pojistného odvedeného zaměstnavatelem za zaměstnance, pojistného odvedeného zaměstnanci ze mzdy a pojistného odvedeného OSVČ určit efektivní sazby pojistného na veřejné zdravotní pojištění u zaměstnanců a OSVČ registrovaných u VZP.

Cíl 2. Zjistit rozsah redistribučního efektu na základě údajů ze statistik rodinných účtů pomocí Lorenzovy křivky, Giniho koeficientu, indexu efektivní progresivity a Kakwaniho indexu.

Analýza je provedena za tři roky – r. 2012, 2016 a 2020. Vybrané roky byly zvoleny z následujících důvodů: v roce 2012 byl naposledy aplikován u pojistného na veřejné zdravotní pojištění maximální vyměřovací základ; v roce 2020 začala pandemie covidu-19, která významně ovlivnila jak příjmy, tak výdaje veřejného zdravotního pojištění; v roce 2016 nebyl definován maximální vyměřovací základ, nebyly zaznamenány žádné vnitřní ani vnější faktory, které by ovlivnily příjmy a výdaje z všeobecného zdravotního pojištění.

Pro výpočet efektivních sazeb byla využita volně dostupná data VZP (Všeobecná zdravotní pojišťovna). Pro určení rozsahu redistribučního efektu pomocí Lorenzovy křivky, Giniho koeficientu a Kakwaniho indexu byla využita data z rodinných účtů Českého statistického úřadu.

Pro výpočet efektivní sazby pojistného je použit vzorec pro stanovení efektivní daňové sazby (Effective Tax Rates ETR) (např. Mendoza 1994; Kubátová 2018). ETR měří skutečné zatížení daňového poplatníka. Výpočet efektivní daňové sazby lze obecně vyjádřit jako podíl daňové povinnosti poplatníka a jeho příjmu

$$ETR = \frac{TB}{Y} \quad (1)$$

TB – daňové břemeno (daňová povinnost);
Y – celkové příjmy daňového poplatníka.

Na základě znalosti ETR lze stanovit efektivní sazbu pojistného ER(hi) (Gajdošová, 2014):

$$ER(hi) = \frac{HI}{Y} \quad (2)$$

HI – odvedené pojistné na veřejné zdravotní pojištění.

Pokud je efektivní sazba pojistného vyšší u nízkopříjmových skupin a nižší u obyvatel s vyššími příjmy, působí pojistné regresivně. Pokud je efektivní sazba u chudších obyvatel nižší a u vysokopříjmových vyšší, je systém pojistného nastaven progresivně.

Na základě vypočítaných dat je zkonstruována Lorenzova křivka podle rozdělení různých druhů hrubých příjmů v domácnostech. Hrubé příjmy jsou upraveny o po-

ložky pojistné, sociální příjmy a daně. Pro potřeby textu jsou zkoumány:

- Hrubé příjmy = hrubé příjmy ze závislé, samostatné činnosti a ostatní příjmy, které zahrnují např. příjmy z kapitálového majetku a pronájmu.
- Hrubé příjmy + soc. příjmy = k předchozí kategorii se přičtou sociální příjmy jako např. jsou důchody, dávky v hmotné nouzi aj.
- Hrubé příjmy + soc. příjmy – pojistné = od předchozí kategorie se odečte pojistné na veřejné zdravotní pojištění a sociální zabezpečení.
- Čisté příjmy = hrubé příjmy + soc. příjmy – pojistné – DPFO + daň. bonus = od předchozí kategorie se odečte zaplacená daň z příjmu fyzických osob a přičte se daňový bonus (sleva na dítě).

Z výše uvedených typů příjmů je vypočítán GK. Následně je porovnávána výše GK s předchozí kategorií příjmu.

Z Lorenzovy křivky a Giniho koeficientu se odvozuje Kakwaniho index, který měří progresivitu daně či pojistného. Jestliže je jeho hodnota vyšší než 0, tak daň působí progresivně. Naopak vyjde-li jeho hodnota záporně, tak daň má regresivní dopad. Pokud je jeho hodnota rovna 0, znamená to, že daň má proporcionální dopad. Kakwaniho index lze zapsat následujícím vztahem: (Kubátová, 1997)

$$K = C - G \quad (3)$$

C – Index daňové koncentrace;

G – Giniho index důchodové koncentrace.

Tento vztah lze také zapsat vzorcem: (Shome, 1995)

$$K = G_b - G_t \quad (4)$$

G_b – Giniho koeficient před zdaněním;
 G_t – Giniho koeficient po zdanění.

Index efektivní progresivity (EP) měří redistribuční efekt zdanění nebo efekt sociálních příjmů. Pokud jeho hodnota je větší než 1, znamená to, že efekt zdanění má progresivní dopad. Je-li hodnota menší než 1, tak má položka dopad regresivní. Jestliže se rovná 1, tak daná položka nemá vliv na redistribuci. Lze ho zapsat následujícím vztahem (Klazar a Slintáková, 2004):

$$EP = \frac{1 - GK_{Y-TAX}}{1 - GK_Y} \quad (5)$$

GK_{Y-TAX} – hodnota Giniho koeficientu po zdanění či po přijetí sociálního transferu;

$1 - GK_Y$ – hodnota Giniho koeficientu před zdaněním či přijetím sociálního transferu.

Pro zjištění rozsahu redistribuce u příjmů z pojistného na veřejné zdravotní pojištění je zkoumán:

- Celkový index efektivní progresivity

$$EP_{\text{Celkový}} = \frac{1 - GK_{\text{čisté příjmy}}}{1 - GK_{\text{hrubé příjmy}}} \quad (6)$$

- Index efektivní progresivity daní

$$EP_{\text{TAX}} = \frac{1 - GK_{\text{čisté příjmy}}}{1 - GK_{\text{hrubé příjmy} + \text{sociální příjmy} - \text{pojistné}}} \quad (7)$$

- Index efektivní progresivity sociálních příjmů

$$EP_{\text{Sociální příjmy}} = \frac{1 - GK_{\text{hrubé příjmy} + \text{sociální příjmy}}}{1 - GK_{\text{hrubé příjmy}}} \quad (8)$$

- Index efektivní progresivity pojistného na zdravotní pojištění a sociálního zabezpečení

$$EP_{\text{Pojistné}} = \frac{1 - GK_{\text{hrubé příjmy} + \text{sociální příjmy} - \text{pojistné}}}{1 - GK_{\text{hrubé příjmy} + \text{sociální příjmy}}} \quad (9)$$

III. Výsledky

a. Efektivní sazby pojistného na zdravotního pojištění

Efektivní sazby jsou spočítány za celkové pojistné odvedené zaměstnavatelem za zaměstnance, za pojistné, které skutečně odvede zaměstnanec (je sraženo ze mzdy), a za osoby mající příjmy ze samostatné výdělečné činnosti. V tabulkách 2–4 je nejnižším hrubým příjmem částka 4 000 Kč. Tato částka byla zvolena proto, že od částky 4 000 Kč se u dohody o pracovní činnosti odvádí pojistné. Použití nižších částek není vhodné, jen minimum osob zaměstnaných na částečný pracovní poměr má nižší příjmy z této činnosti než 4 000 Kč. Stejná počáteční měsíční částka byla zvolena i u OSVČ, efektivní sazby jsou počítány nikoliv ze zisku, ale z vyměřovacího základu. Důvodem je, že 50 % zisku je odhadem mzdy OSVČ (příjem z práce). „Zbytek zisku teoreticky tvoří kapitálové příjmy, které obvykle nejsou předmětem penzijního pojištění. Argument pro tento přístup je následující: kapitálový příjem není omezen věkem ekonomického subjektu, není omezen jeho schopností pracovat“ (Vančurová a kol., 2021). Tabulka 1

uvádí minimální a maximální vyměřovací základy ve sledovaných letech.

Efektivní sazby pojistného, které je odvedeno zaměstnavatelem za zaměstnance, jsou uvedeny v tabulce 2 a grafu 1. U nižších hrubých příjmů je efektivní sazba pojistného nejvyšší z důvodu existence minimálního vyměřovacího základu, kterým je u příjmů ze závislé činnosti minimální mzda. Existence maximálního vyměřovacího základu v roce 2012 způsobila, že osoby s vyššími příjmy platily nižší sazbu pojistného z příjmu. Od roku 2013 se již maximální vy-

měřovací základ neuplatňuje. To znamená, že pokud zaměstnanec dosáhl hrubého příjmu alespoň ve výši minimální mzdy, tak se efektivní sazba rovnala sazbě zákonné. Z uvedených výsledků vyplývá, že kvůli existenci minimálního a maximálního vyměřovacího základu mělo pojistné na veřejné zdravotní pojištění regresivní dopad. Největší regresivní dopad byl v roce 2012, protože v tomto roce byl používán maximální vyměřovací základ (např. osoby s měsíčním příjmem 300 000 Kč byly zatíženy sazbou 6,79 namísto zákonné sazby 13,5 %).

Tabulka 1: Minimální a vyměřovací základy při odvodu pojistného u zaměstnance (v Kč)

Rok	Minimální vyměřovací základ	Maximální vyměřovací základ
2012	8 000	150 822
2016	9 900	-
2020	14 600	-

Zdroj: vlastní zpracování na základě dat VZP (2015, 2022a)

Tabulka 2: Vliv min. a max. vyměřovacího základu na efektivní sazbu pojistného u zaměstnance (příjem, pojistné v Kč, sazby v %)³

Hrubý příjem	Pojistné 2012	Pojistné 2016	Pojistné 2020	ER(hi) 2012	ER(hi) 2016	ER(hi) 2020
4 000	1 080	1 337	1 971	27,00	33,41	49,28
5 000	1 080	1 337	1 971	21,60	26,73	39,42
6 000	1 080	1 337	1 971	18,00	22,28	32,85
7 000	1 080	1 337	1 971	15,43	19,09	28,16
8 000	1 080	1 337	1 971	13,50	16,71	24,64
9 000	1 215	1 337	1 971	13,50	14,85	21,90
10 000	1 350	1 350	1 971	13,50	13,50	19,71
11 000	1 485	1 485	1 971	13,50	13,50	17,92
12 000	1 620	1 620	1 971	13,50	13,50	16,43
13 000	1 755	1 755	1 971	13,50	13,50	15,16
14 000	1 890	1 890	1 971	13,50	13,50	14,08
15 000*	2 025	2 025	2 025	13,50	13,50	13,50
160 000	20 361	21 600	21 600	12,73	13,50	13,50
180 000	20 361	24 300	24 300	11,31	13,50	13,50
200 000	20 361	27 000	27 000	10,18	13,50	13,50
220 000	20 361	29 700	29 700	9,25	13,50	13,50
240 000	20 361	32 400	32 400	8,48	13,50	13,50
250 000	20 361	33 750	33 750	8,14	13,50	13,50
300 000	20 361	40 500	40 500	6,79	13,50	13,50

*ER(hi) u hrubého měsíčního příjmu v intervalu 15 000 – 150 822 Kč byla ve všech sledovaných letech ve výši 13,5%. Zdroj: vlastní zpracování na základě dat VZP (2015, 2022b)

V roce 2020 byl zaznamenán vyšší regresivní dopad u nízkopříjmových osob v porovnání s předchozími roky, např. osobě s hrubým příjmem ve výši 4 000 Kč vzrostla sazba pojistného téměř na 50 %. Nárůst efektivní sazby byl způsoben rychlým nárůstem minimálního vyměřovacího základu.

Zaměstnavatel strhává zaměstnanci ze mzdy pojistné ve výši jedné třetiny ze zákonné sazby. Tabulka 3 ukazuje efektivní sazbu pojistného, které bylo ve skutečnosti odvedeno. V případě, že zaměstnanec nedosáhne hrubého příjmu alespoň částky minimální mzdy, je z výše jeho hrubé mzdy odvedeno pojistné ve výši 4,5 %, dále je použita sazba 13,5 % z rozdílu mezi minimálním vyměřovacím základem (minimální mzdou) a jeho hrubou mzdou. Největší regresivní dopad je u hrubého příjmu 4 000 Kč, kdy rozdíl mezi efektivní a zákonnou sazbou je 35,78 procentních bodů.

V případě OSVČ je uplatňován minimální vyměřovací základ (dále též VZ), který činí 50 % průměrné mzdy. Nízkopříjmové OSVČ jsou negativně ovlivněny minimálním VZ, neboť jejich vyměřovací základ je nižší než minimální. U příjmů z podnikání také existoval maximální vyměřovací základ (do roku 2012). Z dat v tabulce 4 vyplývá, že pojistné na veřejné zdravotní pojištění má u OSVČ regresivní dopad. V současné době s ohledem na zrušení EET, zavedení paušální daně a vysoké výdajové paušály (viz zákon o daních z příjmů, §7) mohou mít ale OSVČ nižší zátěž kvůli vykazovanému VZ.

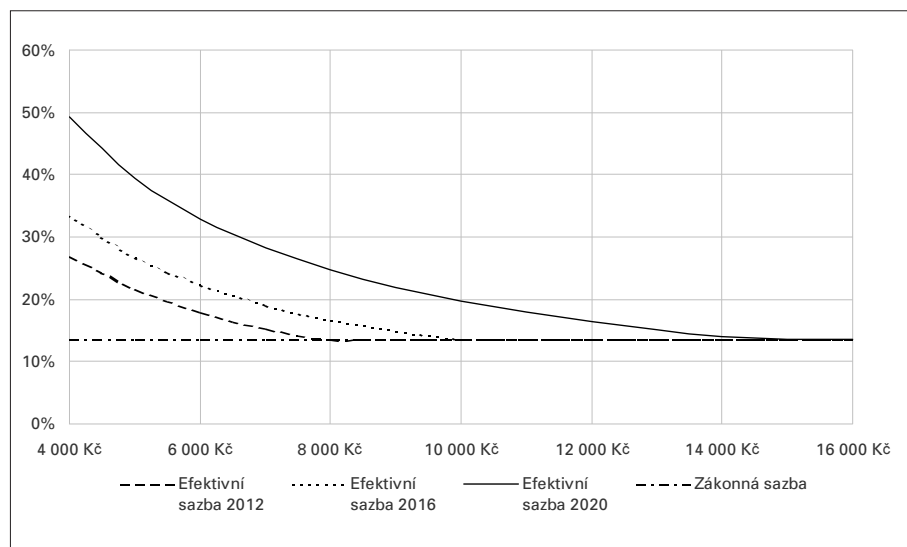
b. Solidarita veřejného zdravotního pojištění⁶

V systému financování zdravotnictví v ČR lze identifikovat několik rovin solidarity. Při výběru pojistného jde o solidaritu mezi osobami s vyššími příjmy a osobami s nižšími příjmy či bez příjmu. Za část osob (státní pojištěnci) odvádí pojistné stát. Nejpočetnější skupinami státních pojištěnců jsou děti a starobní důchodci.

Další rovina solidarity je např. solidarita mezi méně a více nákladnými pacienty. Protože úhrada státu za státní pojištěnce nepokryje jejich zdravotní výdaje, dochází k přerozdělování vybraného zdravotního pojištění. Osoby v produktivním věku odvádějí na veřejném zdravotním pojištění více, než kolik doopravdy čerpají. Za státní pojištěnce je odváděno na pojistném na veřejné zdravotní pojištění méně, než kolik činí výdaje na zdravotní péči.

V tabulce 5 jsou uvedeny příjmy z pojistného od zaměstnanců, OSVČ a osob bez zdanitelných příjmů a výdaje Vše-

Graf 1: Efektivní sazba pojistného při existenci minimálního vyměřovacího základu

Zdroj: vlastní zpracování na základě výpočtů z dat VZP (2015, 2022b)

Tabulka 3: Vliv min. a max. vyměřovacího základu na efektivní sazbu pojistného odvedeného ze mzdy zaměstnance (příjem, pojistné v Kč, sazby v %)⁴

Hrubý příjem	Odvedené pojistné 2012	Odvedené pojistné 2016	Odvedené pojistné 2020	ER(hi) 2012	ER(hi) 2016	ER(hi) 2020
4 000	720	977	1 611	18,00	24,41	40,28
5 000	630	887	1 521	12,60	17,73	30,42
6 000	540	797	1 431	9,00	13,28	23,85
7 000	450	707	1 341	6,43	10,09	19,16
8 000	360	617	1 251	4,50	7,71	15,64
9 000	405	527	1 161	4,50	5,85	12,90
10 000	450	437	1 071	4,50	4,37	10,71
11 000	495	495	981	4,50	4,50	8,92
12 000	540	540	891	4,50	4,50	7,43
13 000	585	585	801	4,50	4,50	6,16
14 000	630	630	711	4,50	4,50	5,08
15 000*	675	675	675	4,50	4,50	4,50
160 000	6 787	7 200	7 200	4,24	4,50	4,50
180 000	6 787	8 100	8 100	3,77	4,50	4,50
200 000	6 787	9 000	9 000	3,39	4,50	4,50
220 000	6 787	9 900	9 900	3,08	4,50	4,50
240 000	6 787	10 800	10 800	2,83	4,50	4,50
250 000	6 787	11 250	11 250	2,71	4,50	4,50
300 000	6 787	13 500	13 500	2,26	4,50	4,50

⁴ER(hi) odvedeného z hrubého měsíčního příjmu zaměstnance v intervalu 15 000 – 150 822 Kč byla ve všech sledovaných letech ve výši 4,5%.

Zdroj: vlastní zpracování na základě dat VZP (2015, 2022b)

Tabulka 4: Vliv min. a max. vyměřovací základu na efektivní sazbu pojistného u OSVČ (příjem, pojistné v Kč, sazby v %)⁵

Průměrný vyměř. základ na měsíc	Pojistné 2012	Pojistné 2016	Pojistné 2020	ER(hi) 2012	ER(hi) 2016	ER(hi) 2020
4 000	1 697	1 823	2 352	42,43	45,58	58,80
5 000	1 697	1 823	2 352	33,94	36,46	47,04
6 000	1 697	1 823	2 352	28,28	30,38	39,20
7 000	1 697	1 823	2 352	24,24	26,04	33,60
8 000	1 697	1 823	2 352	21,21	22,79	29,40
9 000	1 697	1 823	2 352	18,86	20,26	26,13
10 000	1 697	1 823	2 352	16,97	18,23	23,52
11 000	1 697	1 823	2 352	15,43	16,57	21,38
12 000	1 697	1 823	2 352	14,14	15,19	19,60
13 000	1 755	1 823	2 352	13,50	14,02	18,09
14 000	1 890	1 890	2 352	13,50	13,50	16,80
15 000	2 025	2 025	2 352	13,50	13,50	15,68
16 000	2 160	2 160	2 352	13,50	13,50	14,70
20 000*	2 700	2 700	2 700	13,50	13,50	13,50
160 000	20 361	21 600	21 600	12,73	13,50	13,50
180 000	20 361	24 300	24 300	11,31	13,50	13,50
200 000	20 361	27 000	27 000	10,18	13,50	13,50
220 000	20 361	29 700	29 700	9,25	13,50	13,50
240 000	20 361	32 400	32 400	8,48	13,50	13,50
250 000	20 361	33 750	33 750	8,14	13,50	13,50
300 000	20 361	40 500	40 500	6,79	13,50	13,50

*ER(hi) odvedeno z průměrného měsíčního vyměřovacího základu OSVČ v intervalu 20 000 – 150 822 Kč byla ve všech sledovaných letech ve výši 13,5%.

Zdroj: vlastní zpracování na základě dat VZP (2015, 2022c)

Tabulka 5: Příjmy a výdaje z pojistného u VZP za osoby v produktivním věku (15–64 let) v daném roce

Rok	Počet pojistěnců VZP	Pojistné na 1 osobu (Kč)	Celkové příjmy (mld. Kč)	Celkové výdaje (mld. Kč)	Výdaje na 1 osobu (Kč)	Rozdíl (Kč)
2012	4 109 567	22 841	93,867	67 356 298	16 390	6 451
2016	3 790 120	28 683	108,714	73 176 235	19 307	9 376
2020	3 683 703	37 992	139,950	85 384 960	23 179	14 813

Zdroj: vlastní zpracování na základě dat VZP (2020)

becné zdravotní pojišťovny související s těmito skupinami pojištěnců. Pro zjednodušení předpokládáme, že většina pojištěnců ve věkové kategorii (15–64 let) nejsou státními pojištěnci. Data v tabulce 5 potvrzují, že finanční prostředky vybrané na veřejném zdravotním pojištění od této skupiny jsou vyšší než výdaje vynaložené na jejich zdravotní péči.

Státní pojištěnci (ve věku 0–14 a osoby starší 65 let) mají výrazně vyšší výdaje než osoby v produktivním věku (viz tabulka 6). Největší záporný rozdíl mezi příjmy a výdaji z pojistného u VZP za osoby v předproduktivním věku (0–14 let) byl v roce 2012, nejmenší kladný rozdíl byl zaznamenán v roce 2020, důvodem bylo výrazné zvýšení

platby za státní pojištění (o 500 Kč na jednoho státního pojištěnce /měsíc).

c. Lorenzova křivka, Giniho koeficient⁷, Kakwani index domácností

Pro zjištění rozsahu redistribučního efektu na základě údajů ze statistik rodinných účtů je využita Lorenzova křivka, Giniho koeficient a index efektivní progresivity. Lorenzova křivka byla vytvořena na základě dat ze statistiky domácností podle decilového rozdělení čistých peněžních příjmů (statistiky rodinných účtů ČSÚ). V případě sociálních příjmů je zřejmé, že jejich větší část drží chudší obyvatelé. Největší nerovnoměrnost je zaznamenána u příjmů z podnikání.

V tabulce 7 jsou vypočítány GK a KI v jednotlivých letech. Je zřejmé, že pokud se upravily hrubé příjmy o jednotlivé položky, hodnota GK klesla. To znamená, že položky sociální příjmy, pojistné a daně měly progresivní vliv na redistribuci. Čím větší rozdíl byl mezi GK, tím více měly daně druhy příjmů progresivní dopad. Největší dopad na redistribuci mají sociální příjmy, a to konkrétně v roce 2016, kdy připočtením sociálních příjmů se nerovnoměrnost snížila o 13,31 p.b. Nejmenší vliv na změnu GK mělo pojistné na veřejné zdravotní pojištění a sociální zabezpečení v porovnání s ostatními položkami. Důležité je zjištění, že podle rozdílů hodnot GK měly všechny položky upravující hrubé příjmy progresivní dopad na rozdělení příjmů mezi obyvateli. Nejmenší KI vyšel mezi GK $\text{Hrubé příjmy} + \text{soc. příjmy}$ a GK $\text{Hrubé příjmy} + \text{soc. příjmy} - \text{pojistné}$ v roce 2012, ve kterém existoval maximální vyměřovací základ na veřejné zdravotní pojištění. V roce 2020 byly OSVČ odpuštěny zálohy na sociální pojištění za 6 měsíců kvůli pandemii covidu-19, i proto byl rozdíl (dopad) menší v porovnání s rokem 2016.

Graf 3 prokazuje výše uvedené závěry. Čím blíže je daná křivka k křivce rovného rozdělení, tím je nižší nerovnoměrnost v příjmech.

Na grafu 4 je zřejmé, že Lorenzovy křivky hrubých příjmů ovlivněné sociálními transfery a pojistným potvrzují, že v letech 2012, 2016 a 2020 bylo skutečné rozdělení téměř totožné.

d. Indexy efektivní progresivity

Ke stanovení indexů efektivní progresivity jsou využity hodnoty GK. Protože všechny hodnoty indexů jsou větší než 1, lze tvrdit, že všechny zkoumané položky (pojistné, daně a sociální příjmy) měly progresivní dopad na rozdělení příjmů mezi osoby, a jsou tak potvrzeny

závěry, které vycházejí z analýzy Lorenzových křivek a GK. V porovnání s ostatními položkami má pojistné na veřejné zdravotní pojištění a sociální zabezpečení nejmenší progresivní dopad. Za sledované roky u pojistného na veřejné zdravotní pojištění a sociální zabezpečení byl největší progresivní dopad v roce 2016, kdy již neexistoval maximální vyměřovací základ u pojistného na veřejné zdravotní pojištění. Nejmenší progresivní dopad byl u pojistného v roce 2012, kdy byl uplatňován maximální vyměřovací základ. V roce 2020 byl progresivní dopad také menší s porovnáním rokem 2016.

IV. Závěr

Hlavním cílem textu bylo zjištění rozsahu redistribuce u příjmů z pojistného na veřejné zdravotní pojištění v letech 2012, 2016 a 2020. Na základě znalosti celkového pojistného odvedeného zaměstnavatelem za zaměstnance, pojistného odvedeného zaměstnancem a pojistného odvedeného OSVČ byly spočítány efektivní sazby pojistného na veřejné zdravotní pojištění u zaměstnanců a OSVČ registrovaných u VZP. V textu byl zjištěn i rozsah redistribučního efektu na základě údajů ze statistik rodinných účtů pomocí Lorenzovy křivky, Giniho koeficientu, Kakwaniho indexu a indexu efektivní progresivity.

Výpočty efektivní sazby pojistného odvedeného zaměstnavatelem za zaměstnance prokázaly, že u nižších hrubých příjmů byla efektivní sazba pojistného nejvyšší. Příčinou této „zvláštnosti“ je existence minimálního vyměřovacího základu, kterým je u příjmů ze závislé činnosti minimální mzda. Existence maximálního vyměřovacího základu v roce 2012 způsobila, že osoby s vyššími příjmy platily nižší sazbu pojistného z příjmu. Protože od roku 2013 se přestal maximální vyměřovací základ uplatňovat, znamenalo to, že pokud zaměstnanec dosáhl hrubého příjmu alespoň ve výši minimální mzdy, efektivní sazba pojistného se rovnala sazbě zákonné.

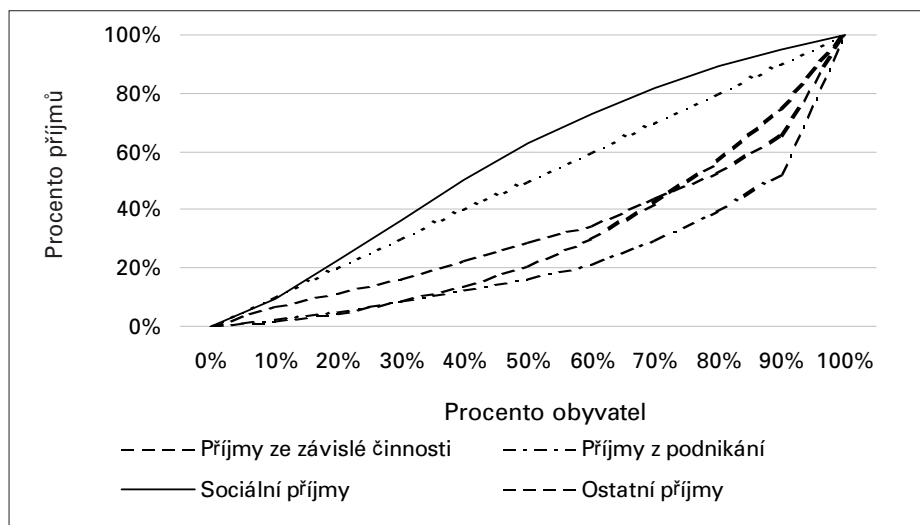
Z důvodu využití minimálního a maximálního vyměřovacího základu mělo pojistné na veřejné zdravotní pojištění regresivní dopad. Největší regresivní dopad byl zaznamenán v roce 2012 (např. osoby s měsíčním příjmem 300 000 Kč byly zatíženy sazbou 6,79 namísto zákonné sazby 13,5 %). V roce 2020 byl zaznamenán vyšší regresivní dopad u nízkopříjmových osob v porovnání s předchozími roky, kdy např. osobě s hrubým příjmem ve výši 4 000 Kč vzrostla sazba pojistného téměř na 50 %. Nárůst efektivní sazby byl způsoben rychlým nárůstem minimálního vymě-

Tabulka 6: Příjmy a výdaje z pojistného VZP za státní pojištěnce

Rok	Počet pojištěnců VZP	Pojistné na 1 osobu (Kč)	Celkové příjmy (mld. Kč)	Celkové výdaje (mld. Kč)	Výdaje na 1 osobu (Kč)	Rozdíl (Kč)
Státní pojištěnci 0–14						
2012	791 890	8 676	6 870 438	9 341 437	11 796	-3 120
2016	800 590	10 440	8 358 160	10 648 247	13 300	-2 860
2020	860 615	16 304	14 031 467	13 904 901	16 157	147
Státní pojištěnci 65–						
2012	1 261 008	8 676	10 940 505	56 963 439	45 173	-36 497
2016	1 328 007	10 440	13 864 393	69 769 647	52 537	-42 097
2020	1 391 910	16 304	22 693 701	91 814 173	65 963	-49 659

Zdroj: vlastní zpracování na základě dat VZP (2020)

Graf 2: Rozdělení hrubých příjmů mezi domácnostmi r. 2020

Zdroj: vlastní zpracování na základě výpočtů z dat ČSÚ (2022)

Tabulka 7: Gini koeficient (GK) a Kakwani index (KI)

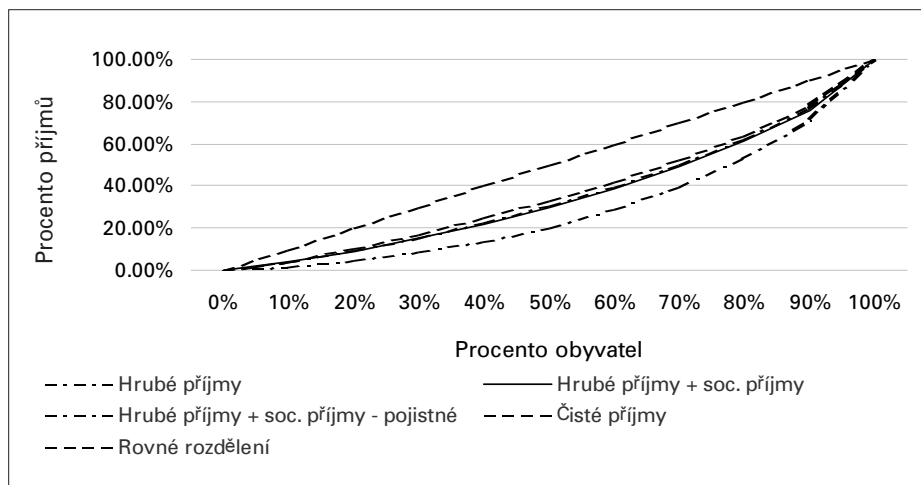
Typ příjmu	GK ₂₀₁₂	KI ₂₀₁₂	GK ₂₀₁₆	KI ₂₀₁₆	GK ₂₀₂₀	KI ₂₀₂₀
Hrubé příjmy	0,3968	-	0,4168	-	0,4139	-
Hrubé příjmy + soc. příjmy	0,2780	0,1188	0,2837	0,1331	0,2879	0,1260
Hrubé příjmy + soc. příjmy – pojistné	0,2708	0,0072	0,2754	0,0083	0,2804	0,0075
Čisté příjmy	0,2412	0,0296	0,2447	0,0307	0,2486	0,0318

Zdroj: vlastní zpracování na základě výpočtů z dat ČSÚ (2022)

řovacího základu. V jednotlivých letech se zvyšovaly efektivní sazby pojistného rychleji u zaměstnanců, u kterých rychleji rostl minimální vyměřovací základ, tj. minimální mzda.

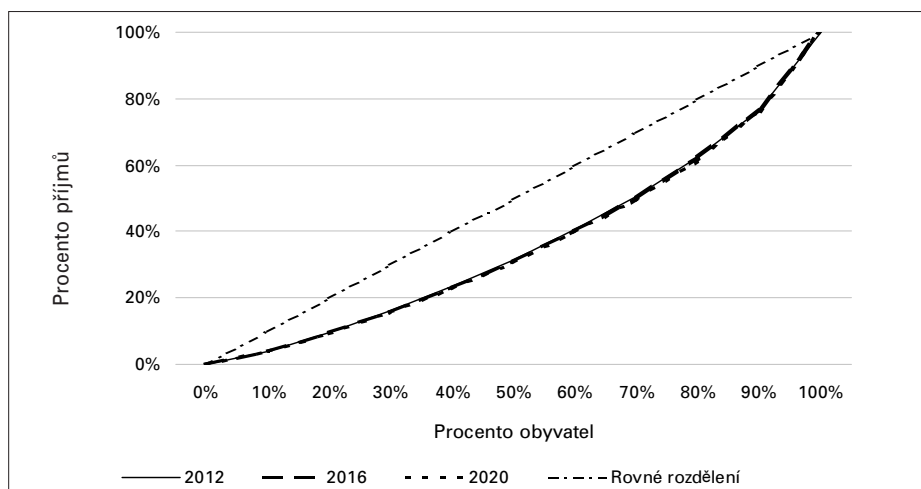
Výpočet efektivní sazby pojistného u OSVČ potvrdil regresivní dopad pojistného na veřejné zdravotní pojištění. V systému veřejného zdravotního pojištění byla potvrzena solidarita. Státní

Graf 3: Lorenzovy křivky domácností 2020

Zdroj: vlastní zpracování na základě výpočtů z dat ČSÚ (2022)

Graf 4: Lorenzova křivky za kategorií Hrubé příjmy + soc. příjmy - pojistné

Zdroj: vlastní zpracování na základě výpočtů z dat ČSÚ (2022)

Tabulka 8: Indexy efektivní progresivity v letech 2012, 2016 a 2020

	2012	2016	2020
Celkový index efektivní progresivity	1,2578	1,2951	1,2822
1- G _{Čisté příjmy}	0,7588	0,7553	0,7514
1-GK _{Hrubé příjmy}	0,6032	0,5832	0,5861
Index efektivní progresivity daní	1,0405	1,0423	1,0442
1-G _{Čisté příjmy}	0,7588	0,7553	0,7514
1-GK _{Hrubé příjmy + soc. příjmy - pojistné}	0,7292	0,7246	0,7196
Index efektivní progresivity sociálních příjmů	1,1970	1,2282	1,2150
1-GK _{Hrubé příjmy + soc. příjmy}	0,7220	0,7163	0,7121
1-GK _{Hrubé příjmy}	0,6032	0,5832	0,5861
Index efektivní progresivity pojistného zdravotní pojištění a sociálního zabezpečení	1,0099	1,0116	1,0106
1-GK _{Hrubé příjmy + soc. příjmy - pojistné}	0,7292	0,7246	0,7196
1-GK _{Hrubé příjmy + soc. příjmy}	0,7220	0,7163	0,7121

Zdroj: vlastní výpočty z dat ČSÚ (2022)

pojištěnci (děti, důchodci) měli vyšší výdaje na zdravotní péči, než byla výše odvedeného pojistného, které za ně hraří stát. Osoby v produktivním věku tedy odvádějí více, než kolik doopravdy čerpají. Otázkou je, zda míra solidarity zaměstnanců a OSVČ je stejná.

Pro zjištění rozsahu redistribučního efektu na základě údajů ze statistik rodinných účtů byla využita Lorenzova křivka, GK, Kakwani index a index efektivní progresivity. Největší nerovnoměrnost byla zaznamenána u příjmů z podnikání. Výši GK nejvíce ovlivnily sociální příjmy, konkrétně v roce 2016, kdy připočtením sociálních příjmů se nerovnoměrnost snížila o 13,31 p.b. Hodnoty KI spočítané v tomto textu se mírně odlišují od výsledků Markové (Marková, 2022). Nejnižších hodnot dosahoval Kakwaniho index v roce 2012, což lze vysvětlit existencí maximálního vyměřovacího základu na veřejné zdravotní pojištění.

Indexy efektivní progresivity byly větší než 1, což signalizuje, že všechny zkoumané položky (pojistné, daně a sociální příjmy) měly progresivní dopad na rozdělení příjmů mezi osoby. Nejvyšší progresivní dopad byl v roce 2016, to je v roce, kdy již neexistoval maximální vyměřovací základ u pojistného na veřejné zdravotní pojištění. V porovnání s ostatními položkami mělo pojistné na veřejné zdravotní pojištění a sociální zabezpečení nejmenší progresivní dopad.

Dedikace:

Tento příspěvek byl zpracován jako jeden z výstupů výzkumného projektu Fakulty financí a účetnictví na VŠE v Praze „Veřejné finance v globalizovaném světě“, který je registrován u Inter-ní grantové agentury VŠE v Praze pod číslem F1/39/2022, a také byl podpořen z institucionální podpory IP 100040 Fakulty financí a účetnictví VŠE v Praze.

- 1 Finanční ochrana – princip univerzálního zdravotního pojištění, měřítko výkonnosti zdravotního systému. Finanční ochrana je jedním z hlavních cílů zdravotního systému, jehož smyslem je zamezení vzniku finančních problémů v důsledku potřeby zdravotních služeb a produktů (WHO – World Health Organization, 2010).
- 2 Výsledky zdravotnických účtů ČR 2017–2020. Dostupné on-line na <https://www.czso.cz/documents/10180/192867510/26000522k1.pdf/a5168598-3c1a-4ae4-847a-090aa655bc12?version=1.1>
- 3 Pokud je uplatňován minimální vyměřovací základ, pojistné a efektivní sazba jsou uvedeny kurzivou. Při použití maximálního vyměřovacího základu, pojistné a efektivní sazba jsou vyznačeny tučně.
- 4 Pokud je uplatňován minimální vyměřovací základ, jsou pojistné a efektivní sazba uvedeny kurzivou. Při použití maximálního vyměřovacího základu jsou pojistné a efektivní sazba vyznačeny „tučně“.
- 5 Pokud je uplatňován minimální vyměřovací základ, jsou pojistné a efektivní sazba uvedeny kurzivou. Při použití maximálního vyměřovacího základu jsou pojistné a efektivní sazba vyznačeny „tučně“.

- 6 Podrobná data o finančních tocích u zdravotních pojišťoven jsou k dispozici pouze u Všeobecné zdravotní pojišťovny.
- 7 Kakwaniho index v České republice zkoumala Karolina Marková (2022).

Zdroje

Ataguba, John E, Augustine D Asante, Supon Limwattananon a Virginia Wiseman. How to do (or not to do) ... a health financing incidence analysis. *Health Policy and Planning*. 2018, 33(3), 436–444. ISSN 0268-1080

Český statistický úřad: Příjmy a životní podmínky domácností [online]. 2022 [cit. 2022-04-02]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/prijmy-a-zivotni-podminky-domacnosti-r4hlvpcwox>

Gajdošová, Eva. Redistribuční efekty pojistného na veřejné zdravotní pojištění v České republice. *Český finanční a účetní časopis* [online]. 2014, 106–118. ISSN 1802–2200. Dostupné z: doi:10.18267/j.cfuc.398

Gajdošová, Eva. Vývoj redistribuce v České republice v období 2004–2014. *Český finanční a účetní časopis* [online]. 2016(3), 5–24. ISSN 1802–2200. Dostupné z: doi:10.18267/j.cfuc.477

Honekamp Ivonne a Possenriede Daniel. Redistributive Effects in Public Health Care Financing. *European Journal of Health Economics*, 2008, roč. 9, č. 4, s. 405–416.

Kakwani, Nanak C. Measurement of Tax Progressivity: An International Comparison. *The Economic Journal*. 1977, 87(345), 71–80. ISSN 00130133.

Klazar Stanislav a Slintáková Barbora. Vliv daní a sociálních transferů na rozdělení příjmů v České republice. *Acta Oeconomica Pragensia*, 2004, roč. 12, č. 7, s. 26–41.

Kolek, Daniel. Příjmy VZP. Praha, 2022. Diplomová práce. Vysoká škola ekonomická – Fakulta finanční a účetnictví. Vedoucí práce Alena Maaytová.

Kubátová, Květa. Finance a úvěr: Incidence spotřebních daní v ČR [online]. 1997. Praha: *Economia*. Dostupné z: http://journal.fsv.cuni.cz/storage/2243_199702kk.pdf

Kubátová, Květa. Daňová teorie a politika. 7. vydání. Praha: Wolters Kluwer, 2018. 269 stran. ISBN 978-80-7598-165-3.

Kubátová, Květa. Intervalová a globální progresivita daně z příjmů z mezd v České republice a na Slovensku. *Acta Oeconomica Pragensia*, 2016, roč. 12, č. 7, s. 54–67.

Marková, Karolina. Finanční ochrana v České republice vypočtená prostřednictvím Kakwaniho indexu, Praha 2022. Diplomová práce. Vysoká škola ekonomická – Fakulta managementu. Vedoucí práce Peter Pažitný.

Shome, Parthasarathi. Tax policy handbook. Washington, D.C.: Tax Policy Division, Fiscal Affairs Dept, International Monetary Fund, 1995. ISBN 155775490X.

Vančurová Alena, Čejková Eliška a Klazar Stanislav. Redistribuční dopady českého důchodového systému – mikroekonomický přístup. *Český finanční a účetní časopis* [online]. 2021(3) Dostupné z: doi: 10.18267/j.cfuc.564

Všeobecná zdravotní pojišťovna: Maximální vyměřovací základ [online]. 2015. Dostupné z: <https://www.vzp.cz/platci/informace/zamestnavatel/vymervovaci-zaklad-a-vypocet-pojistneho/jaky-je-maximalni-vymerovaci-zaklad/maximalni-vymerovaci-zaklad>

Všeobecná zdravotní pojišťovna: Minimální mzda [online]. 2022b. Dostupné z: <https://www.vzp.cz/platci/informace/obzp/minimalni-mzda>

Všeobecná zdravotní pojišťovna: OSVČ – minimální výše záloh [online]. 2022c Dostupné z: <https://www.vzp.cz/platci/informace/osvc/minimalni-vyse-zaloh>

Všeobecná zdravotní pojišťovna: Ročenky [online]. 2020. Dostupné z: <https://www.vzp.cz/onas/dokumenty/rocenky>

Všeobecná zdravotní pojišťovna: Vyměřovací základ a výpočet pojistného [online]. 2022a. Dostupné z: <https://www.vzp.cz/platci/informace/stat/vymerovaci-zaklad-a-vypocet-pojistneho>

WHO. Health systems financing: The path to universal coverage. Geneva: World Health Organization, 2010. ISBN 978 92 4 156402 1 Dostupné on-line na https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/44371/9789241564021_eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Výsledky zdravotnických účtů ČR 2017–2020. Dostupné on-line na [https://www.czso.cz/docu-](https://www.czso.cz/docu-ments/10180/192867510/26000522k1.pdf/a5168598-3c1a-4ae4-847a-090aa655bc12?version=1.1)

[ments/10180/192867510/26000522k1.pdf/a5168598-3c1a-4ae4-847a-090aa655bc12?version=1.1](https://www.czso.cz/docu-ments/10180/192867510/26000522k1.pdf/a5168598-3c1a-4ae4-847a-090aa655bc12?version=1.1)

Wagstaff, Adam a Eddy Van Doorslaer. Equity in Health Care Finance and Delivery. Culyer, Anthony J. a Joseph P. Newhouse, ed. *Handbook of health economics*. Volume 1A. Amsterdam: Elsevier, 2000, s. 1803–1910. ISBN 9780444504708.

Wagstaff, A. Econometric studies in health economics: A survey of the British literature. *Adam Wagstaff · J Health Econ*. 1989;8(1):1–51.

Ing. Daniel Kolek

(daniel.kolek@vse.cz) je doktorandem na Katedře veřejných financí Fakulty financí a účetnictví Vysoké školy ekonomické v Praze, nám. W. Churchilla 1938/4 130 67 Praha 3, Česká republika (Prague University of Economics and Business). Ve své disertační práci se zabývá redistribučními efekty daňového a dávkového systému. Je odborným pracovníkem na rektorátním pracovišti VŠE v oddělení Projektová kancelář (Project Office).

Doc. Ing. Alena Maaytová, Ph.D.

(maaytova@vse.cz) působí na Fakultě financí a účetnictví Vysoké školy ekonomické v Praze, nám. W. Churchilla 1938/4 130 67 Praha 3, Česká republika (Prague University of Economics and Business) na Katedře veřejných financí (Department of Public Finance), zároveň působí na Fakultě sociálně ekonomické Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem Pasteurova 3544/1, 400 96 Ústí nad Labem (Jan Evangelista Purkyně University in Ústí nad Labem). Hlavní oblasti zájmu: veřejné výdaje, ekonomika zdravotnictví, školství.

Odborný měsíčník Asociace poskytovatelů sociálních služeb ČR

SOCIÁLNÍ SLUŽBY

www.socialnisluzby.eu

Z obsahu čísla červen–červenec:

- Aktuality APSS ČR 6
- Institut vzdělávání APSS ČR: Nabídka otevřených kurzů 8
- Zooterapie: I sova umí léčit 12
- Psychiatrie: Huntingtonova choroba z pohledu psychiatra 16
- Psychologie: Deprese u seniorů a kognitivně-behaviorální terapie, 2. díl 17
- Rozhovor: „Veřejnost by měla začít brát vážně potřebnost sociálních služeb,“ říká náměstkyně pražského primátora pro oblasti sociálních věcí Alexandra Udženija 26
- Speciální příloha: Anketa s předsedy krajských organizací Asociace 28
- Sociální práce: (Ne)normativní fungování reflexivity v praxi sociální práce 41
- Statistika: 20 RAKOUSKÝCH OPATŘENÍ pro stabilizaci dlouhodobé péče 42
- Veřejný ochránce práv: Vážně míněný nesouhlas – jak postupovat, pokud jej klient projevuje opakovaně 43
- Paliativní péče: Sanitka přání - od myšlenky k realizaci 46
- Reportáž: Konference rané péče EURLAID: Současní rodiče dětí s postižením chtějí o dítě pečovat doma 48

Přenos výzkumu do praxe – tvorba a implementace metodiky měření kvality

Lucie Žáčková – Martin Loučka

Abstrakt

Článek se zabývá způsobem a výsledky přenosu výzkumu do praxe, a to na příkladu tvorby a implementace metodiky pro měření kvality paliativní a hospicové péče v ČR. První část článku se věnuje východiskům rychle se rozvíjejícího výzkumu, který se zabývá šířením a implementací znalostí do praxe (D&IR) a představuje monitorovací a evaluační rámec RE-AIM. Druhá část textu vyhodnocuje zavádění metodiky do praxe za využití RE-AIM. Dochází k závěrům, že se osvědčilo zapojení uživatelů (user involvement) do přípravy metodiky a její implementace vedla v hospicích ke změně vnímání statistik a úpravám některých procesů. Ukazuje se, že přestože nebyly zcela dodrženy všechny kroky implementace a adherence k termínům byla nízká, může být tato flexibilita v praxi spíše výhodou. Na druhou stranu platí, že pokud nejsou výsledky metodiky prezentovány a diskutovány s hospici, může být vnímání výstupů problematické. Celkově má nově vytvořená metodika potenciál k tomu, aby byla rozšířena do praxe.

Klíčová slova: přenos výzkumu do praxe, implementace, měření kvality, paliativní péče, hospicová péče, RE-AIM

Abstract

The article focuses on the approach to, and the results of, the transfer of research into practice using the example of the development and implementation of a methodology for measuring the quality of palliative and hospice care in the Czech Republic. The first part of the article is devoted to the background to the rapidly developing research on the dissemination and implementation of knowledge into practice (D&IR), and presents the RE-AIM monitoring and evaluation framework. The second part of the paper evaluates the implementation of the new methodology into practice using the RE-AIM framework. It concludes that user involvement in the development of the toolkit has proved to be successful and its implementation has led to changes in the perceptions of hospices of statistics and adjustments to certain internal processes. It appears that although not all the implementation steps were fully realised and adherence to deadlines was low, this flexibility factor may, in fact, represent an advantage in practice. On the other hand, if the results of the methodology are not presented and discussed with hospices, the perception of the outcomes is likely to be problematic. Overall, the newly developed methodology has the potential for dissemination into practice.

Keywords: transfer of research into practice, implementation, quality measurement, palliative care, hospice care, RE-AIM

Úvod

S převáděním výzkumných zjištění a inovací do reálné praxe je spojena celá řada problémů, přitom právě schopnost aplikovat a dále rozšiřovat programy a intervence založené na důkazech („evidence-based“), je nezbytná pro to, aby bylo plně využito úsilí i investic vložených do výzkumu (Brownson et al., 2017) a aby praxe opravdu odpovídala novému poznání. Právě proto se ve společenských vědách klade čím dál větší pozornost na výzkum zabývající se šířením a implementací („Dissemination and Implementation Research“, dále též D&IR) (Brownson et al., 2017; Proctor, 2014; Weiner et al., 2022).

D&IR je často spojován zejména s veřejným zdravím a zdravotními službami a s nimi spojenými intervencemi či programy založenými na důkazech (Brownson et al., 2017). V oblasti sociální práce se snaží informovat o tom, jak efektivně přenést programy, intervence a politiky založené na důkazech (nebo na faktech)

do prostředí reálných zařízení nebo organizací poskytujících nebo zajišťujících sociální služby. Z hlediska pragmatického přístupu a účinné implementace jde o to, aby bylo možné při zachování externí validity v praxi realizovat a udržet přínosy programů/intervencí jak vzhledem k možnostem a potřebám konkrétních organizací, tak vzhledem k potřebám pacientů/klientů a jejich rodin (Brownson et al., 2017; Proctor, 2014). Totéž platí i pro paliativní péči, která je definována tím, že se nachází na pomezí sociální a zdravotní oblasti, a může tedy těžit ze zkušeností i dosavadních přístupů v obou oblastech.

Právě principy a východiska D&IR jsme se snažili aplikovat na tvorbu a následnou implementaci metodiky měření kvality paliativní a hospicové péče v ČR. Využili jsme k tomu metodu zapojení uživatelů („user involvement“) a monitorovací a evaluační rámec RE-AIM (Glasgow et al., 1999). Výsledky tvorby metodiky a hodnocení její pilotní implementace jsou předloženy v následujícím textu.

1. Teoretická východiska

1. 1 Kontext „Dissemination and Implementation Research“ ve zdravotnictví a sociálních službách

V současné době již existují stovky, ne-li tisíce intervencí, které se ukázaly jako účinné při prevenci, odhalování a léčbě nemocí či zranění, užívání návykových látek a dalších stavů ovlivňujících fyzické i duševní zdraví (Weiner et al., 2022). Mnozí dokonce tvrdí, že kdybychom pouze široce a účinně uplatňovali intervence založené na důkazech, které již nyní máme k dispozici, mohli bychom tím řešit nejpalčivější zdravotní problémy světa (Leeman et al., 2017). Například zpráva Blue Ribbon panelu z roku 2016 přímo uvádí, že „kdybychom (v USA) lépe porozuměli důvodům, proč osvědčené strategie prevence rakoviny nejsou široce využívány, a kdybychom zjistili, jak zvýšit využívání těchto intervencí zejména u populací s nedostačující péčí, mohli bychom

snížit počet úmrtí na rakovinu děložního čípku až o 90 %, rakovinu tlustého střeva až o 70 % a rakovinu plic až o 95 %“ (National Cancer Institute, 2016, s. 37). Potenciální přínosy v oblasti veřejného zdraví, kterých by bylo možné dosáhnout zavedením již známých intervencí založených na důkazech, jsou značné. Kdybychom totiž, podle některých odborníků na zdravotní politiku, vynakládali na rozvoj medicínského pokroku o něco méně a na zlepšení systémů poskytování péče a prevence o něco více, dosáhli bychom ve výsledku vyšší návratnosti investic (Weiner et al., 2022).

Rovněž vzhledem k tomuto nevyužitému potenciálu intervencí založených na důkazech se v posledních dvou desetiletích při šíření a implementaci výsledků vědeckých výzkumů (D&IR) klade stále větší důraz na používání teorií, rámců a modelů, které jsou součástí tzv. praktické implementační vědy (Weiner et al., 2022). Jednak shrnují současný stav vědeckých poznatků a usnadňují shromažďování důkazů, jednak nabízejí společnou terminologii a jazyk, který podporuje efektivnější komunikaci mezi klíčovými zúčastněnými stranami implementace (D'Lima et al., 2022; Hull et al., 2019; Tabak et al., 2012; Weiner et al., 2022). V praxi rovněž slouží k pochopení faktorů ovlivňujících úspěch či neúspěch implementace a podporují účinnější průběh intervencí i jejich evaluaci (D'Lima et al., 2022; Davis et al., 2015; Nilsen, 2015).

Právě evaluace je v procesu implementace zásadním krokem, který přináší zpětnou vazbu a poskytuje poučení z realizovaných intervencí, programů nebo veřejné politiky (Owen, 2006; Smutek, 2014). Evaluace přináší konkrétní poznatky o fungování prováděných intervencí a ověřují jejich správnost, vhodnost či účinnost (Hendl & Remr, 2017), v ideálním případě poskytují informace, které jsou založené na důkazech a které vypovídají o dopadech dané intervence (Straus et al., 2013). Evaluace tedy na základě konkrétních poznatků přispívá k rozhodnutí o přínosu a o pokračování v dané intervenci a k dalšímu rozšiřování její implementace (Brownson et al., 2017). V optimálním případě to znamená, že stakeholderi v dané oblasti a odborníci z praxe mohou díky výsledkům evaluace přijímat informovaná rozhodnutí o tom, které intervence zavést a rozšiřovat (a které nikoli) a jak je v průběhu času zlepšovat (Wholey et al., 2010).

Existuje celá řada teorií, teoretických rámců a modelů, které utvářejí způsob, jakým přemýšlíme o D&I výzkumu, a které následně určují plánování a evaluaci intervencí. Tabak a jeho kolegové v roce 2012 identifikovali na základě přehledu literatury 63 různých teorií, konceptuálních rámců a modelů D&IR (Tabak et al., 2012), které Rabin a jeho kolegové ve svém we-

bovém interaktivním nástroji „Dissemination & Implementation Model in Health“ dále rozšířili o modely relevantní pro praxi vycházející nejen ze zdravotnictví na celkových 114 modelů¹.

V tomto článku stručně představíme a následně ukážeme praktické využití jednoho z těchto modelů. Jedná se o tzv. RE-AIM konceptuální rámec zasazený v pragmatickém východisku D&I výzkumu. Pragmatické východisko se podle Battaglii a Glasgowa využívá tehdy, když má řešitel zájem zjistit dopady intervence probíhající za běžných podmínek proto, aby optimalizoval její přijetí, implementaci a udržitelnost (Glasgow & Estabrooks, 2018). V takovém případě může pragmatické východisko D&I výzkumu urychlit přenos poznatků z výzkumu do praxe, snížit zbytečné plýtvání finančními prostředky, zlepšit klinickou péči a zdraví populace nebo kvalitu života pacientů v jeho závěrečné fázi. Pragmatická pozice v oblasti D&I výzkumu je rovněž pokládána za obrovskou příležitost pro ošetřovatelství a přeneseně i pro paliativní péči (Battaglia & Glasgow, 2018).

1. 2 RE-AIM rámec a jeho využití

Konceptuální rámec RE-AIM byl původně vyvinutý pro evaluaci intervencí, programů nebo politik v oblasti veřejného zdraví nebo populačního zdraví tak, aby zároveň zohlednil interní i externí validitu² intervence nebo programu (Glasgow et al., 1999, 2019; Kwan et al., 2019). V současnosti se jedná o jeden z nejpoužívanějších konceptuálních rámců v zahraničí pro plánování a hodnocení implementací pro zmíněné oblasti (D'Lima et al., 2022; Weiner et al., 2022; Skolarus et al., 2017), nicméně je využíván i v dalších oblastech, například ve sportu či paliativní péči (Antikainen & Ellis, 2011; Klop et al., 2022; Oosterveld-Vlug et al., 2019; Rukundo et al., 2022). V ČR se v dostupné literatuře zkušenosti s jeho využitím v podstatě nevyskytují.

Jeho první teze byly vytvořeny na konci 90. let týmem výzkumníků pod vedením Russella Glasgowa z National Cancer Institute (Glasgow et al., 1999). Od svého vzniku se RE-AIM používá jako vodítko pro plánování a evaluaci implementace pro rozličné typy intervencí v mnoha různých tematických oblastech, tedy nejen v oblasti zdravotnictví, v prostředích i populacích, ale využívá se například i pro zpracování přehledů literatury a psaní a vyhodnocování grantových projektů (D'Lima et al., 2022; Gaglio et al., 2013; Glasgow et al., 2019).

Zkratka RE-AIM odkazuje na pět klíčových dimenzí, na kterých je tento rámec postaven a které je možné aplikovat jak ve fázi plánování implementace, tak i později ve fázi jejího hodnocení. Jedná se o tyto dimenze: Reach (Dosah), Effectiveness

(Účelnost), Adoption (Přijetí), Implementation (Implementace) a Maintenance (Udržení)³. Jendou z přidaných hodnot RE-AIM je, že jednotlivé dimenze mohou být sledovány a vyhodnocovány na dvou úrovních jak na individuální (pacienti, klienti, pečující osoby), tak na systémové úrovni (tzn. nejčastěji na úrovni zaměstnanců a na úrovni organizací/zařízení ve zdravotnickém či sociálním systému, ale používá se i komunitní a národní úroveň). Dosah a účelnost se obvykle sledují na individuální úrovni, přijetí a implementace na systémové úrovni (zaměstnanci/organizace) a udržení jak na individuální, tak na systémové úrovni (Glasgow et al., 2019; Holtrop et al., 2021; Kwan et al., 2019). V současnosti uplatňovaný pragmatický přístup umožňuje vzhledem k podmínkám při konkrétní implementaci využít buď všechny dimenze, nebo se zaměřit jen na některé z nich. V takovém případě je ale nutno výběr dimenzí relevantně zdůvodnit. To se týká rovněž aplikace dimenzí na individuální či systémové úrovni, v některých případech může být daná úroveň pro sledování a vyhodnocení nevhodná nebo dokonce nemožná (Holtrop et al., 2018, 2021).

Autoři RE-AIM vytvořili oficiální webovou stránku na podporu výzkumníků a odborníků z praxe pro porozumění, aplikaci a diseminaci tohoto konceptuálního rámce⁴. Definice pro každou dimenzi, jak jsou uvedeny na webových stránkách RE-AIM a jak je následně rozšiřuje Holtrop a jeho kolegové (2021), jsou uvedeny níže. Tabulka 1 kromě toho shrnuje reporting a vyhodnocování jednotlivých dimenzí a příklady využití RE-AIM.

- Dosah (Reach) na individuální úrovni je definován jako absolutní počet, podíl a reprezentativita jednotlivců, kteří se účastní dané iniciativy, intervence nebo programu, a důvody proč ano nebo proč ne.
- Účelnost (Effectiveness) na individuální úrovni je definována jako dopad intervence/programu na jednotlivce, tzn. jestli intervence/program dosahuje zamýšlených výsledků. Zahrnuje i potenciální negativní důsledky a v širším kontextu také dopady na kvalitu života. Je potřeba rovněž sledovat variabilitu výsledků intervence/programu napříč různými podskupinami (zobecnitelnost intervence vs. heterogenita výsledků v různých organizacích).
- Přijetí (Adoption) na systémové a/nebo individuální úrovni je definováno jako absolutní počet, podíl a reprezentativita organizací a/nebo zaměstnanců, kteří se na implementaci daného programu podílejí nebo kteří danou intervenci/program poskytují, a důvody, proč to dělají nebo proč to nedělají. Dimenze přijetí však může mít více vzájemně provázaných úrovní, např.

zaměstnanci poskytující intervenci pracují pod supervizory, kteří působí pod klinikou nebo školou, která je součástí zdravotnického/školského systému atd.

- Implementace (Implementation) je na úrovni vícero organizací a/nebo na úrovni zaměstnanců poskytujících intervenci definována jako věrnost jednotlivým klíčovým prvkům, funkcím nebo složkám intervence/programu, včetně konzistence se zamýšleným postupem při implementaci a času a nákladů na implementaci. Zahrnuje i různá přizpůsobení původních intervenčních nebo implementačních strategií.
- Udržení (Maintenance) je na úrovni organizací definováno jako doba, po kterou se daná intervence/program udrží jako součást rutinních organizačních postupů (neboli zda se udrží déle než 6 měsíců od implementace). Na individuální úrovni je udržení definováno z hlediska dlouhodobých účinků intervence/programu na výsledky i po dokončení programu (tj. po posledním kontaktu s intervencí). Novější pokyny upozorňují na to, že konkrétní časové ohraničení se pro posouzení udržení u různých projektů liší.

Podle původního, převážně kvantitativního, přístupu RE-AIM by měla mít každá z těchto dimenzí obvykle definovanou svou základní míru, která vede k číselnému výsledku. Například u dimenze dosahu se měří procento osob, které přijímají program/intervenci, z celkového počtu způsobilých osob k přijetí tohoto programu/intervence. Čím více se dosah blíží 100 %, tím je implementace pokládána za účinnější. Nicméně RE-AIM pracuje i se vzájemným porovnáváním dimenzí, které mimo jiné zajišťuje, aby byly jmenovatele stanoveny přesně a intervence byly správně vyhodnoceny. Například dimenze přijetí měří využívání intervence jednotlivými poskytovateli služeb. Ve studii, kde je sice velmi dobrý dosah, účastní se jí však jen několik málo poskytovatelů z celkového počtu způsobilých poskytovatelů, pak může být skutečný dosah mnohem nižší, než bylo zamýšleno. Pro vyhodnocení jednotlivých dimenzí se zpočátku využíval hlavně kvantitativní přístup, to je však již překonáno – nyní je velmi doporučováno zařadit i kvalitativní metody a techniky (Holtrop et al., 2018).

RE-AIM je jedním z nejvhodnějších již existujících rámců D&I výzkumu v tématech blízkých veřejnému zdraví, protože jej lze použít k měření účinnosti intervence a procesu implementace v různých typech zařízení (nemocnice, školy apod.) pomocí předem definovaných kritérií (D'Lima et al., 2022; Weiner et al., 2022). Optimálně by na začátku projektu měl být RE-AIM nejprve použit ke stanovení základních kritérií, která se budou sledovat

ve všech zařízeních, kde bude implementace probíhat. Lze jej ale také využít paralelně s intervencí nebo i zpětně k pochopení kontextu výsledků intervence (D'Lima et al., 2022). Jako víceúrovňový rámec může RE-AIM také kombinovat různá procesní a výsledková kritéria (outputs), například přijetí intervence personálem spolu s přijetím intervence cílovou skupinou pacientů apod. To znamená, jak již bylo řečeno, že klade stejný důraz na interní i externí validitu a zdůrazňuje reprezentativitu (Brownson et al., 2017). A konečně, RE-AIM rámec může výrazně usnadnit převedení výsledků výzkumu do praxe tím, že poskytuje strukturovaný postup nejen k evaluaci, ale rovněž k plánování a realizaci intervencí založených na důkazech (Glasgow et al., 1999, 2019).

Původně byl RE-AIM rámec spíše méně vhodný pro zkoumání otázek „proč a jak“ o průběhu a výsledku implementace, zejména faktorů souvisejících s kontextem implementace, které však ovlivňují měřitelné výsledky. Rovněž tolik nezohledňoval změny, k nimž v průběhu implementace nutně dochází, ani dynamické interakce mezi jednotlivými prvky intervence/programu (Brownson et al., 2017; Forman et al., 2017; Glasgow et al., 1999). To ovšem Holtrop a jeho kolegové (2021) ve své studii vyvracejí a označují to za dnes již mylná přesvědčení, jelikož RE-AIM stejně jako jiné teorie, rámce a modely D&I výzkumu v posledních 20 letech prošlo dalším vývojem a úpravami. Například již může obsahovat identifikaci základních kontextuálních faktorů díky tomu, že byl nedávno propojen s modelem PRISM, tj. „Practical Robust Implementation and Sustainability Model“ (Holtrop et al., 2021).

2. Tvorba metodiky měření kvality paliativní a hospicové péče a vyhodnocení její implementace podle RE-AIM

Hodnocení kvality hospicové a paliativní péče je ve světě tématem v posledních 20 letech. A postupně nabývá na důležitosti i v ČR. Nástroje k hodnocení kvality hospicové a paliativní péče v ČR však dosud chyběly. Poskytovatelé paliativní péče, zejména hospice, dnes v mnoha případech nemají k dispozici vhodný nástroj pro měření efektu a kvality své péče jak na úrovni organizace, tak na systémové úrovni. Některá zařízení využívají dotazníky spokojenosti nebo jiné metody, jejichž výtečnost je ale omezená, neumožňují srovnávací analýzu mezi organizacemi, hodnotí pouze některé aspekty péče a velmi často výstupy obsahují pouze vyjádření vděčnosti za poskytnutou péči. Proto vznikl projekt s názvem „Systémové hodnocení kvality hospicové péče“, který byl za-

štítěn Centrem paliativní péče, z. ú. (CPP) a jehož nedílnou součástí bylo rovněž řešení výzkumného záměru v rámci autorčiny doktorandského studia na katedře Sociální práce na Fakultě humanitních studií UK. Oba projekty se synergicky propojovaly a doplňovaly⁶. Projekt byl realizován v letech 2019 až 2022 díky finanční podpoře Nadace Komerční banky, a.s. – Jistota. Jeho cílem bylo nejprve vytvoření vhodného nástroje pro standardizované měření kvality paliativní a hospicové péče a následně jeho implementace do praxe.

2.1 Design projektu „Systémové hodnocení kvality hospicové péče“

Na tomto projektu bylo specifické, že se od samého počátku předpokládala účast zástupců domácích a lůžkových hospiců. Takový přístup je ve výzkumných projektech označován jako zapojení uživatelů a jeho hlavním přínosem je, že samotní uživatelé/příjemci výsledků jsou od začátku zaangażováni již v procesu přípravy výzkumu a mají možnost se k tvorbě nebo průběhu vyjadřovat nebo na něm přímo participovat (National Institute for Health Research, 2010; Trivedi & Wykes, 2002). Tento přístup je důležitý zejména v takových výzkumech a projektech, jejichž záměrem je, aby byly využívány v široké praxi, nebo pokud potřeba vzešla od samotných uživatelů/příjemců (Scullion, 2002). V tomto případě jsme zapojení uživatelů využili jednak proto, že byla po nástroji měření kvality hospicové péče potřeba od samotných hospiců, a také proto, aby nástroj na měření kvality péče nebyl primárně odmítán z důvodu, že jeho příprava byla zcela odtržena od reality a potřeb uživatelů (tzv. „byla vytvořena shora“) (Žáčková & Loučka, 2022). Tento přístup má samozřejmě i svá rizika, například je třeba velmi dbát na to, aby se z uživatelské přívětivosti nestalo hlavní hledisko pro hodnocení, které by převážilo všechna ostatní kritéria.

Model spolupráce CPP a zapojených provozovatelů lůžkových a domácích hospiců byl nastaven tak, že zástupci hospiců v průběhu projektu přinášeli reflexi svých potřeb (vyjednávání obsahu metodiky, připomínkování nástrojů) a reálných možností sběru dat, vlastní expertní vzhled, podrobné hodnocení vytvářené metodiky a průběžnou zpětnou vazbu při zavádění metodiky do hospicové praxe. Tým CPP koordinoval a odborně garantoval celý projekt, tj. zajišťoval přípravu jednotlivé metodiky po teoretické, odborné a analytické stránce.

Pracovní skupinu tvořili zástupci čtyř poskytovatelů lůžkové i domácí hospicové péče s různou kapacitou působící ve čtyřech regionech ČR (Praha, Středočeský kraj, Vysočina, Ústecký kraj). Jednalo se o motivované poskytovatele se zájmem

o využívání metodiky a s ochotou se na projektu podílet. Dva hospice zároveň poskytují domácí i lůžkovou péči.

Projekt byl sestaven ze tří vzájemně na sebe navazujících fází v období březen 2019 až březen 2022 (do realizace projektu tedy významným způsobem zasáhla i pandemie covidu-19). Během přípravné fáze byl týmem CPP nejprve vypracován prvotní návrh metodiky pro měření kvality hospicové péče vhodný jak pro lůžkovou, tak pro domácí hospice, a to na základě rešerše především v zahraniční literatuře a příkladů zahraniční dobré praxe (více viz Žáčková & Loučka, 2022) se zohledněním českého prostředí. Tento návrh byl předložen pracovní skupině. S pracovní skupinou byla metodika kontinuálně konzultována jak na osobní úrovni, tak elektronickou formou. Celkem se uskutečnilo pět cca dvouhodinových společných schůzek a elektronickou formou proběhlo několik vyhodnocovacích kroků (modifikovaná Delphi metoda). Některé nástroje (dotazník a průvodní dopis, podrobněji viz níže) byly před vytvořením finální verze pilotovány mezi pozůstalými klientů hospiců (13 respondentů) a mezi hospicovými zaměstnanci v přímé péči (10 respondentů). Pilot probíhal formou individuálního rozhovoru technikou „think-aloud“ (Trenor et al., 2011). Ve druhé pilotní fázi probíhala v zapojených organizacích implementace metodiky spojená se sběrem dat, vyhodnocením pilotu a úpravou metodiky. V poslední fázi došlo k zapojení dalších 4 hospiců.

2.2 Design metodiky pro měření a hodnocení kvality hospicové péče

Při tvorbě metodiky byly kromě zahraniční praxe (americký HQRP, belgický Q-PAC nebo australský PCOC) (Žáčková & Loučka, 2022) reflektovány různé aspekty péče (symptomová / zdravotní, sociálně-psychologická, spirituální atd.) a rovněž nepodkročitelné minimum potřebné k dosažení kvalitní hospicové péče definované ve standardech paliativní péče (Česká společnost paliativní medicíny ČLS JEP & Fórum mobilních hospiců, 2019; ČSPM JEP, 2013; Radbruch & Payne, 2009, 2010).

Cílem bylo vytvoření nástroje pro komplexní hodnocení kvality poskytované paliativní péče, který bude na úrovni organizace (hospice) sloužit k dalšímu rozvoji služeb, efektivnímu nastavení procesů a také pro komunikaci s veřejností, pojišťovami a veřejnou správou. Záměrem bylo, aby jednotná metodika kromě toho umožnila na úrovni celku souhrnnou analýzu dat, která bude moci být využívána jako důležitý zdroj dat pro advokacii paliativní a hospicové péče a případně pro zdravotněpolitické plánování a vyjednávání na systémové úrovni.

Metodika má 3 komponenty, které se administrují na straně poskytovatelů (ho-

spiců), ke zpracování dat následně dochází na straně CPP.

- Dotazník zpětné vazby od pozůstalých má jak papírovou, tak online podobu. Rozesílání dotazníků, informačního dopisu a ofrankované zpáteční obálky (nebo jeho online podoby), a tedy i výběr respondentů (pozůstalých) a rozhodování o osobě, které se dotazník posílá, probíhá na straně hospiců. Aby zůstala zachována anonymita, tak respondenti zasílají vyplněné dotazníky na adresu CPP, nikoli do hospice. Dotazníky jsou pozůstalým pečujícím rozesílány 6 měsíců po úmrtí klienta. Jedná se o individuální hodnocení a reflexi poskytnuté péče a služeb.
- Pacientské formuláře se využívají pro sběr individuálních indikátorů. Určená osoba v hospici vyplní po úmrtí pacienta cca 20 položek ve formuláři (papírová podoba). Jedná se o anonymizované údaje. Vyplněné formuláře se posílají do CPP. Data vychází z dokumentace hospice o průběhu individuální péče. Zaznamenává se např. délka péče, PPS (Palliative Performance Scale), ESAS (Edmonton Symptom Assessment Scale) nebo zda proběhla konzultace (psychologická, duchovní atd.).
- Pololetně kumulativní elektronický formulář, do kterého se vyplňují celková data za hospic (cca 40 indikátorů) a který se odesílá do CPP. Zaznamenává se např. počet lékařů, sester a dalších zaměstnanců, formy úvazků, počet lůžek, počet návštěv v domácnosti, počet přijatých pacientů, počet zemřelých pacientů, celkový počet ošetřovacích dnů atd.

Formuláře poskytují tzv. tvrdá data o hospici a jeho zemřelých klientech a společně s daty z dotazníků zpětné vazby pro pozůstalé umožňují triangulaci dat a jejich plnohodnotnou interpretaci (vzhledem ke kontextu dané organizace, struktuře pacientů apod.) V CPP se průběžně zpracovávají a analyzují data z dotazníků a obou typů formulářů, přičemž jednou za 12 měsíců vzniká individuální detailní zpráva určená pro konkrétní organizaci. Hlavním cílem zprávy je srovnání dané organizace vůči celku hospicové péče a zdůraznění konkrétních silných a slabých míst.

3. Vyhodnocení implementace metodiky měření kvality hospicové péče pomocí RE-AIM

3.1. Metoda

Implementace metodiky byla pilotována po dobu 18 měsíců ve 4 hospicích poskytujících lůžkovou (2x) a/nebo domácí paliativní péči (4x). Hodnocení procesu

probíhalo podle rámce RE-AIM ukotveném v pragmatickém východisku (Glasgow et al., 2019; Glasgow & Estabrooks, 2018). Byly využity jak kvalitativní, tak kvantitativní výzkumné metody a analýzy, přičemž se pracovalo s různými zdroji dat. Jak již bylo zmíněno, RE-AIM je komplexní a poměrně univerzální rámec, který má v praxi široké využití (Kwan et al., 2019). Byl vybrán právě proto, že se jedná o vysoce komplexní rámec a že při hodnocení implementace vyvažuje faktory související s interní a externí validitou, zároveň pracuje s výsledky na úrovni pacientů a organizací. V tomto případě RE-AIM hodnotí na úrovni pacientů, do jaké míry využití metodiky kvality hospicové péče zasahuje cílovou skupinu pacientů (tj. disponujících hospicovou péčí). Na úrovni organizace RE-AIM zjišťuje reprezentativitu hospiců, které metodiku pilotovaly, a důvody, které je k tomu vedly. Dále RE-AIM vyhodnocuje míru věrnosti k implementačnímu postupu a dlouhodobou udržitelnost metodiky v rámci zúčastněných organizací.

3.2. Data

Kvalitativní data vycházela z několika zdrojů. Jednak byly realizovány polostrukturované hloubkové rozhovory s řediteli a/nebo zaměstnanci zaangažovaných hospiců, kteří se podíleli na distribuci dotazníků a na sběru kumulativních či pacientských dat (n=10). Rozhovory probíhaly ke konci pilotní fáze, a to proto, aby aktéři měli již dostatečnou zkušenost se zaváděním metodiky v jejich organizacích a zároveň proto, aby bylo možné tuto fázi z větší části vyhodnotit a získané výsledky uplatnit pro úpravu nástrojů metodiky ještě před vstupem do poslední fáze. Do tematické analýzy kvalitativních dat byla rovněž zahrnuta online setkání se zástupci poskytovatelů. Setkání probíhala během implementace (n=6/4/8) a sloužila jako zpětná vazba, výměna zkušeností a plánování dalších kroků. K interpretaci kvalitativních dat byly dále využity vlastní terénní poznámky autorky sbírané během celého projektu.

Kvantitativní data čerpala na jedné straně z datových výstupů samotné metodiky. Ty zahrnují jak kumulativní data (2x za rok), tak individuální data za zemřelé pacienty v období září 2020 až září 2021 (n=971) a rovněž zpětnou vazbu od pozůstalých (pozůstalí za zemřelé pacienty v období duben 2020 až duben 2022 (n= 539)⁷. Z dalších kvantifikovatelných zdrojů byla využita například data poskytnutá ÚZIS.

3.3 Výsledky implementace podle RE-AIM

Výsledky jsou prezentovány po jednotlivých dimenzích RE-AIM a v těchto dimenzích jsou dále děleny podle toho, zda byly sledované na individuální nebo systémové

úrovni. V každé dimenzi je zároveň uvedeno i její vyhodnocení.

3.3.1 Dosah metodiky na individuální úrovni, tj. na úrovni pacientů lůžkových hospiců (dále též LH) a domácích hospiců (dále též DH), jsme stanovili jako podíl pacientů z celku všech pacientů, kteří by ve výsledku mohli profitovat z implementace metodiky hodnocení kvality hospicové péče. Profit spočívá v tom, že na základě výstupů metodiky může v organizaci spíše dojít ke zlepšení kvality poskytované péče nebo zlepšení procesů souvisejících s péčí. Celek (jmenovatel) je tedy tvořen všemi pacienty, kteří v daném období zemřeli v lůžkové nebo domácí hospicové péči. Oficiální data, žel, dostupná nejsou, máme k dispozici pouze interní data za rok 2021 (od ÚZIS a Fóra mobilních hospiců). Celkový odhadovaný počet hospicových pacientů je 9 362, přitom v hospicích, kde probíhala implementace metodiky, zemřelo za období září 2020 až září 2021 celkem 971 pacientů. Dosah implementace metodiky z hlediska pacientů je tedy odhadován cca na 10 %. Z hlediska celku se jedná spíše o nízkou míru dosahu.

Dosah metodiky na individuální úrovni, tj. na úrovni pozůstalých, lze vyhodnotit na základě celkové response rate dotazníků zpětné vazby od pozůstalých. Ta dosahovala 58 %, což lze považovat za poměrně vysokou návratnost. Je tedy možné shrnout, že mezi pozůstalými klientů LH a DH převažuje ochota participovat na hodnocení poskytované hospicové a paliativní péče a že zpětnovazební dotazník (jako jeden z nástrojů metodiky) oslovuje většinu cílové skupiny pozůstalých.

3.3.2 Účelnost na individuální úrovni, tj. na úrovni zařízení/organizací, sleduje, že implementace a výstupy metodiky plní v praxi svůj zamýšlený účel. Vyhodnocení účelnosti je primárně postaveno na kvalitativních datech. Na úrovni kvantitativních dat bude možné účelnost metodiky posoudit, teprve až budou k dispozici data za delší časové období, která umožní sledování vývoje kvality poskytovaných služeb v čase. Případné změny na úrovni organizace by se v datech měly projevit.

Z rozhovorů s aktéry vyplývá, že již samotná implementace metodiky pomohla organizacím v přenastavení některých procesů. Slovy jednoho z nich od počátku vedla „k jinému vnímání čísel a statistik“. Jednalo se o i) změny ve vnitřní dokumentaci (například způsob zpracování dat za nepřijaté klienty, kteří měli vyplněnou žádost, ale nakonec se do péče DH nedostali); ii) zaznamenávání a využívání emailové adresy pro komunikaci s blízkými a pečujícími; iii) změny v dokumentaci pacientů (sjednocení záznamu např. u symptomové škály ESAS, nebo zavedení nových záznamů např. o proběhlé psy-

chologické podpoře pacientů nebo pozůstalých) a ve výsledku i o iv) rozšíření možností pro navázání komunikaci s pozůstalými, jelikož právě zaslání dotazníku lze využít jako další cestu pro komunikaci s pozůstalými a případně i nabídnutí podpory v truchlení.

Ve dvou organizacích byly výsledky shrnuté v individuální závěrečné zprávě označeny za nezbytný podklad pro identifikaci oblastí pro zlepšení a rozvoj služeb a rovněž pro strategické plánování. Analýza dat poskytla možnost sebereflexe organizace a oporu pro případné změny (např. zjištění, že kratší péče významně nesouvisí s mírou spokojenosti pozůstalých s poskytnutou hospicovou péčí, což se dále promítlo na úrovni strategického plánování). Jinde však byla individuální závěrečná zpráva vnímána jako příliš detailní, hůře srozumitelná a těžko využitelná v praxi. Z tohoto pohledu se ukázalo, že osobní prezentace a interpretace výsledků samotným zpracovatelem (tj. CPP) přímo v hospici významně zvyšuje pozitivní přijetí, srozumitelnost i využitelnost závěrečné zprávy.

Jako nezamýšlený pozitivní důsledek implementace metodiky se ukázala možnost neformálního propojení organizací, jejich zástupců, skrze online schůzky. Někteří aktéři si tato setkání velmi chválili z hlediska možnosti sdílení zkušeností (a to nejen ohledně implementace metodiky).

Účelnost metodiky na systémové úrovni se vztahuje k advokacii paliativní a hospicové péče a případně ke zdravotněpolitickému plánování na systémové úrovni. V prvním případě byly v nedávné minulosti využity výsledky analýzy dat z pilotní souhrnné zprávy v rámci mediální diskuse o paliativní a hospicové péči. Jednalo se o reakci na článek publikovaný dne 25. 3. 2023 v idnes.cz „Umří do měsíce, jinak nezaplatíme. Hospice bojují s pojišťovnami“, kde byla uvedena nepodložená a velmi zavádějící tvrzení o fungování hospiců. Jako reakce byl 9. 4. 2023 publikován článek na zpravodajském serveru Seznam Zprávy „Zabíjení pacientů? Nesmysl, říkají hospice. Peníze jim však chybí“, který tato tvrzení za využití některých výsledků pilotní souhrnné analýzy dat vyvracel.

Účelnost metodiky je snižována omezeními, která jsou generována dobrovolnou účastí organizací, což je nyní premisa disseminace metodiky. Její zavádění nemá být nařizováno shora, ale má být spojeno hlavně s ochotou hospice se zapojit. Tento přístup napomáhá kvalitě získaných dat. Na druhou stranu se zvyšuje riziko proměnlivosti datového souboru. Pokud se totiž organizace rozhodne od metodiky odstoupit, nikdo jí v tom nemůže zabránit. Rovněž hrozí, že při zapojení malého počtu hospiců budou data pokrývat jen

omezenou část celku hospicové péče, a tím se sníží jejich vypovídací hodnota. V případě získaných dat z pilotáže metodiky se právě tato interpretační omezení na celkovém datovém souboru projevila tak, že v souboru významně převažovala data z jednoho hospice (data nebylo možné převážít, neboť chybí informace o struktuře základního souboru). Naopak nárazové zapojení většího množství organizací zase klade předem těžko odhadnutelné větší finanční a personální nároky na technické zajištění sběru a analýzy dat na straně CPP.

3.3.3 Dimenze přijetí na systémové úrovni se vyhodnocuje z hlediska reprezentativity hospiců, které metodiku zavedly, vzhledem k celkovému počtu a struktuře hospiců v ČR, odděleně pro LH a DH. Z kvalitativních dat lze zjistit motivace, proč hospice do projektu vstoupily, ale i obavy, které zpočátku měly. Vzhledem k tomu, že všechny organizace vstoupily do projektu dobrovolně, vypovídají výsledky pouze o motivovaných organizacích.

Podle údajů Ústavu zdravotnických informací a statistiky bylo v roce 2019 v ČR 18 lůžkových hospiců, jejichž kapacita činila 491 lůžek (ÚZIS, 2020). Služby mobilních hospiců v ČR v roce 2021 poskytovalo 41 členských či přidružených organizací Fóra mobilních hospiců a 20 domácích hospiců z řad Asociace poskytovatelů hospicové paliativní péče (FMH, 2022; APHPP, 2022). Po vyloučení duplicit se dohromady jedná o 56 domácích hospiců. Zastoupení LH, které metodiku implementovaly, dosahuje tedy 11 %, z hlediska lůžkové kapacity se jedná o 10 % z celku. Zastoupení DH, které metodiku implementovaly, pak dosahuje 7 %, z hlediska kapacity by byl podíl zřejmě vyšší, jelikož se v metodice angažoval jeden z největších DH, nicméně oficiální údaje o celkové kapacitě všech DH neexistují. Z hlediska reprezentativity připadají v našem případě na jeden LH dva DH, v celku ČR to jsou na jeden LH tři DH. Zapojené DH jsou poměrně heterogenní skupinou, z hlediska velikosti (malé/velké), typu (přidružené k LH/samostatné) i regionálního zastoupení. To také více méně kopíruje různorodost pokrytí domácí hospicové péče v ČR. V případě LH nedisponujeme dostatečnými údaji o základní struktuře, reprezentativitu tedy není možné vyhodnotit. To zároveň svědčí o potřebnosti systémových dat, která by plošně využívaná metodika mohla poskytnout.

Motivace pro vstup do pilotního projektu implementace metodiky se týkaly i) potřeby disponovat ověřeným a standardizovaným nástrojem zpětné vazby od pozůstalých a dát tímto způsobem příležitost pozůstalým pro vyjádření nespokojenosti; ii) příležitosti dále posouvat rozvoj paliativní

péče, „být u projektu od začátku“; iii) vize přesahu získaných dat pro systémové uchopení kvality paliativní péče a iv) možnosti disponovat důvěryhodnými informacemi, které zajistí objektivní pohled na poskytované služby a jejich kvalitu a umožní monitoring kvality péče se zámerem dále se zlepšovat a rozvíjet.

Na druhé straně byly samotnými aktéry zmiňovány i obavy či bariéry nejen pro vstup do pilotního projektu, ale i pro zavádění metodiky obecně. Obavy se zejména týkaly příliš velkých časových nároků na zaměstnance, kteří administrují sběr dat, a to nejen zpočátku implementace, dále nepochopení důvodů pro sběr dat a přínosů metodiky ostatními nezaangažovanými zaměstnanci a nakonec byly zmíněny i obavy z nedostatečné podpory ze strany CPP (nebo obecně externího dodavatele) při implementaci metodiky.

Na individuální úrovni se přijetí metodiky sledovalo u zaměstnanců, kteří v jednotlivých hospicích administrují sběr dat (tj. aktérů). Počet i pracovní pozice těchto zaměstnanců byly značně různorodé, v rámci jednoho hospice se mohl v metodice angažovat jeden nebo až tři zaměstnanci. Jednalo se o ředitele/ředitelky, sociální pracovnice/pracovníky, ale i o vrchní sestry. Kvalitativní data svědčí o převažující ochotě aktérů se na sběru a administraci dat aktivně podílet. Odmítavý postoj nebo jeho náznaky se koncentrovaly do negativního vnímání dotazníku pro pozůstalé, který je podle některých aktérů příliš dlouhý a může vyvolávat nepříjemné emoce u pozůstalých. Doslova jim může „jitřit rány“. Tato domněnka se vyskytla v LH a souvisí zřejmě se zkušeností, že někteří pozůstalí trpí pocitem viny, protože selhali při zajištění domácí péče pro svého umírajícího blízkého, který byl v závěru života přeložen do lůžkového hospice. Nicméně získaná data ani doložené reakce pozůstalých na dotazník tuto domněnku nepotvrzují.

3.3.4 Dimenze implementace sleduje míru dodržení postupu při zavádění metodiky na úrovni organizací. Dodržení a naplnění jednotlivých kroků implementace komplikovala pandemie covidu-19. Pro vyhodnocení bylo stanoveno apriorní kritérium, že každý krok musel být absolvován více než polovinou zúčastněných hospiců nebo všech klíčových zaměstnanců. Což bylo splněno ve 3 ze 4 sledovaných parametrů. Úvodní informativní prezentace, na které byli přítomni klíčoví pracovníci a v případě zájmu i další zaměstnanci, proběhla ve všech organizacích (100 %). Individuální schůzka zaměstnance CPP a klíčového pracovníka, na které se předávaly detailní informace o administraci dat, proběhla celkově u 60 % klíčových zaměstnanců, včetně nejvyššího managementu. Průměrná účast klíčových zaměstnanců na třech

online setkáních činila 60 %. Závěrečná prezentace výsledků však proběhla pouze ve dvou organizacích (50 %).

Soulad s postupnými kroky při zavádění metodiky lze vyhodnotit i z hlediska dodržování termínů vyplňování a odevzdávání individuálních formulářů za zemřelé pacienty a kumulativních ukazatelů nebo z hlediska dodržování termínu pro rozesílání zpětnovazebních dotazníků. Pro patientské formuláře se původní doporučení vyplnit formulář 14 dnů po úmrtí pacienta ukázalo jako v praxi nepoužitelné. Hospice byly v postupu vysoce heterogenní, jiným způsobem přistupovaly k vyplňování LH i DH. Ale i uvnitř těchto skupin se přístup k vyplňování formulářů u klíčových zaměstnanců lišil. Sami zaměstnanci si vyplňování přizpůsobili svým pracovním postupům a časovým možnostem (někdo vyplňoval hned po úmrtí za každého pacienta, jiný až za všechny zemřelé pacienty za měsíc). Výrazná nekonzistence ve vyplněných údajích byla identifikována u dvou termínových položek.

Termín rozesílání dotazníků pozůstalým, tj. 6 měsíců po úmrtí jejich blízkého, který byl v péči LH nebo DH, nebyl zpočátku dodržován všemi hospici, následně byl sjednocen a v naprosté většině případů také respektován. Výjimečně se na straně hospice vyskytl „výpadek“ v rozesílání, což bylo zpětně zjištěno podle počtu vrácených dotazníků za daný měsíc a následně napraveno. Jako nejproblematictější se ukázalo dodržování termínu odevzdání v případě formuláře pro kumulativní data. Téměř pravidelně byl odevzdáván se zpožděním. Důvodem byl fakt, že tento formulář obvykle vyplňovaly osoby z nejvyššího nebo vyššího managementu, které bývají časově velmi zaneprázdněny. Ukázalo se, že implementace metodiky sběru dat v hospicovém prostředí vyžaduje určitou flexibilitu v termínech, která však může být i výhodou, protože na úrovni organizací umožňuje přizpůsobit sběr dat aktuálním podmínkám a na úrovni zaměstnance umožňuje přizpůsobení jeho individuálním pracovním podmínkám.

Uživatelská přívětivost formulářů je nezanedbatelným faktorem úspěšné implementace metodiky, protože umožňuje zaměstnancům efektivně sbírat data. Design a snadnost vyplňování formulářů se projevily jako silné stránky všech nástrojů metodiky. Doba věnovaná administraci dotazníků a vyplňování formulářů se po prvotním začátku klíčových zaměstnanců ukázala jako akceptovatelná a pohybovala se mezi 0,5 až 2 hodinami měsíčně. Na druhou stranu je třeba administraci dotazníků a sběr dat zajistit interním zaměstnancem s přístupem k patientské dokumentaci, protože není možné pro tento typ práce využít brigádníka.

Jako výhody externího koordinátora a dodavatele (tj. CPP) jsou na straně ho-

spiců shledávány: zachování anonymity u zpětnovazebních dotazníků (větší ochota pozůstalých sdílet i negativní zkušenost) a profesionalita při zpracování dat. Ale totéž může být i nevýhodou nebo dokonce rizikem, a to zvláště v situaci, kdy je skupina profesionálů pohybujících se v této oblasti poměrně úzká. Zpracovatel totiž získává přístup k pozitivním i negativním informacím, které se vztahují ke konkrétní organizaci, což může být vnímáno i tak, že „někdo zvenku vám vidí pod pokličku“.

3.3.5 Udržení na individuální úrovni, tj. na úrovni organizace, má v našem případě přesah i na systémovou úroveň. Pokud by totiž byla malá ochota na straně organizací metodiku využívat a podílet se na sběru dat, nebyla by ani využitelnost metodiky obhajitelná na systémové úrovni. V době vyhodnocování pilotu na podzim 2021 si jednoznačně chtěli metodiku udržet všechny zapojené hospice. V té době bylo zajištěno financování metodiky na další rok. Nicméně v dubnu 2022 jeden hospic sběr dat přesto ukončil s odůvodněním, že klíčoví zaměstnanci již nedisponovali dostatečným časem na sběr dat. V roce 2022, kdy bylo stále zajištěno financování projektu, se po úpravách metodiky na základě pilotu zapojily další 4 hospice. Dlouhodobé udržení metodiky je jednak podmíněno ochotou pokračovat (tj. spokojeností s metodikou i s jejími výstupy), ta na straně hospiců nechybí, a jednak finanční spoluúčastí hospiců, která by pokryla náklady externího dodavatele. V tuto chvíli probíhají jednání o tom, jak tuto spoluúčast nastavit a zapojit větší spektrum hospiců.

4. Diskuse a závěr

Dosah implementace pilotované metodiky se týkal přibližně 10 % pacientů z celku pacientů využívajících lůžkovou nebo domácí hospicovou péči. Podíl hospiců, které implementovaly metodiku, činil zhruba 11 % pro lůžkové hospice a 7 % pro domácí hospice. Vzhledem k tomu, že se jednalo o pilotní implementaci, lze tento podíl, i z hlediska dalších charakteristik, pokládat za dostatečně reprezentativní. Odezva na dotazníky zpětné vazby dosáhla 58 %, což lze naopak považovat za poměrně vysoký podíl zájmu v cílové skupině pozůstalých. Zavedení této metodiky hospicům pomohlo k celkově jinému vnímání čísel a statistik a k větším či menším změnám v interní dokumentaci, následně byly upraveny i některé procesy (např. záznam o průběhu konzultace psychologa s pacientem/s jeho blízkými). Přestože jednotlivé kroky implementace zajišťované ve spolupráci s CPP nebyly ve všech organizacích zcela dodrženy a také dodržování nastavených termínů pro sběr dat bylo mezi organizacemi velmi nevyrovnané, může to být ve výsledku i výhodou, protože

klíčoví zaměstnanci mají možnost administraci dat přizpůsobit své pracovní náplni a aktuálním podmínkám. Kvalita ani srovnatelnost získaných dat tímto nebyla ohrožena. Působení a fungování externího koordinátora a dodavatele (CPP) bylo vnímáno převážně pozitivně. Jako problematická se ukazuje využitelnost detailní závěrečné individuální zprávy, pokud nejsou výsledky obsažené ve zprávě osobně prezentovány a diskutovány s aktéry i s ostatními zaměstnanci hospice. Nad rámec individuální zpětné vazby organizací metodika umožňuje tvorbu souhrnných zpráv a analýz, které mohou najít využití na systémové úrovni při tvorbě politik v této oblasti. Rovněž je vhodná pro monitoring vývoje hospicové péče v ČR včetně porovnání domácí a lůžkové péče.

Metodika se udržela déle než půl roku ve třech ze čtyř hospiců, další čtyři se v závěrečné fázi následně zapojily, což svědčí o její smysluplnosti i pro její potenciální využití v budoucnu. V současné době probíhá diskuse s Fórem mobilních hospiců o možném systémovém nasazení metodiky u všech členských organizací nebo alespoň jejich větší části. Předpokládá se zapojení na dobrovolné bázi¹⁰. Nicméně problém spočívá nejen v ochotě hospiců metodiku využívat, ale i v zajištění jejího dalšího financování. Na druhou stranu hospice již dnes musí pravidelně sbírat a reportovat nejrůznější data jak pro zdravotní pojišťovny, tak pro kraje i v rámci organizace sociálních služeb. Metodika některé tyto údaje přebírá, jiné je naopak třeba doplnit, a ačkoliv se jedná o práci navíc, výsledek v podobě individuální zprávy přináší organizacím zpětnou vazbu, což výkazové nebo dotační reporty většinou nedokáže naplnit. Zároveň je důležité zdůraznit, že tato metodika, na rozdíl od pravidelných výkazových nebo dotačních reportů, neslouží ke kontrole organizací, ale je určena výhradně pro jejich vlastní potřeby.

Celkově lze na základě RE-AIM zhodnotit, že pilotní implementace metodiky měření kvality hospicové a paliativní péče byla poměrně úspěšná a metodika jako taková má potenciál na další rozšíření do praxe. Velký podíl na tomto pozitivním výsledku jistě mělo i zapojení uživatelů, kteří se na tvorbě metodiky od počátku podíleli, to je ale poměrně časově náročné a vyžaduje velkou vstupní motivaci uživatelů. Současný výsledek ukázal, že výstupy metodiky mohou pomoci zlepšovat jak kvalitu života pacientů v terminální fázi, tak celkovou kvalitu a efektivitu paliativní péče a poskytovaných služeb. Je však otázkou, zda se podaří metodiku uplatnit i na národní úrovni nebo alespoň u většiny poskytovatelů hospicové péče.

1 Více informací lze nalézt na webových stránkách <http://dissemination-implementation.org>, naposledy navštíveno 22. 5. 2023.

- 2 Pojmy interní validita a externí validita pochází od Donald Campbell. První znamená, že „příčina A v rámci určitého systému (programu) vyvolává důsledek B. Externí validita má naproti tomu obecnou platnost. Příčina A při splnění definovaných podmínek ve všech případech vyvolává důsledek B, a to nezávisle na prostředí, osobách a čase“ (Matoušek, 2007, s. 141).
- 3 Český překlad jednotlivých dimenzí provedla autorka.
- 4 Více ohledně tohoto rámce lze nalézt na <http://www.re-aim.org>
- 5 Stručný popis projektu lze nalézt zde: <https://paliativnicentrum.cz/projekty/systemove-hodnoceni-kvality-hospicove-pece>
- 6 Přiznaná pozice autorky: Autorka zpočátku kumulovala pozici jak realizátorskou (jako interní zaměstnanec CPP se významně podílela na přípravě jednotlivých nástrojů a částečně i na jejich implementaci), tak i výzkumnickou. V průběhu pilotní fáze projektu se přesunula do role převážně výzkumnické. Cílem jejího doktorandského výzkumu je vyhodnocení jak přípravné fáze, tak implementace nástrojů a jejich diseminace.
- 7 Z hlediska etických aspektů spadá tento projekt pod tzv. výzkum zlepšování kvality, který se zaměřuje na zlepšování kvality a účinnosti v rámci poskytování zdravotní péče a sociálních služeb, kdy nemusí být vzhledem k předmětu výzkumu explicitní písemný souhlas vyžadován (Asch et al., 2020; Miller & Emanuel, 2008; Naughton et al., 2020). V tomto případě je předmětem výzkumu implementace standardních postupů, změny v procesech a protokolech a s tím související reflexe zkušeností pozůstalých s péčí poskytnutou jejich blízkému. Pozůstalé pečující osoby vyplňují dotazník zpětné vazby, který je zcela anonymní, přičemž o jeho zveřejnění jsou danou organizací předem informováni. Pacientská data jsou sbírána interními zaměstnanci hospiců až po úmrtí pacienta, jsou od počátku anonymizována a nelze je nijak spojovat s daty od pozůstalých.
- 8 iDnes.cz, 25. 3. 2023, https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/hospice-cesko-pomoc-pece.A230324_184539_domaci_bur. Tento článek byl po vlně negativních reakcí z řad mnoha institucí přejmenován na „Třicet dnů nestačí. Hospice řeší s pojišťovnami důstojné dožití.“
- 9 Seznam.cz, 9. 4. 2023, <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/fakta-zabijeni-pacientu-nesmysl-rikaji-hospice-penize-jim-vsak-chybi-229079>
- 10 Tato metodika nemá sloužit jako centrálně koordinovaný kontrolní mechanismus. Primárně je určena pro vlastní reflexi organizace, ostatní systémy evaluace pouze doplňuje (např. systém inspekce kvality sociálních služeb) a umožňuje organizacím a případně i dalším stranám možnost triangulace dat. Nevyplyvá z ní ale žádná povinnost nebo riziko, což umožňuje implementační potenciál (obecné výhody a nevýhody dobrovolné účasti rovněž viz Žáčková & Loučka, 2022).

Zdroje

- Antikainen, I., & Ellis, R. (2011). A RE-AIM Evaluation of Theory-Based Physical Activity Interventions. *Journal of Sport and Exercise Psychology*, 33(2), 198-214. <https://doi.org/10.1123/jsep.33.2.198>
- Asch, D. A., Joffe, S., Bierer, B. E., Greene, S. M., Lieu, T. A., Platt, J. E., Whicher, D., Ahmed, M., & Platt, R. (2020). Rethinking ethical oversight in the era of the learning health system. *Healthcare*, 8(4), 100462. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.hdisi.2020.100462>
- Asociace poskytovatelů hospicové paliativní péče (APHPP). (2021). Výroční zpráva 2021. Asociace poskytovatelů hospicové paliativní péče. [online] [cit. 2023-04-20]. Dostupné z: <https://asociacehospicu.cz/wp-content/uploads/2022/10/VZ-2021-APHPP.pdf>

- Battaglia, C., & Glasgow, R. E. (2018). Pragmatic dissemination and implementation research models, methods and measures and their relevance for nursing research. *Nursing outlook*, 66(5), 430-445. <https://doi.org/10.1016/j.outlook.2018.06.007>
- Brownson, R. C., Colditz, G. A., & Proctor, E. K. (Eds.). (2017). *Dissemination and implementation research in health: Translating science to practice*, 2nd edition. New York, Oxford Academic, online edition. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190683214.001.0001>
- Byhoff, E., De Marchis, E. H., Hessler, D., Fichtenberg, C., Adler, N., Cohen, A. J., Doran, K. M., Ettinger de Cuba, S., Fleegler, E. W., Gavin, N., Huebschmann, A. G., Lindau, S. T., Tung, E. L., Raven, M., Jepson, S., Johnson, W., Olson, A. L., Sandel, M., Sheward, R. S., & Gottlieb, L. M. (2019). Part II: A Qualitative Study of Social Risk Screening Acceptability in Patients and Caregivers. *American Journal of Preventive Medicine*, 57(6 Suppl 1), 38-46. <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2019.07.016>
- Česká společnost paliativní medicíny ČLS JEP & Fórum mobilních hospiců, I. (2019). Standardy mobilní specializované paliativní péče. [online] [cit. 2023-04-20]. Dostupné z: https://www.cestadomu.cz/sites/default/files/2018_standardy_mobilni_paliativni_pece_a4_final_0.pdf
- ČSPM JEP, I. (2013). Standardy paliativní péče 2013. [online] [cit. 2023-04-20]. Dostupné z: <https://docplayer.cz/1188579-Standardy-paliativni-pece.html>
- D'Lima, D., Soukup, T., & Hull, L. (2022). Evaluating the Application of the RE-AIM Planning and Evaluation Framework: An Updated Systematic Review and Exploration of Pragmatic Application. *Frontiers in Public Health*, 9(January). <https://doi.org/10.3389/fpubh.2021.755738>
- Davis, R., Campbell, R., Hildon, Z., Hobbs, L., & Michie, S. (2015). Theories of behaviour and behaviour change across the social and behavioural sciences: a scoping review. *Health Psychology Review*, 9(3), 323-344. <https://doi.org/10.1080/17437199.2014.941722>
- De Marchis, E. H., Hessler, D., Fichtenberg, C., Adler, N., Byhoff, E., Cohen, A. J., Doran, K. M., Ettinger de Cuba, S., Fleegler, E. W., Lewis, C. C., Lindau, S. T., Tung, E. L., Huebschmann, A. G., Prather, A. A., Raven, M., Gavin, N., Jepson, S., Johnson, W., Ochoa, E., ... Gottlieb, L. M. (2019). Part I: A Quantitative Study of Social Risk Screening Acceptability in Patients and Caregivers. *American Journal of Preventive Medicine*, 57(6, Supplement 1), 25-37. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.amepre.2019.07.010>
- Dunton, G. F., Liao, Y., Grana, R., Lagloire, R., Riggs, N., Chou, C.-P., & Robertson, T. (2014). State-wide dissemination of a school-based nutrition education programme: a RE-AIM (Reach, Efficacy, Adoption, Implementation, Maintenance) analysis. *Public Health Nutrition*, 17(2), 422-430. <https://doi.org/DOI:10.1017/S1368980012005186>
- Forman, J., Heisler, M., Damschroder, L. J., Kaselitz, E., & Kerr, E. A. (2017). Development and application of the RE-AIM QuEST mixed methods framework for program evaluation. *Preventive Medicine Reports*, 6, 322-328. <https://doi.org/10.1016/j.pmedr.2017.04.002>
- Fórum mobilních hospiců (FMH). (2022). Výroční zpráva 2021. Fórum mobilních hospiců [online] [cit. 2023-04-20]. Dostupné z: https://drive.google.com/file/d/1eWQ62lif_8UMDPbNAHdHrpj-klyf1M03/view
- Gaglio, B., Shoup, J. A., & Glasgow, R. E. (2013). The RE-AIM Framework: A Systematic Review of Use Over Time. *American Journal of Public Health*, 103(6), 38-46. <https://doi.org/10.2105/AJPH.2013.301299>
- Glasgow, R. E., & Estabrooks, P. E. (2018). Pragmatic applications of RE-AIM for health care initiatives in community and clinical settings. *Preventing Chronic*

- Disease, 15(1), 1–7. <https://doi.org/10.5888/pcd15.170271>
- Glasgow, R. E., Harden, S. M., Gaglio, B., Rabin, B., Smith, M. L., Porter, G. C., Ory, M. G., & Estabrooks, P. A. (2019). RE-AIM planning and evaluation framework: Adapting to new science and practice with a 20-year review. In *Frontiers in Public Health* (Vol. 7, Issue MARCH). Frontiers Media S.A. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2019.00064>
- Glasgow, R. E., Vogt, T. M., & Boles, S. M. (1999). Evaluating the public health impact of health promotion interventions: The RE-AIM framework. *American Journal of Public Health*, 89(9), 1322–1327. <https://doi.org/10.2105/AJPH.89.9.1322>
- Hendl, J., & Remr, J. (2017). *Metody výzkumu a evaluace*. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-1192-1
- Holtrop, J. S., Estabrooks, P. A., Gaglio, B., Harden, S. M., Kessler, R. S., King, D. K., Kwan, B. M., Ory, M. G., Rabin, B. A., Shelton, R. C., & Glasgow, R. E. (2021). Understanding and applying the RE-AIM framework: Clarifications and resources. *Journal of Clinical and Translational Science*, 5(1). <https://doi.org/10.1017/cts.2021.789>
- Holtrop, J. S., Potworowski, G., Green, L. A., & Feters, M. (2016). Analysis of Novel Care Management Programs in Primary Care: An Example of Mixed Methods in Health Services Research. *Journal of Mixed Methods Research*, 13(1), 85–112. <https://doi.org/10.1177/1558689816668689>
- Holtrop, J. S., Rabin, B. A., & Glasgow, R. E. (2018). Qualitative approaches to use of the RE-AIM framework: Rationale and methods. *BMC Health Services Research*, 18(1), 1–10. <https://doi.org/10.1186/s12913-018-2938-8>
- Hull, L., Goulding, L., Khadjesari, Z., Davis, R., Healey, A., Bakolis, I., & Sevdalis, N. (2019). Designing high-quality implementation research: Development, application, feasibility and preliminary evaluation of the implementation science research development (ImpRes) tool and guide. *Implementation Science*, 14(1), 1–20. <https://doi.org/10.1186/s13012-019-0897-z>
- Jauregui, E., Pacheco, A. M., Soltero, E. G., O'Connor, T. M., Castro, C. M., Estabrooks, P. A., McNeill, L. H., & Lee, R. E. (2015). Using the RE-AIM framework to evaluate physical activity public health programs in México. *BMC Public Health*, 15, 162. <https://doi.org/10.1186/s12889-015-1474-2>
- Klop, H. T., de Veer, A. J. E., Gootjes, J. R. G., Groot, M., Rietjens, J. A. C., & Onwuteaka-Philipsen, B. D. (2022). Implementation of a threefold intervention to improve palliative care for persons experiencing homelessness: a process evaluation using the RE-AIM framework. *BMC Palliative Care*, 21(1), 1–16. <https://doi.org/10.1186/s12904-022-01083-3>
- Kwan, B. M., McGinnes, H. L., Ory, M. G., Estabrooks, P. A., Waxmonsky, J. A., & Glasgow, R. E. (2019). RE-AIM in the Real World: Use of the RE-AIM Framework for Program Planning and Evaluation in Clinical and Community Settings. *Frontiers in Public Health*, 7(November), 1–10. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2019.00345>
- Leeman, J., Birken, S. A., Powell, B. J., Rohweder, C., & Shea, C. M. (2017). Beyond „implementation strategies”: Classifying the full range of strategies used in implementation science and practice. *Implementation Science*, 12(1), 1–9. <https://doi.org/10.1186/s13012-017-0657-x>
- Matoušek, O. (2007). *Sociální služby: legislativa, ekonomika, plánování, hodnocení*. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-310-9.
- Maxwell, A. E., Jo, A. M., Chin, S.-Y., Lee, K.-S., & Bastani, R. (2008). Impact of a print intervention to increase annual mammography screening among Korean American women enrolled in the National Breast and Cervical Cancer Early Detection Program. *Cancer Detection and Prevention*, 32(3), 229–235. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.cdp.2008.04.003>
- Miller, F. G., & Emanuel, E. J. (2008). Quality-Improvement Research and Informed Consent. *New England Journal of Medicine*, 358(8), 765–767. <https://doi.org/10.1056/NEJMp0800136>
- Naughton, C., Meehan, E., Lehane, E., Landers, C., Flaherty, S. J., Lane, A., Landers, M., Kilty, C., Saab, M., Goodwin, J., Walshe, N., Wills, T., McCarthy, V., Murphy, S., McCarthy, J., Cummins, H., Madden, D., & Hegarty, J. (2020). Ethical frameworks for quality improvement activities: An analysis of international practice. *International Journal for Quality in Health Care*, 32(8), 558–566. <https://doi.org/10.1093/intqhc/mzaa092>
- National Cancer Institute. (2016). *Cancer Moonshot Blue Ribbon Panel Report 2016*. [online] [cit. 2023-02-20]. Dostupné z: <https://www.cancer.gov/research/key-initiatives/moonshot-cancer-initiative/blue-ribbon-panel/blue-ribbon-panel-report-2016.pdf>
- National Institute for Health Research. (2010). Involving users in the research process. *Kings College*. [online] [cit. 2023-01-23]. Dostupné z: https://www.acprc.org.uk/Data/Resource_Downloads/a_how_to_guide_for_researchers.pdf
- Nilsen, P. (2015). Making sense of implementation theories, models and frameworks. *Implementation Science*, 10(1), 1–13. <https://doi.org/10.1186/s13012-015-0242-0>
- Oosterveld-Vlug, M., Onwuteaka-Philipsen, B., Ten Koppel, M., Van Hout, H., Smets, T., Pivodic, L., Tanghe, M., Van Den Noortgate, N., Hockley, J., Payne, S., Moore, D. C., Kijowska, V., Szczerbińska, K., Kylänen, M., Leppäaho, S., Mercuri, C., Rossi, P., Mercuri, M., Gambassi, G., Pasman, H. R. (2019). Evaluating the implementation of the PACE Steps to Success Programme in long-term care facilities in seven countries according to the RE-AIM framework. *Implementation Science*, 14(1), 1–20. <https://doi.org/10.1186/s13012-019-0953-8>
- Owen, J.M. (2006). *Program Evaluation: Forms and approaches* (3rd ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003116875>
- Proctor, E. (2014). Dissemination and Implementation Research. *Encyclopedia of Social Work*. [online] [cit. 2023-04-12]. Dostupné z: <https://oxfordre.com/socialwork/view/10.1093/acrefore/9780199975839.001.0001/acrefore-9780199975839-e-900>
- Public Health Agency of Canada. (2015). *Age-Friendly Communities Evaluation Guide. Using Indicators to Measure Progress*. <https://www.canada.ca/content/dam/phac-aspc/migration/phac-aspc/seniors-aines/alt-formats/pdf/indicators-indicateurs-v2-eng.pdf%0A> Accessed 30-08-2019
- Radbruch, L., & Payne, S. (2009). White paper on standards and norms for hospice and palliative care in Europe: Part 1. *European Journal of Palliative Care*, 16(6), 278–289.
- Radbruch, L., & Payne, S. (2010). White paper on standards and norms for hospice and palliative care in Europe: Part 2. *European Journal of Palliative Care*, 17(1), pp 22–33.
- Rukundo, A., Fox, S., Timmons, S., O'Connor, N., Guerin, S., Kernohan, G., Drennan, J., & Murohy, A. (2022). 75 Evaluating dementia palliative care services across Ireland and the UK using the RE-AIM framework. *Age and Ageing*, 51(Supplement_3), afac218.060. <https://doi.org/10.1093/ageing/afac218.060>
- Scullion, P. A. (2002). Effective dissemination strategies. *Nurse Researcher*, 10(1), 65–77. <https://doi.org/10.7748/nr2002.10.1.65.c5880>
- Skolarus, T. A., Lehmann, T., Tabak, R. G., Harris, J., Lecy, J., & Sales, A. E. (2017). Assessing citation networks for dissemination and implementation research frameworks. *Implementation Science*, 12(1). <https://doi.org/10.1186/s13012-017-0628-2>
- Smutek, M. (2014). *Evaluace sociálních programů. Gaudeamus při Univerzitě Hradec Králové*. ISBN 978-80-7435-473-1. [online] [cit. 2023-03-22]. Dostupné z: https://www.uhk.cz/file/eede/filozoficka-fakulta/studium/smutek_-_evaluace_sociálních_programu.pdf
- Straus, S.E., Tetroe, J. & Graham, I.D. (Ed.) (2013). *Knowledge Translation in Health Care: Moving from Evidence to Practice* (2nd ed.). Wiley. BMJ Books. ISBN: 978-1-118-41354-8
- Tabak, R. G., Khoong, E. C., Chambers, D. A., & Brownson, R. C. (2012). Bridging research and practice: models for dissemination and implementation research. *American Journal of Preventive Medicine*, 43(3), 337–350. <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2012.05.024>
- Toobert, D. J., Glasgow, R. E., Strycker, L. A., Barreira, M. J., & King, D. K. (2012). Adapting and RE-AIMing a heart disease prevention program for older women with diabetes. *Translational Behavioral Medicine*, 2(2), 180–187. <https://doi.org/10.1007/s13142-012-0118-7>
- Trenor, J. M., Miller, M. K., & Gipson, K. G. (2011). Utilization of a think-aloud protocol to cognitively validate a survey instrument identifying social capital resources of engineering undergraduates. Paper Presented at 2011 ASEE Annual Conference & Exposition, 15. <https://doi.org/10.18260/1-2--18492>
- Trivedi, P., & Wykes, T. (2002). From passive subjects to equal partners: Qualitative review of user involvement in research. *British Journal of Psychiatry*, 181(DEC.), 468–472. <https://doi.org/10.1192/bjp.181.6.468>
- ÚZIS. (2020). *Zdravotnická ročenka České republiky 2019*. ÚZIS. Praha. [online] [cit. 2023-01-22]. Dostupné z: <https://www.uzis.cz/res/f/008381/zdrroccz2019.pdf>
- Weiner, B. J., Lewis, C. C. & Sherr, K. (Ed.). (2022). *Moving Evidence Into Action* (1st ed.). Springer Publishing Company. <https://doi.org/10.1891/9780826186935>
- Wholey, J. S., Hatry, H. P., & Newcomer, K. E. (2010). *Handbook of Practical Program Evaluation* (3rd ed.). Jossey-Bass. ISBN: 978-0-470-52247-9
- Žáčková, L. & Loučka, M. (2022). Systémové hodnocení kvality péče a služeb: inspirace z oblasti paliativní péče. *FÓRUM sociální politiky*, 16(5), 2–9.

Mgr. et Mgr. Lucie Žáčková (l.zackova@paliativnicentrum.cz) je studentkou doktorandského programu Sociální práce na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy (Faculty of Humanities, Charles University), Pátkova 2137/5, 182 00 Praha 8, Česká republika. Zaměřuje se zejména na vnímání umírání, metody evaluace a měření kvality paliativní a hospicové péče.

PhDr. Martin Loučka, PhD. (m.loucka@paliativnicentrum.cz) je ředitelem Centra paliativní péče, z. ú. (Center for Palliative Care), Dykova 1165/15, 101 00 Praha, Česká republika. Rovněž působí jako odborný asistent na oddělení lékařské psychologie 3. lékařské fakulty Univerzity Karlovy. Zaměřuje se především na paliativní péči, psychoonkologii a komunikaci.

Příloha

Tabulka 1 Vývoj reportingu a vyhodnocování jednotlivých dimenzí RE-AIM

Dimenze	Historický pohled	Aktuální otázky a výsledky
Dosah (Reach)	Reporting demografických ukazatelů - Srovnání mezi účastníky v různých výzkumných podmínkách a mezi účastníky, kteří setrvali v intervenci, a těmi, kteří nebyli sledováni - Není známo, do jaké míry účastníci intervence reprezentovali cílovou skupinu	Popis cílové skupiny (včetně nejlepšího odhadu jmenovatele) - Srovnání vzorku s celkem potenciální cílové skupiny (reprezentativita) - Použití více faktorů k co nejlepšímu výpočtu podílu oslovených respondentů - Někdy jsou využívány kvalitativní metody k pochopení „proč a jak“
Účinnost (Effectiveness)	Reportované subjektivní nebo objektivní výsledky měření vztahující se k primárnímu výsledku intervence (např. změna stravování, skoncování s kouřením, fyzická aktivita nebo přítomnost biomarkeru jako např. hemoglobin A1c) - Výhradní zaměření na průměrný celkový účinek a často na jeden jediný výsledek	Stále jsou vykazovány jen primární výsledky - Některé studie měří také kvalitu života (QOL) a nezamýšlené důsledky - Větší důraz je kladen na výsledky v rámci podskupin pacientů/klientů
Přijetí (Adoption)	Omezené nebo žádné informace o reprezentativitě zaměstnanců a zařízeních, která se intervence účastní. - Reportují se informace pouze o těch zařízeních a zaměstnancích, kteří se účastní	Objevuje se více studií uvádějících úroveň pro míru „přijetí“ v rámci zařízení/organizace - Je málo studií uvádějících reprezentativitu na úrovni zařízení/organizací - Málo informací o „přijetí“ z hlediska různých úrovní - Poněkud větší využití kvalitativních metod
Implementace (Implementation)	Omezené nebo žádné informace o čase, nákladech a zdrojích potřebných k realizaci všech složek intervence na dostatečně dobré úrovni a v přijatelné době. - Uvádí se pouze věrnost, nikdy ne změny a úpravy	Věnuje se zvýšená pozornost strategiím vedoucím ke zlepšení procesů implementace - Zlepšení standardizovaných ukazatelů pro zachycení věrnosti implementace. - Velká pozornost se v poslední době věnuje změnám a úpravám - Omezené propojení kvality implementace s úpravami a s vlivem na další RE-AIM výsledky
Udržení (Maintenance)	Dlouhodobé výsledky jsou zřídka reportovány - Pro RE-AIM bylo náhodně zvoleno 6 měsíců po intervenci jako výchozí hodnota - Stále přetrvává problematika relapsů po odstoupení z intervence a jak k nim přistupovat - Některé předchozí výzkumy: Neznámé dopady na systémové úrovni za rámec doby studie.	Omezené informace o výsledcích po intervenci (pokud již intervence neprobíhá) - Vysoká ztrátovost od okamžiku ukončení programu a v průběhu dalších 6 měsíců sledování, pokud není udržovaný kontakt s klienty/pacienty/zařízeními - Zlepšení se týká spolupráce s koncovými uživateli intervence vedoucí k lepšímu přizpůsobení intervence a její udržitelnosti - Poměr zařízení, která stále poskytují intervenci, zůstává nejčastěji hlášenou metrikou v této dimenzi

Zdroj: Upraveno podle Glasgowa (Glasgow et al., 2019) a Holtropa (Holtrop et al., 2021).

Směřování do budoucna	Vyjasnění reportingu	Příklady
Využití strategií pro zvětšení „dosahu“ například ty, které zlepšují přístup, informovanost a vhodnost intervence vzhledem k potřebám cílové skupiny. - Větší zaměření na rekruční strategie, aby přímo vycházely z aplikace rovného přístupu ke zdraví	Uvádí se jak procento osob, které se intervence účastní, vztažené k platnému jmenovateli, tak jejich charakteristiky, ve srovnání s osobami, které se intervence neúčastní. Je doporučeno, uvádět kritéria pro vyloučení a používat kvalitativní metody k pochopení „dosahu“ a/nebo rekrutace	DeMarchis a kol. zkoumala screening sociálních rizik u pacientů a rodičů na pediatrických klinikách. „Dosah“ kvantitativně měřil procento účastníků, kteří screening skutečně dokončili, a porovnával demografické a základní charakteristiky účastníků s neúčastníky (De Marchis et al., 2019). Při kvalitativním zkoumání byly v rozhovorech s účastníky screeningu, klinickými lékaři a personálem zkoumány motivy těch, kteří se zúčastnili i těch, kteří se nezúčastnili (Byhoff et al., 2019)
Je třeba věnovat větší pozornost kvalitě života, nezamýšleným důsledkům a systémovým dopadům - Účastníkům, kteří čelí nezamýšleným důsledkům, je třeba poskytnout více informací o možných „dalších krocích“.	Uvádí se primární výsledek, dále výsledky měření dalších vstupujících okolností (např. kvalita života), ale i krátkodobý úbytek pacientů/klientů z intervence a rozdílné výsledky podle charakteristik pacientů. Pokud je to možné, měly by být uvedeny výsledky měření napříč různými podskupinami a využití kvalitativních metod k pochopení výsledků.	Jauregui a kol. hodnotili účinky programů veřejné zdravotní péče zaměřených na fyzickou aktivitu v Mexiku. Výsledky měření účinnosti jednotlivých programů zahrnovaly: hmotnost, BMI, obvod pasu a míru zapojení se do fyzické aktivity. Nezahrnovaly hodnocení dopadu napříč podskupinami. U 3 z 12 programů provedli kvalitativní hodnocení popisující účelnost (Jauregui et al., 2015).
Potřeba lépe porozumět kontextuálním faktorům souvisejícím s „přijetím“ - Potřeba většího množství informací o různých zařízeních (např. organizační kultura a klima) - Potřeba vypracování příruček a nástrojů, které pomohou uživatelům i příjemcům intervence zlepšit „přijetí“ (a další RE-AIM výsledky)	Na úrovni zařízení (a často na vícero relevantních úrovních) se uvádí alespoň procento zařízení, která se zúčastnila, a charakteristiky těchto zařízení, ve srovnání s těmi, která se nezúčastnila, případně další porovnatelné údaje. Na úrovni zaměstnanců se uvádí procento zaměstnanců, kteří byli vyzváni, aby se zúčastnili, a procento vyloučených zaměstnanců, rovněž charakteristiky zaměstnanců, kteří se účastnili ve srovnání s těmi, kteří se neúčastnili.	Úplná RE-AIM evaluace 10týdenního školního vzdělávacího programu o výživě pro žáky třetích tříd. Zapojilo se 39 % ze všech třetích tříd ve veřejných školách v cílovém státě. Informace o reprezentativitě škol, které se programu zúčastnily nebo nezúčastnily, nejsou k dispozici (Dunton et al., 2014). - Tištěné materiály přizpůsobené Američanům korejského původu: „přijetí“ bylo sekundárním výsledkem. Kvalitativní výsledky zahrnovaly také to, že tištěné materiály byly snadno použitelné a že toto přispělo k jejich „přijetí“ (Maxwell et al., 2008).
Potřeba většího rozšíření protokolů pro záznam a hodnocení implementace - Využití více metod pro hodnocení implementace a jejich změn nebo úprav - Víceúrovňové a věcné vyhodnocení nákladů a kombinování nákladů na implementaci s podílem účastníků, kteří z intervence profitují - Lepší pochopení důvodů pro změny a úpravy a vysokou/nízkou úroveň implementace - Rychlé, opakované použití RE-AIM hodnocení k usměrnění úprav a změn	Nesledovat pouze věrnost, ale i úpravy a nutné náklady. Zpráva o konzistenci a dodržování postupů při provádění intervence, konzistence postupů při provádění intervence v různých zařízeních a/nebo mezi zaměstnanci, úpravy provedené v rámci intervence a v průběhu implementace a náklady na intervenci (např. čas, peníze). Zvláště důležité je reportovat typ, načasování a důvody, proč došlo k úpravám nebo změnám.	Holtrop a kol. hodnotili implementaci manažerů péče v primární péči, přičemž reportovali věrnost implementace k základním složkám (např. vícenásobné schůzky v průběhu času, používání motivačních rozhovorů) a procesům implementace (např. školení pro týmy, evidenční systém pro poskytovatele). Rovněž byly uvedeny úpravy (např. modifikace elektronického záznamu dat o zdravotním stavu, variabilita školení manažerů péče) a náklady na realizaci programu (Holtrop et al., 2019)
Často je nutná průběžná intervence, aby se udržel účinek - Potřebnost strategie pro prevenci relapsu v rámci rozsáhlých intervencí - Potřeba pragmatických opatření a nastavení systémové úrovně k zajištění sběru relevantních dat i po „výzkumné“ fázi - Potřeba většího porozumění dynamickým, složitým, faktorům na více úrovních souvisejících s udržením	Na úrovni zařízení se reportuje, zda je program/intervence stále aktivní v různých obdobích po skončení financování výzkumu, jaké adaptace byly na program/intervenci provedeny po ukončení studie a jak se program shoduje s cíli dané organizace. Na individuální úrovni se reportuje hlavní výsledek v různých časových bodech po posledním intervenčním zásahu. Nedávno aplikace doporučují cca 2 roky v závislosti na dalších kontextuálních faktorech, širších zdravotních výsledcích, dlouhodobém úbytku klientů a heterogenitě účinku intervence.	Toobert a kol. hodnotili udržení programu prevence srdečních onemocnění u starších žen s cukrovkou na individuální úrovni a na úrovni zařízení. Údaje na úrovni zařízení zahrnovaly, zda zařízení mohlo udržet program v průběhu času bez dalších investic a vedení. Zkoumány byly také způsoby využití pro posílení dlouhodobého zlepšování účastnic, jako jsou následný kontakt, komunitní zdroje, vzájemná podpora a průběžná zpětná vazba. Na individuální úrovni se hodnotila schopnost účastnic udržet si změny v chování z hlediska vícero rizikových faktorů po 6–12 měsících a poté znovu po 24 měsících (Toobert et al., 2012).

Penzijní a stavební spoření

Jaroslav Vostatek

Abstrakt

Článek analyzuje systémy penzijního a stavebního spoření v ČR v širším kontextu české důchodové reformy a legislativy EU. Autor využívá zahraničních zkušeností k návrhu změn, které by podle něho přinesly zjednodušení a zlevnění uvedených systémů, a to i ve vazbě na úpravy daňového režimu České republiky. České penzijní spoření neplní svou základní funkci: není nástrojem zabezpečení ve stáří; přesto je k němu poskytován státní příspěvek. Obdobně jako neúčelové české stavební spoření, které též slouží jen k umístění přebytečné likvidity. Většina fiskálních dotací stavebního spoření je uměle zakomponována do „překlenovacích úvěrů“; fakticky tak velkou měrou končí v zisku stavebních spořitelů. Stavební spořitelny i penzijní společnosti jsou nadbytečnými institucemi. Vláda Petra Fialy počítá s další existencí doplňkového penzijního spoření. Podoba 3. penzijního pilíře je i v zahraničí věcí veřejné volby, česká koexistence státního příspěvku a daňové podpory je u jednoho produktu (a jeho poskytovatelů) zcela nesystémová. Pokud stát hodlá i nadále podporovat spoření na stáří, je účelné využít novou a kvalitní legislativu panevropského osobního penzijního produktu (PEPP).

Klíčová slova: penzijní spoření; stavební spoření; státní příspěvek; daňové zvýhodnění; překlenovací úvěr; PEPP

Abstract

The article provides an analysis of the supplementary pension and building savings systems in the Czech Republic in the broader contexts of the Czech pension reform process and EU legislation. The author uses foreign experience to propose changes that he feels would lead to the simplification and the lowering of the costs of the two systems, even in connection with adjustments to the tax regime of the Czech Republic. The Czech supplementary pension savings scheme does not fulfil its essential function: it does not comprise an old-age security instrument; nevertheless, it is accompanied by a contribution from the state. This mirrors the non-purposeful nature of the Czech building savings scheme, which serves only for the allocation of excess liquidity. Most of the funding provided via the building savings scheme is artificially incorporated into „bridging loans“ and, in reality, it serves largely to boost the profits of building societies. The respective building societies and pension companies are redundant institutions. However, the present government of Petr Fiala envisages the continuance of the supplementary pension savings scheme. The form of the 3rd pension pillar is, as abroad, a matter of public choice; however, the Czech system of the coexistence of state contributions and tax support for one product (and its providers) is completely unsystematic. If the state intends to continue to support saving for old age, it is strongly advised that it adopts the new and high-quality pan-European Personal Pension Product (PEPP) legislation.

Keywords: pension savings; building (Bauspar) savings; state contribution; tax exemption; bridging loan; PEPP

Úvod

Český důchodový systém se oficiálně skládá ze dvou penzijních pilířů: z důchodového pojištění a z doplňkového penzijního spoření. Paralelně k penzijnímu spoření existuje též klasické a investiční soukromé životní pojištění – s odlišnou státní podporou, která je jen u příspěvků zaměstnavatele shodná (a společná) s doplňkovým penzijním spořením. V realitě mají stále větší význam jako forma zabezpečení ve stáří investice do bydlení. Specifickým produktem je stavební spoření, které není koordinováno s bankovním spořením ani s bankovními hypotékami a je nemálo zvýhodněno státním příspěvkem.

Vysoké schodky státního rozpočtu přiměly vládu k úvahám o snížení či zrušení státní podpory penzijního a stavebního spoření. Cílem příspěvku je analyzovat tyto systémy spoření v širším kontextu české

důchodové reformy a legislativy EU, a to s využitím zahraničních zkušeností.

Geneze českého penzijního pojištění a spoření

Penzijní připojištění se státním příspěvkem vzniklo v roce 1994 jako státem podporovaný systém soukromého penzijního pojištění; Česko bylo jednou z prvních postkomunistických zemí, kde se tento systém rozvinul. Penzijnímu připojištění předcházela návrh MPSV na zavedení systému zaměstnaneckých penzí, vypracovaný s asistencí amerických poradců. Premiér Klaus tento návrh zásadně odmítl, v souladu s liberální sociální politikou. Zaměstnanecké penze jsou v zásadním rozporu s důsledným, klasickým liberálním modelem – podniky se nemají starat o důchodové či jiné sociální zabezpečení svých zaměstnanců již z toho důvodu, že mají maximalizovat zisk ve

svém podniku. Vláda návazně deklarovala uplatnění občanského principu v penzijním připojištění, spočívajícího v tom, že smlouvu o tomto „připojištění“ může s penzijním fondem, a. s., uzavírat výhradně účastník, resp. jednotlivec či občan. Současně se však umožnilo zaměstnavatelům, aby posílali příspěvky na osobní účty svých zaměstnanců; podnětem zde tehdy bylo jisté vyvážení rušených privilegií, do té doby preferovaných pracovních kategorií v systému veřejných penzí. K příspěvkům zaměstnavatele také náležel účastníkovi státní příspěvek, jako by šlo o část příspěvku účastníka (současně nebylo možno příspěvek zaměstnavatele zahrnout do nákladů podniku; z příspěvku zaměstnavatele se neplatilo pojistné na sociální a zdravotní pojištění). Zakladatelem a akcionářem penzijního fondu mohl být kdokoli, tedy i zaměstnavatel; takové „zaměstnavatelské“ penzijní fondy také vznikly, např. Hornický penzijní fond (OKD),

Penzijní fond Škoda (Plzeň), vesměs však byly později prodány.

Při novele zákona o penzijním připojištění se státním příspěvkem byl od roku 2000 zvýšen státní příspěvek od třetího roku trvání smlouvy na sazbu, která původně platila jen pro první dva roky (coby jakási startovní prémie), a byl zaveden odpočet od základu daně z příjmů při příspěvku účastníka nad 500 Kč (do 1500 Kč) měsíčně. Na příspěvek zaměstnavatele se po této novele zákona neposkytuje státní příspěvek, ale na druhé straně je možno od této novely příspěvek zaměstnavatele zahrnout do nákladů (s poměrně vysokým zastropováním). Došlo též k zprůsnění některých zákonných ustanovení, zejména zvýšení zde uplatňovaného „důchodového“ věku na 60 let a stanovení minimální doby placení příspěvků na 5 let (naprostá většina penzijních fondů tuto minimální dobu požadovala již od počátku).

V době vzniku českého penzijního připojištění byl český pojišťný trh do značné míry teprve ve stadiu vzniku; v roce 1993 měla bývalá monopolní státní pojišťovna tržní podíl 87 %. V té době došlo mj. též ke dvojímu zásadnímu zvýšení sazeb pojištění (také) dominovala Česká pojišťovna. Věcně totiž penzijní připojištění mohlo být provozováno soukromými životními pojišťovnami – z právního i ekonomického hlediska se jednalo nepochybně o zvláštní druh životního pojištění, s vysokým podílem jednoduchého spoření. Vysloveně pojišťným produktem byl doživotní starobní důchod a dávkově definovaný invalidní dů-

chod. Zákon o penzijním připojištění však přesto výslovně vyloučil aplikaci pojištění práva na penzijní připojištění.

Produktem státní politiky na úseku penzijního připojištění bylo vytvoření velkého množství (44) jednoduktových penzijních fondů – akciových společností s jednoduchou účetní osnovou – a velkého množství prodejních sítí finančních produktů typu multi-level (což tehdy bylo možno považovat za klad). Pak nastalo dlouhé období konsolidace a koncentrace tohoto nového dílčího finančního sektoru. Některé finanční skupiny zahraničního původu skupovaly malé i velké penzijní fondy založené různými českými podnikatelskými skupinami. Počátkem 21. století se pak vytvořila výrazně oligopolní struktura trhu penzijního připojištění, typická nejen pro menší postkomunistické země, resp. pro jejich finanční sektor.

Státní podpora penzijního pojištění a spoření

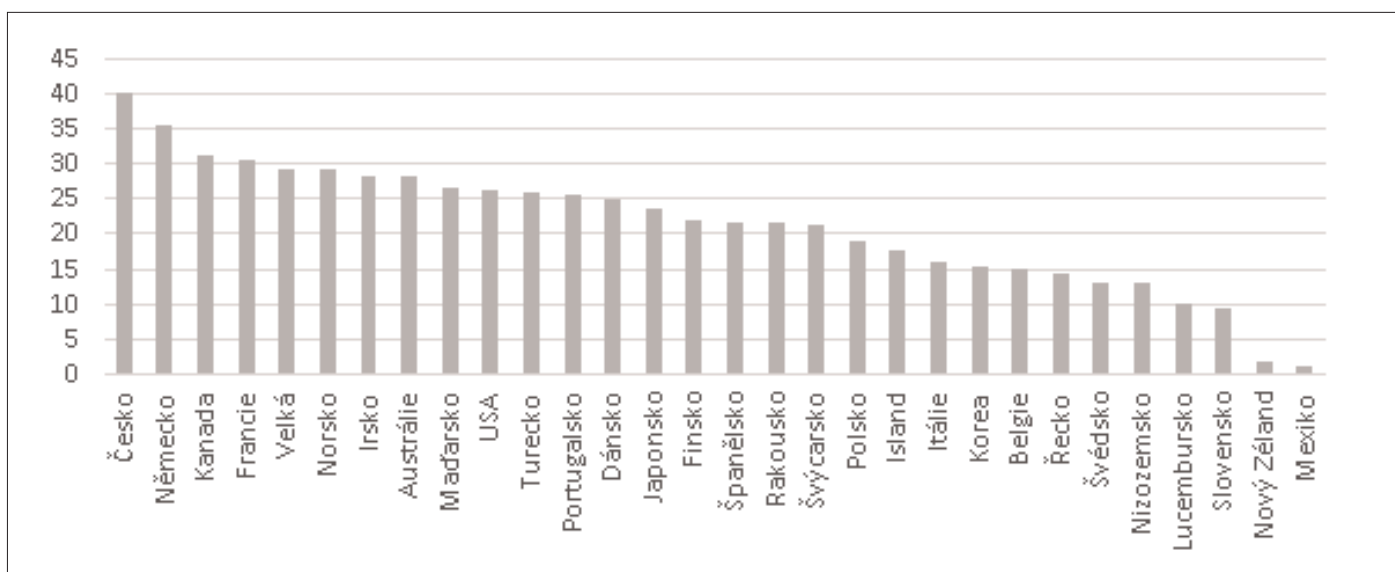
Původní produkt penzijního připojištění vytvářel dojem penzijního pojištění s poměrně velkou variabilitou – základním plněním podle dikce zákona byl starobní důchod a bylo možno poskytovat i invalidní a další důchody. Jenže místo penze bylo možno bez problému obdržet „jednorázové vyrovnání“ – čili si prostě vybrat vklad i se státními příspěvky a úroky (zhodnocením). A dávkově definovaný invalidní důchod, z pohledu zabezpečení klientů ideální konstrukt, byl pro penzijní fondy komplikací, kterou nenabízely i proto, že k příspěvku na něj nebyl nárok na státní příspěvek – z nepochopitelných důvodů. Ač tedy produkt penzijního připojištění měl být především pojištěním, ve skutečnosti byl v zásadě pouhým neúčelovým spořením, podobně jako

stavební spoření. Výhodou tohoto penzijního spoření byla možnost výběru vkladů s úroky od věku 50 let, navíc mladší klienti mohli po 15 letech obdržet polovinu naspořených prostředků a zákon umožňoval i výběr prostředků již po jednom roce (při věku od 50 let), což některé fondy i nabíze-ly. Při státním příspěvku až 50 % příspěvku účastníka tak penzijní připojištění představovalo ještě výhodnější produkt, než bylo stavební spoření (původně s jednotným státním příspěvkem 25 %) – pro osoby ve věku přes 40 let.

Extrémně vysokého dotování českého penzijního připojištění si povšimli i v zahraničí. OECD opakovaně publikovala obrázek 1, který vznikl na základě dat před více 20 léty (Yoo a de Serres, 2004). Podle tohoto srovnání bylo české penzijní připojištění nejvíce státem podporovaným produktem tohoto druhu v rámci OECD, na druhém místě skončilo Německo. Podle uvedené studie se jedná o charakteristiku celkových fiskálních nákladů v systémech zaměstnaneckých penzí (kromě Itálie a Koreje), které jsou poskládány ze tří složek: z ušlého zdanění příspěvků, z ušlého zdanění investičních výnosů a ze zdanění dávek. V textu originální studie se uvádí, že čisté fiskální náklady v Česku byly nejvyšší a činily téměř 40 % příspěvků. Samotné ušlé zdanění příspěvků (zaměstnavatele), podle našeho odečtu z grafu v uvedené studii, by představovalo 44–45 % příspěvků.

Extrémnost státní podpory českého penzijního připojištění, doplňkového penzijního spoření a soukromého životního pojištění je v obecné rovině ovlivněna také nezdaňováním plnění z nich daní z příjmů – zdaňují se pouze kapitálové výnosy. K systému státní podpory formou daňového odpočtu v době placení příspěvku totiž (ve světě) patří zdanění celého plnění (jednorázového

Obrázek 1: Fiskální stimulace soukromých penzí v roce 2003 (% z příspěvku na penzi)

Zdroj: Yoo a de Serres (2004)

vyrovnání, penze) daní z příjmů v období plnění – státní podpora spočívá pouze v časovém odkladu daně z příjmů („odložená daň z příjmů“). Totéž platí i pro případné osvobození od placení pojistného na sociální (a zdravotní) pojištění – i toto pojistné musí být modelově plně uhrazeno v době plnění při analogické aplikaci konceptu odložené daně z příjmů. Riesterova penze i jiné státem podporované penzijní spoření v Německu respektují koncept odložené daně z příjmů, totéž platí i v USA atd.

Extrémně vysoká státní podpora penzijního připojištění se promítla ve velkém nárůstu počtu smluv penzijního připojištění. Koncem roku 2001 bylo v systému již téměř 2,5 mil. účastníků, kteří ze státního rozpočtu obdrželi státní příspěvky v celkové kumulativní výši 14 mld. Kč. Již tehdy bylo významné ukončování penzijního připojištění s výplatou jednorázového vyrovnání a sjednávání nových smluv seniory; do konce roku 2001 bylo na jednorázovém vyrovnání vyplaceno 16,4 mld. Kč. Počty smluv penzijního připojištění výrazně rostly i v následujících letech; k velkému meziročnímu nárůstu – o více jak půl milionu – došlo v roce 2012, na více než 5,1 mil., marketingovým využitím velké důchodové reformy ze strany penzijních fondů (a jejich prodejců): vložení penzijního připojištění do „transformovaných fondů“ penzijních společností bylo impulsem k obsáhlé prodejní kampani před 30. 11. 2012, kdy došlo k uzavření těchto fondů pro nové klienty. Prodejci argumentovali především výhodností garance vložených prostředků a možností výběru poloviny ušetřených prostředků po 15 letech (u mladých lidí). Prodejní argumentace plně odpovídala zájmům klientů; výrazná preference konzervativních fondů, resp. spoření bez rizika není ostatně českým specifickým. Dokládá to mj. výběrové šetření v 10 evropských zemích: 73 % respondentů dalo přednost bezpečnosti/jistotě penzijního spoření před jeho výnosností. Bezpečnost je prioritou číslo 1 – pro 60 % respondentů.

Významnými prioritami je též možnost přerušit placení příspěvků (33 %), přenechat je potomkům (32 %) a likvidita (průběžný přístup k úsporám, 32 %). Naproti tomu výnosnost/výkonnost patří mezi nejméně významné priority v penzijním spoření, spolu s přenositelností úspor v rámci EU (Insurance Europe, 2020). Ostatně moderní behaviorální ekonomie dospěla k závěru, že naprostá většina klientů nemá schopnost a potřebu vybírat si penzijní produkt či penzijní fond.

Hlavním účelem sjednávání českého penzijního spoření není individuální zabezpečení ve stáří, natož pak formou annuity/penze. Účelem je zbavit se nadbytečné likvidity a daňová optimalizace. Zásadní význam pro vysoký počet účastníků měla konstrukce penzijního připojištění sjednávaného do konce roku 2012: v praxi se jednalo o jednoduchý bankovní spořicí produkt s vysokou explicitní státní podporou v podobě státního příspěvku (až 50 %), s garancí nezáporného

nominálního výnosu. Fiskální iluze spočívající v domněnce, že státní podpora je zdarma, v tom hrála také významnou roli. To vše vysvětluje nebyvale vysoký počet účastníků: „třetí pilíř reálně není penzijním schématem. Podobá se spořicímu účtu s daňovou podporou. Systém by neměl být prezentován veřejnosti jako zdroj významného budoucího příjmu“ (World Bank, 2017). „Osobní penze mají relativně širokou klientelu jen v několika členských zemích (pokrytí přes 60 % v Česku, přes 30 % v [...] Německu), zatímco ve většině členských zemí je pokrytí nevelké a roztržštěné a v několika téměř neexistující“ (EC, 2017). Dovedeno do všech důsledků, nabízí se tento závěr: „3. pilíř (dobrovolné penzijní spoření) by neměl dostávat dotace, které jsou regresivní a které nemají žádný významný vliv na soukromé spoření“ (Willmore, 2000). Standardní třetí penzijní pilíř nemá nikde ve světě praktický význam pro většinu obyvatelstva.

Systém penzijního připojištění byl dlouhodobě kritizován jako nedostatečně transparentní – počínaje tím, že nebyl oddělen majetek penzijních fondů od majetku účastníků. Neoddělení majetku fondů a jeho účastníků bylo důsledkem výchozí hybridní koncepce penzijního připojištění, kdy se původně vycházelo z konceptu zaměstnaneckých penzijních fondů, které ve své kapitalizované podobě dávkově definovaného plánu (také) nemají majetek oddělen – protože u nich v zásadě není co oddělovat: vše patří účastníkům, zaměstnavatel je jen sponzorem.

Kdyby Klausova vláda použila konstrukci soukromých životních pojišťoven, resp. využila standardního západního pojistného práva, tak by problém s oddělením majetku společnosti a klientů nevznikl: u účetnictví životních pojišťoven se u klasických životních pojištění také neuvádí majetek klientů, protože se jedná o nároky na plnění při splnění příslušných pojistných podmínek. Problém českých penzijních fondů byl proto spíše v tom, že jejich účetnictví a audit byly silně zjednodušeny – oproti životním pojišťovnám. Kdybychom si problém penzijního připojištění z tohoto hlediska mohli zjednodušit pominutím pojistných prvků (doživotní penze, dávkově definovaný invalidní důchod), které v praxi stejně neměly praktický význam, tak bychom tento sektor měli komparovat s teoretickým modelem spořitelny (banky), která jen sbírá vklady účastníků a investuje je převážně do státních obligací (což byla a je česká praxe, daná i produktem penzijního připojištění). Jedinou významnou odchylkou penzijního připojištění od tohoto bankovního spoření by bylo to, že úrokovou sazbu stanoví penzijní fond až po skončení roku, podle dosažených výnosů. V náročném tržním prostředí by si penzijní fondy konkurovaly výší úrokové míry a nebyla by zde žádná potřeba nějakého dodatečného oddělení majetku majitelů společnosti a vkladatelů.

Problém penzijního připojištění nebyl v tom, že by tyto majetky a práva nebyly

dostatečně odděleny či vymezeny, ale v nedokonalém tržním prostředí; můžeme to označit i jako selhání trhu. S tím, že obecně zde není zvláštní rozdíl od bankovního či pojistného trhu. Zvláštností českého trhu penzijního připojištění bylo to, že prodávaný produkt byl velmi jednoduchý a obchodní marže penzijních fondů byly či mohly být podstatně více průhledné. Proto také např. ministerstvo financí v materiálu pro poradů ekonomických ministrů v roce 2007 uvádělo, že „jsou nedostatečně nastavená pravidla pro stanovení výše nákladů“ a že tato otázka bude řešena stanovením horní meze úplaty za spravování majetku účastníků. Toho se mělo dosáhnout se současným oddělením majetku účastníků a akcionářů – mise Světové banky již v roce 2001 urgovala české úřady, aby pokročily s plány na oddělení aktiv akcionářů a klientů – přechodem od modelu participace na zisku k modelu podílových fondů (World Bank, 2001).

Model podílových fondů byl zaveden v rámci velké důchodové reformy od roku 2013. Penzijní fondy se musely transformovat na „penzijní společnosti“, dosavadní penzijní připojištění bylo uzavřeno (pro nové účastníky) a prohlášeno za transformovaný fond obhospodařovaný penzijními společnostmi. Noví klienti mohou vstoupit pouze do některého z nových účastnických fondů penzijní společnosti, tam mohou přestoupit i účastníci z transformovaného fondu. Účastnické fondy jsou postaveny na modelu podílových fondů; transformované fondy představují jakýsi hybrid dosavadního a nového systému: zákon stanovil maximální úplatu za jejich obhospodařování 0,6 % z aktiv ročně plus 15 % ze zisku transformovaného fondu (z toho nejméně 5 % ze zisku jde do zvláštního rezervního fondu). Poplatek 0,6 % z aktiv byl přitom méně než polovina předchozích vykazovaných provozních nákladů penzijních fondů na úrovni 1,4–1,5 % z aktiv ročně (Šídlo, 2012); v mezinárodním porovnání za rok 2013 nás OECD uvedlo jako zemi s nejvyššími provozními náklady, v roce 2016 jsme byli na druhém místě za Lotyšskem – viz obrázek 2. Tyto provozní náklady jsou v České republice v posledním desetiletí stále méně souhrnně vykazovány (státem, ČNB i APS ČR), navíc (nejen v ČR) nepředstavují celkovou režii (a marži) penzijních fondů.

V rámci velké důchodové reformy bylo rovněž zavedeno „důchodové spoření“, což 2. penzijní pilíř, rovněž s využitím modelu podílových fondů. Jeho výhradními poskytovateli byly tytéž (nové) penzijní společnosti. Tento nový penzijní pilíř skončil fiaskem; také proto, že nebylo možné vyplácet přiměřené provize (jako v jiných zemích). Zákon o ukončení důchodového spoření byl přijat v roce 2015, při té příležitosti se podařilo v parlamentu (poslaneckým návrhem) vylobovat zvýšení poplatků pro účastníky 3. pilíře. Po zrušení důchodového spoření se vláda rozhodla dále zvýšit atraktivitu doplňkového penzijního spoření. Od roku 2016 se do systému

mohou zapojit účastníci mladší 18 let: rodiče mohou pro své děti uzavřít smlouvu o doplňkovém penzijním spoření. Místo dosažení důchodového věku, jak je tomu u státního důchodu, byl věk, od kterého mají účastníci nárok na penzi, stanoven na 60 let.

V zájmu snížení podílu jednorázových vyrovnání a podpory dlouhodobého čerpání prostředků jsou nově výplaty penze pobírané po dobu delší než deset let, osvobozeny od daně. Za účelem zvýšení příspěvků se od roku 2017 zvýšila daňová úleva na příspěvky účastníka z 12 000 Kč na 24 000 Kč ročně (tj. příspěvky mezi 1000 a 3000 Kč měsíčně jsou daňově odečitatelné) a výše příspěvků zaměstnavatelů, která se nepovažuje za zdaňitelný příjem, se zvýšila o 20 000 Kč na 50 000 Kč ročně.

Novela z roku 2016 rovněž zatraktivnila doplňkový penzijní systém pro poskytovatele. Tato skutečnost vedla ke zvýšení nákladů pro účastníky. Aby se zlepšila distribuce penzijních produktů, maximální výše provize zprostředkovatelů se zvýšila z 3,5 % na 7 % průměrné mzdy za každou novou smlouvu. V případě transformovaných fondů se maximální výše úplaty za správu zvýšila z 0,6 % na 0,8 % celkových aktiv. Maximální výše úplaty za zhodnocení majetku se mezitím snížila o 5 procentních bodů na 10 % ze zisku. Zvýšení poplatků bylo zdůvodňováno obavou penzijních společností, že v tehdejší prostředí finančního trhu nemohou splnit záruku nezáporného výnosu. V případě účastnických fondů se maximální úplata za správu zvýšila z 0,8 % na 1 % celkových aktiv a maximální výše úplaty za zhodnocení majetku se zvedla o 5 procentních bodů na 15 % ze zhodnocení nad původní hodnotu penzijní jednotky. U povin-

ného konzervativního fondu existovala výjimka, úplaty za správu a zhodnocení se nevyšly; jsou tedy nižší než u ostatních účastnických fondů.

Důchodová reforma vedla k otočení trendu růstu počtu účastníků penzijního připojištění a doplňkového penzijního spoření – viz obrázek 3. I po 10 letech od reformy v kmeni tohoto penzijního pilíře výrazně převažuje „staré dobré“ penzijní připojištění nad nově zavedenými podílovými fondy (mezi nimiž jsou i konzervativní fondy). V této souvislosti lze zmínit, že „valná většina klientů penzijních společností začíná spořit v průměru ve 40 letech. Typickým účastníkem je podle údajů APS ČR žena ve věku 47,5 let. Spoří 97 měsíců (zhruba osm let), přičemž má nyní naspořeno 77 tisíc korun. Průměrná úložka dosahuje částky 651 korun“ (Buřinská, 2017). Za takového úspory se žádný (do)životní důchod nepořídí. V zásadě jde jen o hru, fiskální iluzi, která živí firmy zvané penzijní společnosti, jejich prodejce a majitele. Typický účastník ani dnes nedosáhne na daňový odpočet.

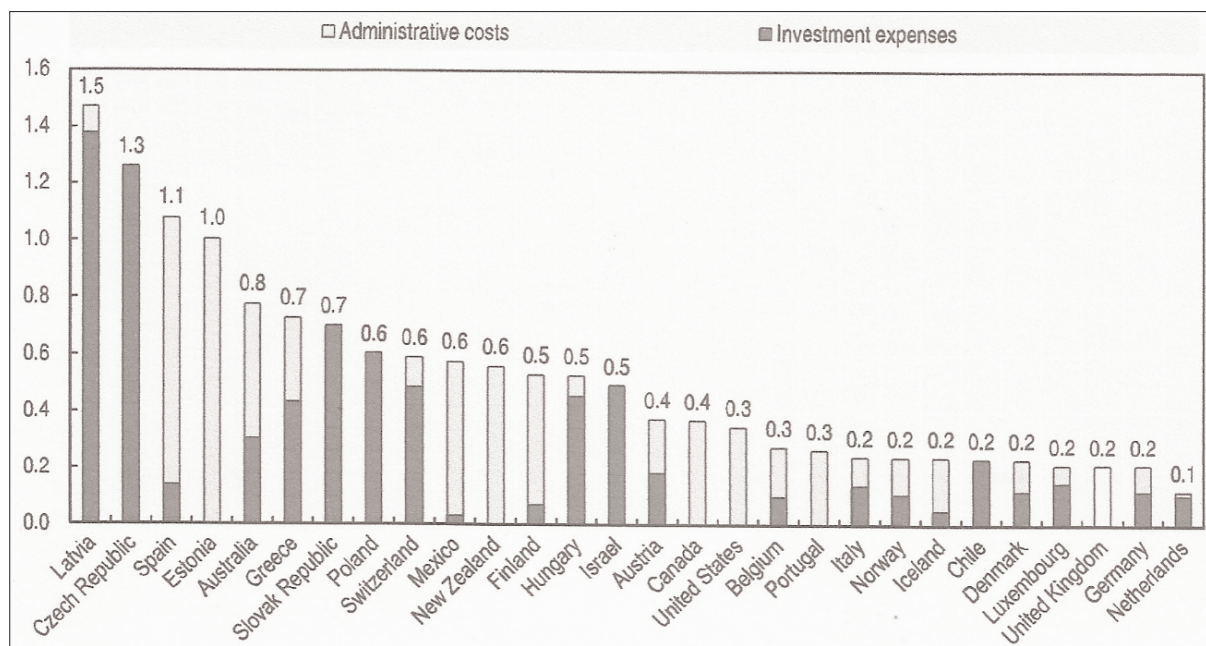
„Každý slyší na peníze zadarmo. I bez práce jsou někdy koláče, což je případ penzija (ale i třeba stavebka). K roku 2019 se to má s příspěvků následovně... [viz tabulka 1 – JV]. V prvním řádku naleznete váš měsíční příspěvek. Jde o částku, kterou musíte pravidelně přispívat, abyste měli nárok na výhody od státu. Minimální příspěvek, ke kterému vás stát motivuje, je 300 Kč měsíčně. Při takovém příspěvku vám stát pošle navíc 90 Kč. Jen tak, bez žádných dalších podmínek. Není to prima? [...] Situace se zlepšuje až do vašeho měsíčního příspěvku v hodnotě 1000 Kč. V takové situaci pak dostanete slušných 230 Kč měsíčně, což se ročně rovná skoro 3000 Kč. To je částka,

kteřou válet se na ulici jen tak nenajdete. Poté se dostáváte do daňového zvýhodnění, které roste až do výše vašeho měsíčního příspěvku v hodnotě 3000 Kč. Dle mého názoru však tato výhoda není pro mladší investory příliš relevantní“ (Prasátko, 2019).

Degresivní konstrukce státního příspěvku existuje v ČR od zavedení penzijního připojištění. K příspěvku účastníka 100 Kč měsíčně dokonce náležel státní příspěvek 50 Kč (původně jen v prvních dvou letech trvání tohoto připojištění, byla to jakási startovní prémie; tehdy to byla cena například celého kuřete – také to byl prodejní argument). Novelou zákona o penzijním připojištění se státním příspěvkem byl od roku 2000 zvýšen státní příspěvek od třetího roku trvání smlouvy na sazbu, která původně platila jen pro první dva roky a s podstatným přispěním penzijní lobby byl zaveden odpočet od základu daně z příjmů při příspěvku účastníka nad 500 Kč (do 1500 Kč) měsíčně; zavedení těchto odpočtů bylo politicky snazší, protože „nejsou vidět“ (nevykazují se ve státním rozpočtu). Z odborného hlediska je to ovšem neobhajitelné; koncepce státní podpory je jako celek ve srovnání s ostatními zeměmi OECD neobvyklá. Absolutní a relativní výši státní podpory příspěvků účastníků ukazuje obrázek 4.

Výsledkem této politiky je velký počet účastníků s nízkým průměrným příspěvkem (cca 2,5 % mzdy). Na příspěvek zaměstnavatele se po této novele zákona neposkytuje státní příspěvek, ale na druhé straně bylo možno od této novely v omezené míře příspěvek zaměstnavatele zahrnout do nákladů. Došlo též k zprůsnění některých zákonných ustanovení, zejména zvýšení „důchodového“ věku v tomto připojištění na 60 let a stanovení minimální doby placení příspěvků

Obrázek 2: Provozní náklady soukromých penzí ve vybraných zemích OECD v roce 2016 (% z celkových aktiv)

Zdroj: OECD (2017)

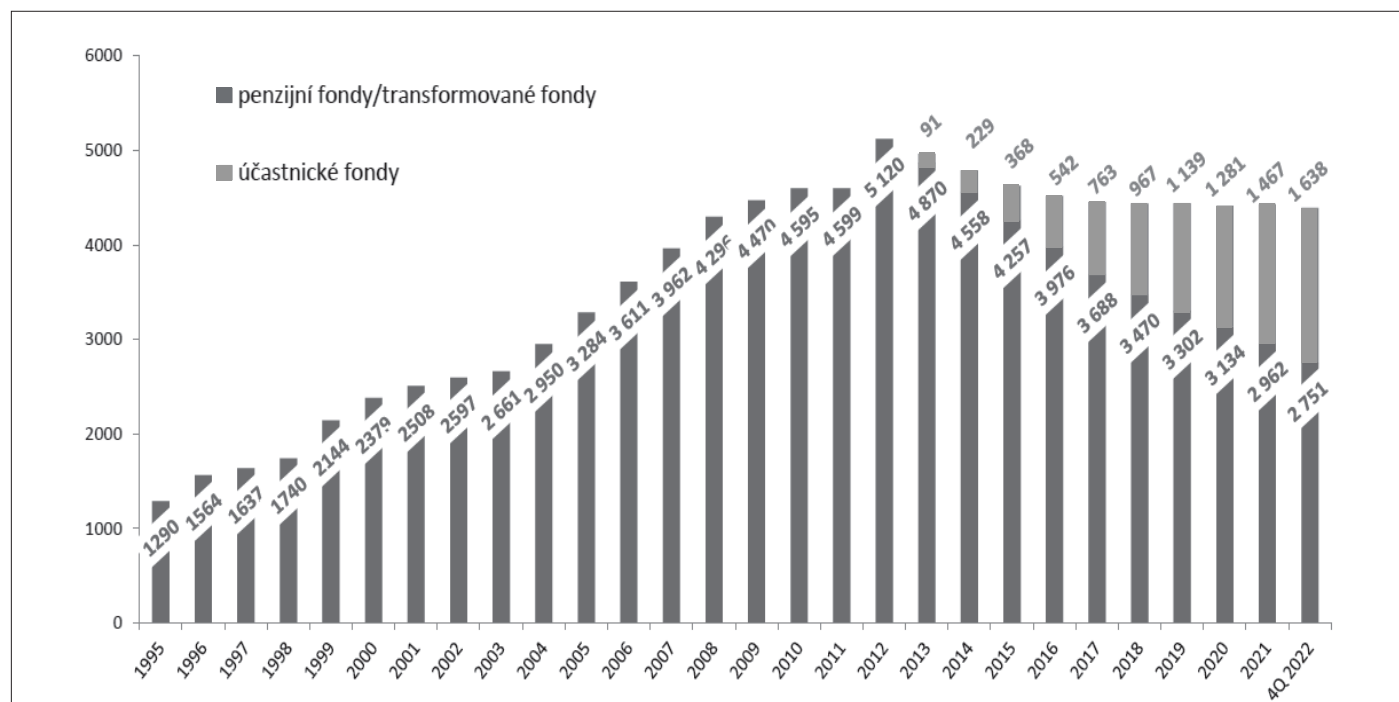
na 5 let (naprostá většina penzijních fondů tuto minimální dobu požadovala, jak uvedeno, již od počátku). S ročním zpožděním byla uzákoněna paralelní analogická daňová podpora pro tzv. soukromé životní pojištění, poskytované životními pojišťovnami.

Německo – Riesterova penze

Kombinace státního příspěvku a daňového odpočtu se ve světě najde jen v Německu u tzv. Riesterovy penze. Pod tímto označením se skrývá řada dosti různých produk-

tů a jejich poskytovatelů. Počáteční sestava produktů zahrnovala: kapitálové důchodové pojištění, investiční důchodové pojištění, fondové spoření (Fondsparplan) a bankovní spoření (Banksparrplan). Od roku 2008 přibýly produkty označované souhrnně

Obrázek 3: Počet účastníků českého doplňkového penzijního spoření v tisících (1995–2022)

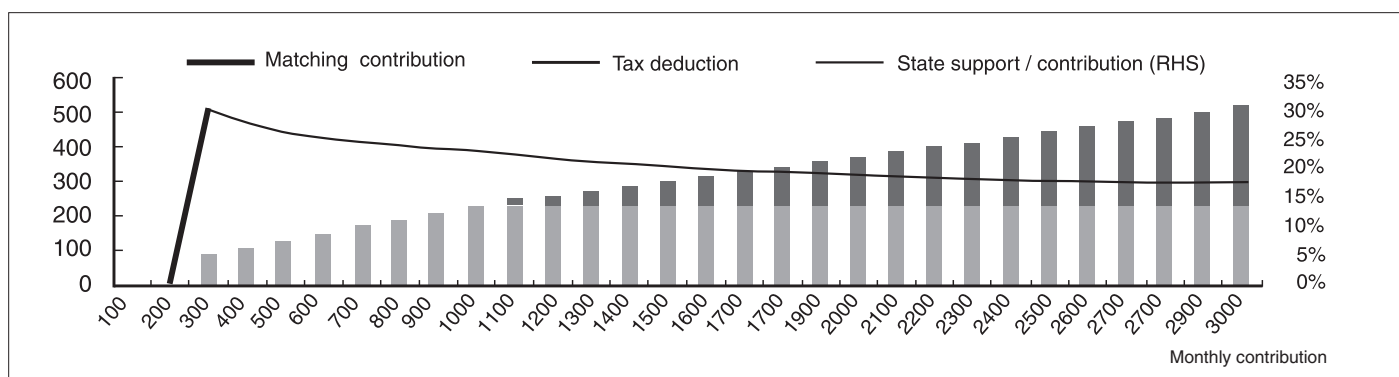
Zdroj: APS ČR (2023a)

Tabulka 1: Měsíční příspěvek účastníka doplňkového penzijního spoření a roční státní podpora (Kč)

Váš měsíční příspěvek	300	500	800	1000	1500	2000	3000
Měsíční příspěvek státu	90	130	190	230	230	230	230
Roční úspora na daních					900	1800	3600
Celkové roční „podojení“ státu	1080	1560	2280	2760	3660	4560	6360

Zdroj: Prasátko (2019)

Obrázek 4: Příspěvek účastníka doplňkového penzijního spoření a státní podpora (Kč měsíčně a % státní podpory z příspěvku účastníka)

Zdroj: OECD (2020)

jako bydl-důchod (Wohn-Riester, oficiálně Eigenheimrente = penze ve formě vlastního domu): stavební spoření a stavební půjčky.

Poskytovateli Riesterovy penze tak jsou životní pojišťovny, investiční fondy a banky, od roku 2008 i stavební spořitelny. Produkty podléhají certifikaci regulátorem; původně musely splňovat 11 podmínek, mezi něž patřilo: placení pravidelných příspěvků, kladný nominální investiční výnos v každém kalendářním roce, plnění ve formě doživotních anuit, jednorázová výplata maximálně 20 % úspor po dosažení určeného důchodového věku, úhrada správních a marketingových nákladů v horizontu minimálně 10 let. Byla možná (vratná) půjčka na vrub úspor v rozsahu 10–50 tisíc euro. Produkty a jejich poskytovatele lze měnit, je to ovšem spojeno s poplatky.

Rozjezd Riesterovy penze nebyl úspěšný – koncem roku 2002 bylo sjednáno na 3,5 mil. smluv, oproti očekávaným 8–10 milionům (Gaugel, 2014). Proto také docházelo ke změkčování podmínek produktů a k zavedení již zmíněného bydl-důchodu. Od roku 2008 je možno použít penzijní úspory k nákupu domu určeného k vlastnímu bydlení bez nutnosti vracet prostředky na penzijní účet. Také lze rovnou sjednat hypoteční úvěr se státní podporou či na stejném principu založené stavební spoření. Význam těchto nových produktů je ale dodnes malý. Většinu smluv na Riesterovu penzi mají ve svém portfoliu pojišťovny, na druhém místě jsou investiční fondy a na třetím místě jsou bankovní spořicí plány. Zmíněných 11 podmínek certifikace bylo podstatně zredukováno na 5. Byla také rozšířena možnost jednorázového čerpání z 20 % na 30 % celkových úspor.

Nábor nových Riesterových penzí probíhal ve vlnách. Börsch-Supan a kol. (2012) uvádějí, že v roce 2006 se Riesterovy penze staly hlavním nástrojem fondových penzí v Německu a překonaly tak i zaměstnanecké penze a ostatní soukromé penze. K tomu je ovšem nutno dodat, že většina německých zaměstnaneckých penzí byly systémy nefondové, jen s účetními rezervami v bilancích zaměstnavatelů. Podíl domácností bez jakékoliv soukromé penze (vč. penzí zaměstnaneckých) klesl na 45 % v roce 2010 (Börsch-Supan a kol., 2012). Riesterovu penzi mělo až 16,5 mil. obyvatel, z toho asi pětina smluv je neaktivních – účastníci neplatí příspěvky, další pětina neplatí řádně. Počet obyvatel s nárokem na podporu, spojenou s Riesterovu penzí, se odhaduje na 37–42 milionů. Riesterova penze je využívána z 35–40 % (Gaugel, 2014). Poslední zásadní změnou podmínek Riesterovy penze je zrušení povinné anuitizace (podstatné části) úspor, od roku 2014. V posledních letech počet smluv klesá, koncem roku 2021 jich bylo 16,1 mil. – viz obrázek 5. Mimochodem: ministr práce a sociálních věcí Riester původně navrhoval, aby penze byla povinná; vzorem patrně byla švédská „prémiová penze“ (premium pension), bez fiskální podpory. Tento záměr ale

vzal zpět poté, co proti návrhu začala drsná tisková kampaň.

Státní příspěvek k Riesterově penzi má výraznou sociální dimenzi: je nezávislý na výši příspěvku účastníka, od roku 2018 platí tyto částky: 175 euro ročně na osobu, k tomu příplatek na dítě (s nárokem na univerzální přírůstek na dítě) narozené od roku 2018 300 euro /do roku 2018 185 euro/ ročně a jednorázový bonus pro nové pracovníky ve věku do 25 let. Státní příspěvek je podmíněn vlastním příspěvkem účastníka v absolutní výši 60 euro ročně a v relativní výši 4 % příjmu v minulém roce (se zastropováním); při nižším procentu se státní příspěvek krátí. Daňový odpočet (max. 2100 euro ročně) lze uplatnit při ročním zúčtování daně z příjmů; zde často profitují bezdětní jednotlivci.

Riesterova penze je v Německu již dlouhodobě považována za málo úspěšný či nedobrý projekt. V loňském roce dokonce někteří poskytovatelé skončili s nabídkou příslušných produktů (bezprostředním impulsem k tomu mohlo být snížení minimální technické úrokové míry v životním pojištění: z 0,9 % na 0,25 %). Riesterova penze měla původně „nahradit“ předpokládaný dlouhodobý pokles náhradového poměru německých veřejných penzí. Dnes je tato penze běžně považována za již nereformovatelnou. Pozornost tamních politiků se v posledním desetiletí stále více upíná k městnaneckým penzím, které jsou nicméně také dosti členité, což je ovšem v zásadě v souladu s křesťansko-demokratickým sociálním modelem.

Rakouský přístup

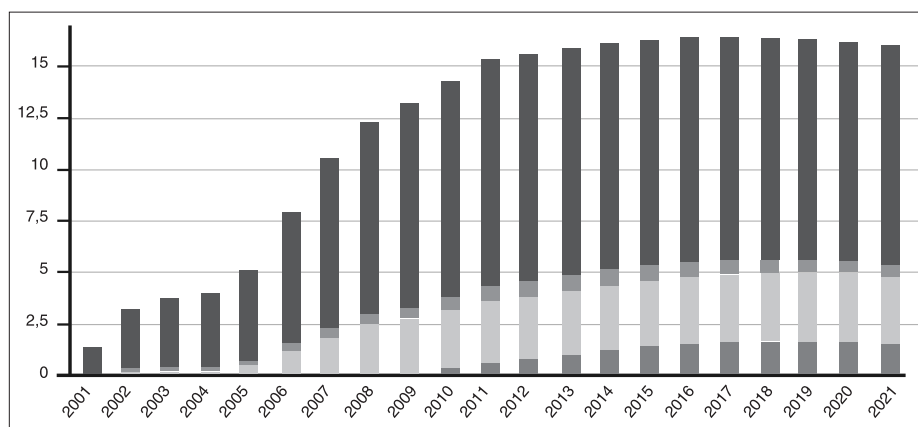
Rakousko zavedlo od roku 2003 třetí penzijní pilíř, který nese označení „zabezpečení budoucnosti se státním příspěvkem“ (prämienbegünstigte Zukunftsvorsorge). Státní příspěvek činí 2,75 % plus sazba státního příspěvku na stavební spoření 1,5 %, celkem tedy 4,25 % z příspěvku účastníka, s výdělkovým stropem, který letos činí 132,73 euro. Po odchodu do starobního dů-

chodu zaniká nárok na státní příspěvek. Vázací doba je 10 let, poté účastník může převést všechny prostředky do jiného penzijního systému nebo použít k nákupu penzijního pojištění či pojištění dlouhodobé péče za jednorázové pojistné, a to u pojišťovny. Účastník může také požádat o jednorázové plnění, pak ovšem vrací polovinu státních příspěvků a kapitálové výnosy se dodatečně zdaní srážkovou daní z kapitálových příjmů se sazbou 27,5 %. Poskytovateli produktů tohoto rakouského penzijního pilíře jsou banky a pojišťovny. Součástí státní regulace tohoto penzijního připojištění je i 100% garance pro příspěvky účastníka a státu, která se nevztahuje na jednorázové plnění (WKO, 2022). Rakouský a německý 3. penzijní pilíř jsou pro nás zajímavé i s ohledem na propojení se stavebním spořením.

Stavební spoření: cui bono?

Stavební spoření vzniklo v Německu jako forma vzájemné pomoci (spolek) zájemců o financování bytové výstavby v dané lokalitě (obec Wüstenrot ve Švábsku) v době bytové nouze po první světové válce. Spořitelům se přiděluje ohodnocovací číslo, vytváří se tak pořadník čekatelů na stavební úvěr (když např. 10 lidí začne spořit, tak 1 z nich může začít stavět do 3 let). Stát tyto produkty sdílené ekonomiky nikterak nedotoval. Výhodou těchto vzájemnostních institucí bylo, že se účastníci částečně znali, podmínky úvěrů byly sjednány již v době zahájení spoření a schopnost spořit tak byla do jisté míry zárukou schopnosti splácet úvěr ze stavebního spoření. V dnešní době je význam takového produktu zanedbatelný, pokud ovšem spoření není dotováno státem. Tak je tomu (od 50. let) v Německu a Rakousku, po roce 1990 byl tento produkt – se státními příspěvky – exportován do několika postkomunistických zemí, počínaje Československem. Zde měla v tomto ohledu rozhodující význam návštěva velmi zdatného obchodníka, člena představenstva rakouské stavební spořitelny Wüstenrot Geiera u českého ministra financí Špačka.

Obrázek 5: Počet účastníků Riesterovy penze v mil., podle poskytovatelů (shora: pojišťovny, banky, investiční fondy a stavební spořitelny)

Zdroj: BMAS (2022)

Export stavebního spoření do Polska se již nezdařil. Naopak tomu bylo na Slovensku (zákon přijat již v roce 1992) a také v Maďarsku a v Rumunsku. To je v zásadě všechno, byť stavovské instituce uvádějí ještě řadu dalších států se stavebním spořením, včetně Číny. Zatím posledním takovým státem je prý Kyrgyzstán. Evropská federace stavebních spořitelien se sídlem v Bruselu měla v roce 2020 členy v 12 zemích, včetně Kazachstánu; sdružení zastupuje i zájmy běžných bank úvěrujících bydlení. Podle tohoto sdružení „občané Evropy využívají výhod stavebního spoření v těchto osmi členských zemích EU: Rakousko, Chorvatsko, Česko, Německo, Maďarsko, Lucembursko, Rumunsko a Slovensko. Vcelku existuje v těchto zemích téměř 40 mil. smluv stavebního spoření, které dosahují celkové sjednané částky více než jeden trilión euro“ (EFBS, 2021).

V Rakousku má smlouvu o stavebním spoření asi polovina občanů, u jednoho ze 4 poskytovatelů. Podstatnou roli v tom hraje neúčelovost tohoto spoření; naspořené prostředky lze po uplynutí vázací doby použít na cokoliv. Úvěr ze stavebního spoření lze využít též na úhradu školného (financování vzdělávání) nebo k financování dlouhodobé péče o klienta či jeho rodinné příslušníky. Získání úvěru není podmíněno vlastním stavebním spořením. Státní příspěvek určuje každoročně ministerstvo financí; zákon stanoví rozpětí 1,5 – 4 % z příspěvku účastníka, maximálně z 1 200 euro ročně. Od 1. 4. 2012 platí sazba 1,5 %, tomu odpovídá maximální roční státní podpora 18 euro. Překlenovací úvěr lze získat až po 18 měsících spoření.

Německé stavební spoření je účelové – naspořené prostředky, včetně státní podpory, lze použít pouze na investice do bydlení (v širokém slova smyslu). Smlouvu o stavebním spoření (vč. úvěrové fáze) má dnes méně než třetina občanů. Úrokové sazby ve fázi spoření jsou dnes jen symbolické (např. 0,01 %). Státní podpora („prémie“) byla původně (za Adenauera) 25 %, pak byla podstatně snížena. Od roku 2021 byl státní příspěvek zvýšen z 8,8 % na 10 %. Počínaje rokem 2008 je německé stavební spoření integrální součástí vládní podporovaného systému soukromého penzijního spoření (státní podpora se vztahuje i na příspěvky zaměstnavatele). Mimochodem: celý tamní systém zdanění mezd/příjmů výrazně uplatňuje daňové odpočty, nemálo srovnatelně se zdaněním živnostenských příjmů, což je typické pro křesťansko-demokratický sociální model. Nárok na státní podporu stavebního spoření mají osoby s ročním zdanitelným příjmem do 35 000 euro (manželé dohromady 70 000 euro). Maximální roční výše státní podpory nyní činí 70 euro pro jednotlivce, pro manžele dvojnásobek. Mladí ve věku 16–25 let mají ve stavebním spoření privilegium: mají nárok na státní podporu, aniž by spoření museli využít na účely bydlení. Navíc jim řada stavebních spořitelien po-

skytuje speciální bonusy (Eilinghoff, 2022). Za dnešních ekonomických podmínek si stále více specialistů v Německu klade otázku, zda se stavební spoření ještě vyplatí. „Proč je stavebko stále ještě velmi oblíbené, je těžké pochopit. Spořicí fáze se sotva rentuje a úrokově příznivé půjčky lze také dostat bez problémů, obvyklým způsobem“ (Weigel, 2022). „Alternativou ke stavebnímu spoření zůstává klasický hypoteční úvěr, který je zpravidla transparentnější a nákladově příznivější“. Nicméně v polovině loňského roku měly německé stavební spořitelny boom v počtu nových smluv; stavební spoření jde znovu do módy (Tagesschau, 2022). Důvodem může být aktuální úroková politika Evropské centrální banky.

Slovensko

Slovenské stavební spoření prodělalo v uplynulých 30 letech zcela zásadní změny ve všech podstatných směrech. Svou největší slávu zažilo v prvních letech, v období vysokých úrokových sazeb z úvěrů, kdy stavební spoření nabízelo úrok z vkladů 3 % a „státní prémii“ k tomuto spoření byla 40 % až do výše maximálního ročního vkladu 15 000 Sk. Od roku 1997 byla sazba státního příspěvku snížena na 30 %, od 2001 na 25 % a od roku 2003 následovaly další poklesy; v období 2006–2014 se sazba pohybovala kolem 10 %, v letech 2016–2018 byla tato sazba 5 %. Od roku 2019 došlo na Slovensku k velké reformě stavebního spoření: státní příspěvek nyní činí 2,5 % (max. 70 euro ročně, při vkladu ve 2. pololetí polo-
vic); nárok na tuto státní prémii není při sjednání nového překlenovacího úvěru a také po 6. roce trvání spoření. Součástí této velké reformy je i přechod na účelovost spoření (dokládání použití finančních prostředků na stavební účel) a testování příjmů (nárok podmíněn příjmem do 1,3 násobku celostátní průměrné mzdy). Již v roce 2011 navrhoval Institut finanční politiky při ministerstvu financí úplné zrušení stavebního spoření. „IFP identifikovalo v celom systéme stavebného sporenia 5 hlavných problémových okruhov: úročené je nižšie ako v bankách, štátna prémia sa poskytuje aj poberateľom nevýhodných medziúverov, štát dotuje v niektorých prípadoch bezúčelové sporenie a celkové poplatky 'zhltnú' 83 % štátnej dotácie“ (Franeek, 2011). „Nedotovávať stavebné sporenie je krok dobrého hospodára“ (Vlachynský, 2018). Slovensko od roku 2019 vlastne realizovalo „ústupovú“ variantu, uvedenou v citované studii IFP. Trh stavebního spoření se užil ze 3 na 1 poskytovatele: v roce 2021 ukončil nabídku smluv stavebního spoření Wüstenrot a od července 2022 ČSOB Stavebná sporiteľňa; na trhu zůstává jen Prvá stavebná sporiteľňa. Řada analytiků dospěla k závěru, že produkt stavebního spoření je vhodný už jen na dofinancování úvěrů na bydlení (hypoték), protože je výhodnější než spotřebitelské úvěry.

Maďarsko

EFBS (2021) uvádí, že „Maďaři mohou uzavírat smlouvy o stavebním spoření od roku 1997. Důležitost stavebního spoření se významně zvýšila od globální finanční krize. Dnes stavební spořitelny hrají velkou roli ve financování soukromého bydlení a asi každý desátý obyvatel má smlouvu o stavebním spoření“. Podstatnou skutečností však je, že maďarská vláda prosadila v parlamentu v polovině října 2018, překvapivě a náhle, zrušení státní podpory (30 % z vkladů do 72 000 HUF ročně) pro nově sjednávané smlouvy stavebního spoření. Vláda to odůvodnila mimořádně vysokými zisky stavebních spořitelien. Po dobu několika dní bylo možno sjednávat smlouvy ještě podle starých podmínek (byly dlouhé fronty). Pak se (nové) stavební spoření stalo zcela neatraktivním produktem (DPA, 2018). V pokrytí obyvatelstva stavebním spořením je Maďarsko na 5. místě „na světě“ – viz obrázek 6. (V roce 2014 bylo pokrytí 12 %, 2016: 7 %; podle různých pramenů.)

Rumunsko

Rumunsko podle EFBS (2021) „zavedlo stavební spoření poprvé v roce 2004 a potřebuje čas, aby mohlo stavět na úspěších dosažených v ostatních zemích. Stavební spoření má v Rumunsku nicméně velký potenciál a jistě může hrát důležitou roli ve financování bydlení v budoucnu.“ Podle starších údajů má stavební spoření asi 0,2–0,6 % Rumunů, přestože státní příspěvek činí od začátku 25 %. Koncem roku 2015 byl systém na více než 3 roky zablokovaný poté, co kontrolní úřad zjistil rozsáhlé nezákonné vyplácení státního příspěvku u obou poskytovatelů stavebního spoření; úřad přitom odmítl i neúčelovost stavebního spoření a jeho sjednávání s lidmi, kteří byli mladší 18 let nebo starší 65 let. Od roku 2019 lze opět sjednávat nové smlouvy stavebního spoření, stavební spořitelny (bytové banky) dohlížejí na účelovost použití naspořených prostředků, uplatňují se uvedené věkové hranice (Melenciuc, 2018). Uváděný roční strop pro státní příspěvek je 250 euro.

Česko zavedlo neúčelové stavební spoření od dubna 1993, se státním příspěvkem 25 % z ročního vkladu (dodnes stačí vklad poslat těsně před koncem roku), maximálně 3 000 Kč ročně. Od roku 2004 byla prodloužena vázací doba pro nové smlouvy z 5 na 6 let a státní příspěvek byl snížen na 15 %. Od roku 2011 byla sazba státního příspěvku snížena na 10 %, maximálně ze 20 000 Kč ročně. Nečasova vláda padla dříve, než stačila (od roku 2014) zavést účelové vázání státní podpory na bydlení, penzijní spoření a studium; další změnou mělo být rozšíření poskytování stavebního spoření i do běžných bank (za dosavadního stavu se regulace hypotečních úvěrů nevztahuje na úvěry poskytované stavebními spořitelny; to umožňuje „dofinancování hypotéky úvěrem od stavební spořitelny“). Překlenovací

úvěry (též „meziúvěry“) představovaly v roce 2021 80 % objemu všech úvěrů stavebních spořitelen (2022: 76 %). Klientovi se zde k normálnímu úvěru přibíral stavební spoření s vysokými státními dotacemi. Na rozdíl od jiných půjček se překlenovací úvěr nesplácí, klient platí pouze pevný úrok, který bývá o něco vyšší než u řádného úvěru. Úroky z překlenovacího úvěru (i z řádného úvěru ze stavebního spoření) si klient může odečíst od základu daně z příjmů. Limit odpočtu za celou domácnost dělá ročně 300 000 Kč, je společný i pro hypotéky (podmínkou je, že úvěr slouží na bytové účely, tedy rekonstrukci, stavbu nebo koupi nemovitosti určené k trvalému bydlení; chaty, chalupy a objekty určené k rekreaci podmínkou nesplňují). Překlenovací úvěr má ale i nevýhodu: stavební spořitelny klienta během překlenovacího úvěru nenechají jen tak odejít, předčasné splacení se nepovoluje. Úrokové podmínky překlenovacích úvěrů bývají vcelku výhodné jen díky státní podpoře zabudovaného fiktivního spoření. Zatímco bez kombinace se stavebním spořením je překlenovací úvěr již na první pohled drahým finančním produktem, prodejci stavebního spoření ovšem (vcelku správně) uvádějí, že kombinovaný produkt má 3 zásadní výhody: je jednoduchý pro sjednání, snadno dostupný a má dobré parametry úrokových sazeb. Vysoká státní podpora stavebního spoření a překlenovacích úvěrů umožňuje i vysoké dividendy stavebních spořitelen (podstatně vyšší než v domovských zemích jejich majitelů).

Dnešní turbulentní doba vede i k diferenciaci podmínek jednotlivých produktů stavebních spořitelen. Např. Moneta stavební spořitelna nabízela pouze úvěry s pevnými úrokovými sazbami. Od 21. 7. 2022 zavedla fixace úrokových sazeb a nový způsob splacení překlenovacích úvěrů; nové překlenovací úvěry jsou poskytovány jako překlenovací úvěry se zvýšenými úrokovými sazbami. Aktuální tarify pro fyzické osoby uvádí tabulka 2. „Úvěrové tarify NaÚvěr jsou nabízeny pouze ve vazbě na překlenovací úvěr. Samostatnou smlouvu o stavebním spoření (bez překlenovacího úvěru) je možno uzavřít toliko v tarifu ProSpoření. Tarif NaÚvěr N3 je určen pro nezajištěné překlenovací úvěry, tarif NaÚvěr Z3 pro úvěry zajištěné, tedy hypotéky. Úroková sazba překlenovacího úvěru je sjednána (fixována) na dobu několika let nebo po celou dobu splatnosti. Doba fixace úrokové sazby překlenovacího úvěru je vždy delší než dva roky a úroková sazba překlenovacího úvěru přechází na následný úvěr ze stavebního spoření. Protože stavební spořitelna nesmí měnit úrokové sazby úvěru ze stavebního spoření, je úroková sazba úvěru ze stavebního spoření hodně vysoká [...] Stavební spořitelna však může poskytnout slevu z úrokové sazby a tím získá možnost cenu úvěru upravovat. Ze zákona nesmí být rozdíl mezi úrokovou sazbou úvěru ze stavebního spoření a úrokovou sazbou z vkladů na účtu stavebního spoření vyšší než tři pro-

centní body. Proto je také úroková sazba z vkladů na účtu stavebního spoření vyšší, než je obvyklé (odtud název překlenovací úvěr s vysokými úrokovými sazbami, kde jsou sazby v množném čísle). Takto vysoká úroková sazba z vkladů však není pro stavební spořitelnu výhodná, a proto její využití omezuje. U překlenovacích úvěrů Monety platí následující opatření: o Smlouvu o stavebním spoření v tarifu NaÚvěr nelze sjednat samostatně, pouze ve vazbě na překlenovací úvěr. o Přidělení cílové částky nastane po dvou letech. Jedinou podmínkou pro přidělení cílové částky je uplynutí zákonem předepsané dvouleté lhůty. o Klient je ve fázi spoření povinen měsíčně spořit částku podle úvěrové smlouvy. Může sice ukládat více, ale vklady nad rámec smlouvy nejsou úročeny... Princip překlenovacích úvěrů se zvýšenými úrokovými sazbami není nový, přišla s ním již před mnoha lety Buřinka. Později začala tento typ překlenovacího úvěru nabízet i Modrá pyramida a Raiffeisen stavební spořitelna. Moneta je tedy čtvrtou stavební spořitelnou, která nabízí překlenovací úvěry se zvýšenými úrokovými sazbami“ (Kielar, 2022).

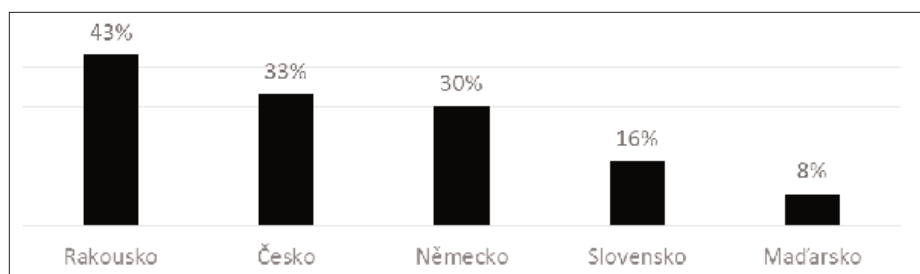
Produktová politika Monety potvrzuje neúčelnost zvláštní právní úpravy stavebního spoření (vč. státních dotací). Připomeňme, že Asociace českých stavebních spořitelen svého času uvedla, že „nejpodstatnějším důvodem existence a podpory stavebního spoření je jeho schopnost poskytovat takové úvěry, které trh vytvářet neumí... Podstatou celého systému je zajištění dostatku dlouhodobých vkladů od velkého množství účastní-

ků. Z těchto stabilních zdrojů lze také garantovat stabilní podmínky úvěrů“ (AČSS, 2015). Ve skutečnosti je stavební spoření jen hrou pro střední třídu: „V systému stavebního spoření je tok dotací velmi nepřímý a nečíslený a je spojen s velkými správními náklady [...] Ostatní formy podpory bydlení jsou efektivnější“ (Diamond, 1998).

Stavební spoření je v ČR a v Rakousku (tam ovšem jen se symbolickou státní podporou) střednědobým programem neúčelového spoření; přidavné jméno „stavební“ je jen ozdobou, v zásadě zámkou k odčerpávání státních příspěvků ze státního rozpočtu. Klient dostává státní příspěvek jen za to, že spoří např. 6 let, pak má naspořené peníze i se státními příspěvky volně k dispozici. Redistribuční úlohu státní podpory stavebního spoření vtipně charakterizoval Zámečník (2011): „stát z jedné kapsy středně příjmových obyvatel peníze formou daní vezme, a do druhé kapsy je po „přechrupání“ státním aparátem formou státního příspěvku vloží. Samozřejmě nikoli zadarmo – klient si za to navíc musí zaplatit smlouvu u stavební spořitelny.“ Dvě reformy stavebního spoření v ČR přinesly podstatný pokles vyplacených státních podpor z 16,1 mld. Kč v roce 2005 na 4–5 mld. Kč ročně. Švejnar a kol. (2010) vyhodnotili české stavební spoření jako neefektivní dotační program, který je potřebné eliminovat. Jediným, leč významným problémem je to, jak to udělat – jde totiž o významné politikum.

NERV v roce 2022 navrhl zrušit státní podporu stavebního spoření. Vláda ji chce omezit kvůli snížení schodku státního

Obrázek 6: Pokrytí obyvatelstva stavebním spořením v roce 2020 (procento populace)

Zdroj: VPB (2021)

Tabulka 2: Moneta stavební spořitelna: parametry nových tarifů stavebního spoření

Tarif	Úroková sazba vkladů / úvěru ze stavebního spoření	Minimální procento naspoření pro přidělení	Minimální splátka úvěru ze stavebního spoření	Cílové hodnotící číslo
ProSpoření	2,50 % / 5,49 %	40 %	0,7 %	600
NaÚvěr N3	6,90 % / 9,90 %	0 %	dle smlouvy	0
NaÚvěr Z3	5,90 % / 8,90 %	0 %	dle smlouvy	0

Zdroj: Kielar (2022)

rozpočtu, nikoliv tedy z principiálních, systémových důvodů. „Návrh na snížení, respektive zrušení státní podpory stavebního spoření je v pokročilé fázi koaličního vyjednávání. Státní podpora by se u stávajících smluv mohla snížit na polovinu, tedy na nejvýše tisíc korun ročně. U nových smluv by se podpora mohla zrušit úplně,“ sdělil CNN Prima News mluvčí ministerstva financí (Český rozhlas, 2023).

„Jsme dlouhodobě názoru, že se jedná o nevhodný výdaj veřejných rozpočtů, na

což jsme v minulosti – tedy i předchozí vlády – opakovaně upozorňovali, uvedl Hampl a dodal, že ale ani od případného zrušení příspěvku nelze očekávat, že by vyřešil strukturální deficit státního rozpočtu [...] přes 200 mld. Kč“ (Ali, 2022). Do diskuze se zapojil i dřívější bojovník proti sporným bankovním poplatkům, nynější přední opoziční poslanec Nacher: „Jsem proti zrušení státní podpory u stavebního spoření. Stát by tím dal najevo, že už moc nechce, aby se lidé o svoje bydlení postarali sami.

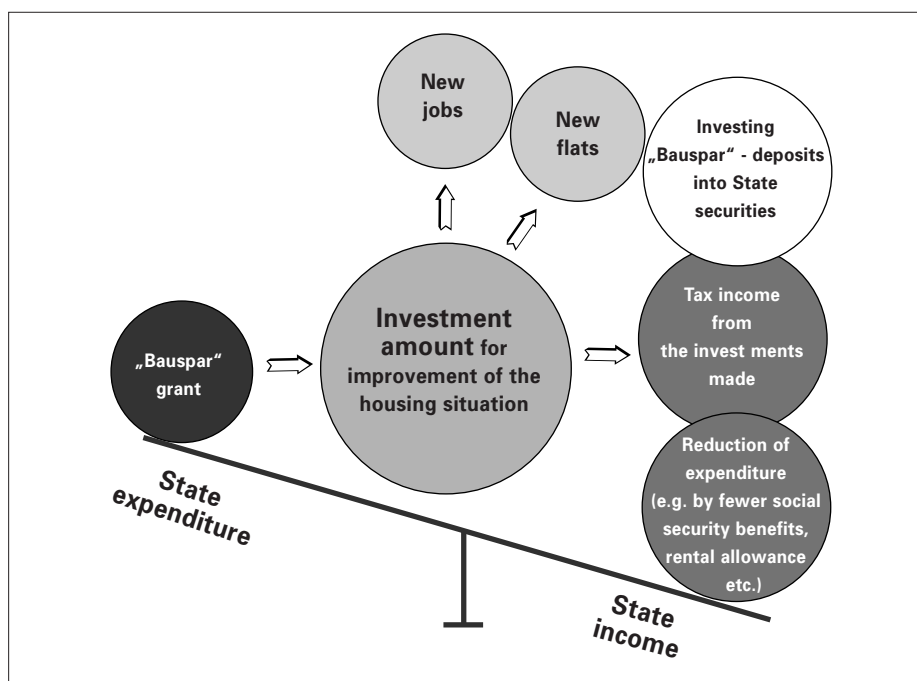
Zrovna tato podpora představuje transparentní využití prostředků daňových poplatníků – má to jasná pravidla a dopředu je jasné, komu a v jaké výši putují finanční prostředky. Proti zrušení jsem i z důvodu ekonomického: jedna koruna vložená do této podpory se státu vrátí několikanásobně v podobě daní, které budou odvedeny při výstavbě. Je to tedy z pohledu státu spíše takový druh investice. Za třetí jsem proti proto, že takové opatření má velké časové zpoždění, neb jej nelze aplikovat zpětně nebo na běžící smlouvy (změna pravidel uprostřed hry, zákaz retroaktivity). Ty teoretické úspory by tak nastaly stejně až za mnoho let, takže by to neřešilo aktuální potřebu šetřit. Když to shrnu: za mě toto není vhodná, ani správná cesta k úsporám“ (Hovorka, 2022).

S tezí o vysoké návratnosti státní podpory stavebního spoření se lze setkat i v Německu, viz obrázek 7. Jde vlastně o keynesiánský fiskální multiplikátor, který má v obecné, národohospodářské rovině něco do sebe, nejde však rozhodně o argument pro existenci konkrétních výdajových programů. Nic není zadarmo.

Nicméně je třeba dát pozor na časová zpoždění; pokud by státní podpora byla ukončena tak, jako byla (v polovině roku 2003) od následujícího roku snížena z 25 % na 15 %, tak by místo ke snížení státních výdajů došlo k jejich několikaleté explozi – viz obrázek 8. Tak to dopadlo, protože snížená sazba platila jen pro nově sjednané smlouvy po účinnosti zákona (2004). Změna/vynulování sazby státní podpory např. od roku 2024 by se proto měla/mohla týkat i běžících smluv – o žádnou retroaktivitu se přece nejedná; zda stát přijme nějaká/případná další opatření při novele zákona o stavebním spoření, je v tomto ohledu nepodstatné.

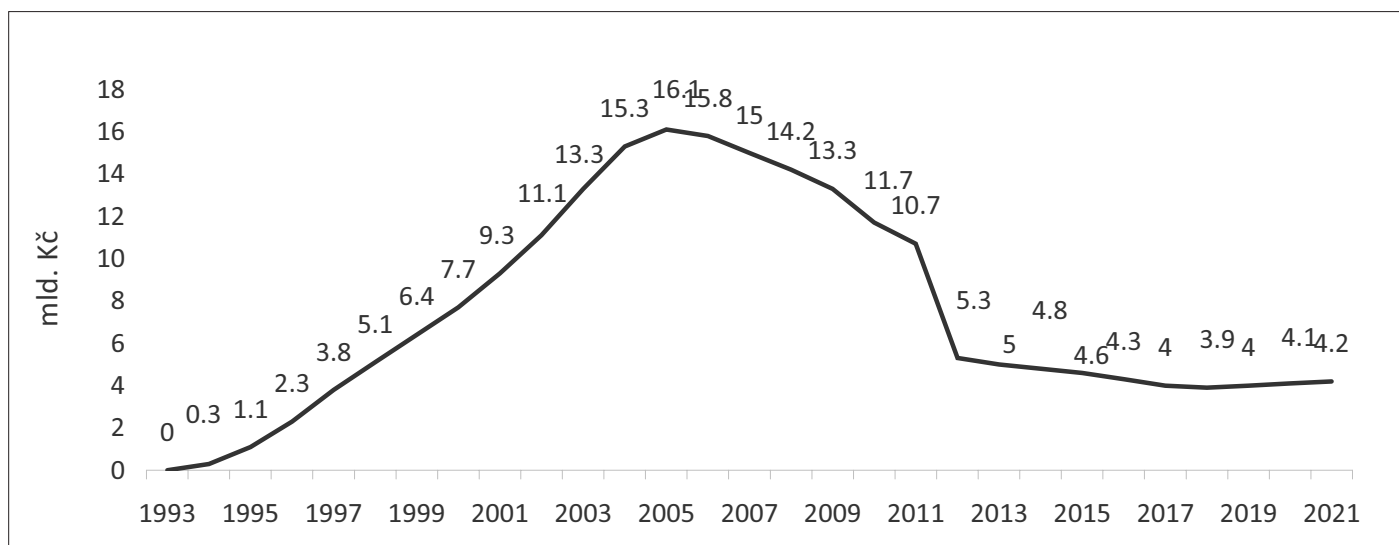
Za stavu, kdy je svět přeplněn úsporami, resp. likviditou, není pro stát racionální vyplácet státní příspěvek na jakékoliv účelové

Obrázek 7: Státní podpora stavebního spoření jako fiskální multiplikátor

Zdroj: Bausparkasse Schwäbisch Hall (2010)

Obrázek 7: Státní podpora stavebního spoření jako fiskální multiplikátor

Pramen dat: Ministerstvo financí ČR

či neúčelové stavební spoření, a navíc ještě umožňovat existenci speciálních bank – stavebních spořitelců. Tzv. stavební spoření je v ČR nekalou konkurencí pro univerzální banky, umožňuje též jisté obcházení státní regulace hypoték. To se skrývá i pod již zmíněnou tezí o (případné) potřebě „dofinancování hypotéky“. Zbývající otázkou je, jak ukončit státní podporu stavebního spoření. Dnešní mimořádné fiskální podmínky usnadňují přechod na státní příspěvek se sazbou 0 % od příštího roku, a to i pro „staré“ smlouvy o stavebním spoření.

Jistý význam má dnes stavební spoření pouze v Německu, kde bylo před lety přidáno do komplikovaného sociálního systému. Rakousko by se jistě snadno obešlo bez produktu se státní podporou na úrovni 1,5 (až 4) % vkladu. České stavební spoření má praktický význam hlavně pro jeho poskytovatele zahraničního původu; pro tyto bankovní instituce by ovšem měly platit zcel stejné podmínky jako pro jiné banky. Hlavní překážkou pro reformu stavebního spoření je dnešní celková kvalita české politiky.

Vládní reformní úvahy a systémový přístup

Fialova vláda podle svého programového prohlášení slibuje na úseku důchodů: „● Realizujeme a do konce roku 2023 předložíme skutečnou důchodovou reformu s cílem nastavení stabilního systému férových důchodů. ● Připravíme návrh důchodové reformy, který se bude skládat ze dvou hlavních složek a třetí, dobrovolné, základní složka se zvýší a bude reflektovat požadavky na důstojnost života ve stáří a finanční možnosti státu. ● Zásluhová složka bude vycházet z odvodů do pojistného systému a počtu vychovaných dětí. ● Dobrovolná složka bude zřízena ve formě státního nebo veřejnoprávního fondu inspirovaná zahraničními zkušenostmi. ● Zachováme a budeme podporovat soukromé penzijní spoření [...] ● Zavedeme možnost platit 1 % svého důchodového pojištění rodičům nebo prarodičům. ● Podpoříme dobrovolné penzijní spoření, např. ve formě účtu dlouhodobých investic“ (Fiala a kol., 2022). Reforma důchodového systému má být [...] „postavena na celospolečenském konsenzu, který zajistí dlouhodobou perspektivu“. Text revidovaného programového prohlášení vlády z března 2023 je na úseku důchodů beze změny. Problematika třetího penzijního pilíře je v prohlášení málo vysvětlena.

„Dobrovolná složka důchodové reformy ve formě státního nebo veřejnoprávního fondu“ má svůj původ ve vizi České pirátské strany. „Piráti podporují možnost zřízení státního důchodového fondu [...] s osobními konty poplatníků sociálního pojištění pro dobrovolné spoření nad rámec povinného sociálního pojištění, částečně inspirovaného Norskem či Švédskem [...] Fond by měl být spravován státní institucí [...] Výnos z fondu by měl být alespoň ve výši inflace.

Prostředky vložené do státního fondu by měl garantovat stát do výše 100 % vkladu. Prostředky fondu by primárně sloužily pro financování potřeb průběžného důchodového systému, ale možné by byly i určité investiční aktivity. Pokud by občan chtěl využít naspořené prostředky ve státním důchodovém fondu před splněním podmínek řádného důchodu, mohl by vybrat pouze peníze, které vložil bez zhodnocení. Výjimkou s možností plné výše výběru by byly případy, kdy by chtěl střadatel využít dané prostředky na zajištění své vlastní potřeby bydlení, která je například v Belgii považována za čtvrtý pilíř zajištění na stáří. Peníze by mohl občan posílat jednoduše přímo na daný účet kdykoliv [...] Zaměstnavatelé by mohli prostředky vložené do státního důchodového fondu svým zaměstnancům odečíst od základu daně. Vytvoření státního důchodového fondu v rámci 1. pilíře je prvním krokem k možné důchodové reformě. Plně příjmově zásluhový Národní penzijní fond by mohl být vhodným doplňkem solidárního průběžně financovaného důchodového systému“ (Martínek a Forýtek, 2019).

„Stát by zhodnocení prostředků uložených ve fondu zajišťoval svými bezpečnými investicemi. Jednou z možností je nákup výhodných státních dluhopisů s úrokem nad inflaci určených přednostně pro nákup fondem (obdobně jako Dluhopisy Republiky, konkrétně tzv. protiinflační dluhopis s pohyblivým úrokem kopírujícím vývoj spotřebitelských cen navýšeným o 0,5 p. b. ročně). Další možností by bylo poskytování půjček státu s úrokem nad inflaci na základě rámcových smluv nebo přímé smluvní financování investičních akcí státu (výstavby infrastruktury, sociálního bydlení, těžba přírodního bohatství /např. lithia/ apod.). Výše, do které by mohli střadatelé vkládat své prostředky, které by se zhodnocovaly, by byla omezena na 25 % mediánové mzdy ročně. V cenách roku 2018 by tak maximální částka činila 88 tisíc korun [...] Po dosažení věku s nárokem na důchod by byla střadatelům vyplácena průběžná výplata omezená na maximální měsíční částku se zhodnocením. Piráti podporují vlastní bydlení jakožto pomyslný IV. pilíř důchodového systému. Proto by prostředky se zhodnocením byly vypláceny i v případě zajištění vlastní bytové potřeby střadatele, a to kdykoliv po dobu spoření. Střadatelé by prostředky z fondu mohli vybrat i před dosažením důchodového věku, avšak bez zhodnocení“ (Martínek, 2019).

Ministr financí Stanjura v rozhovorech uvádí, že „není prostě možné spoléhat se pouze na státní důchod. Už jen kvůli demografickému vývoji. Nejsilnější ročníky začnou chodit do důchodu kolem roku 2030. Tam se poměr mezi přispívajícími a pobírajícími začne lámat. Proto musíme přesvědčit mladší generace, aby si začaly šetřit na důchod včas“ (Budai, 2022a). V tomto smyslu ale ve vládním prohlášení nic není.

Proběhlo připomínkové řízení k návrhu ministerstva financí (dále též MF) na novelu

zákona o doplňkovém penzijním spoření s účinností od roku 2024; informace máme jen zprostředkované. „Cílem je zejména rozvoj kapitálového trhu v Česku, a to formou takzvaného investičního penzijního účtu. Zvýhodnit by se mělo i stávající doplňkové penzijní spoření, a to zvýšením státního příspěvku... Investiční penzijní účet... bude alternativou ke stávajícímu penzijnímu spoření a jeho specifickým bude to, že vzhledem ke své povaze bude moci přinést vyšší výnosy. Ovšem za cenu vyššího rizika... v podstatě jde o souhrnný název pro již existující finanční produkty, které umožňují vytváření úspor na stáří. Jen budou více zvýhodňovány státem a lidé tak budou motivováni je více používat“ (Budai, 2022b). „Investiční penzijní účet“ je novým označením pro „účet dlouhodobých investic“, který byl v návrhu zákona, předloženého vládou do minulého poslaneckého sněmovny (aniž byl projednán). Na základě návrhu příslušné lobby se zde vytváří nový dynamický účastnický fond. „Podle Asociace penzijních společností ale nemá příliš smysl zavádět nový produkt, když ty současné také umožňují rizikovější investiční strategie“ (Nguyen, 2022).

Z obdobných pohnutek má být zaveden takzvaný alternativní účastnický fond, který bude fungovat vedle současných standardních účastnických fondů a transformovaných fondů. Alternativní fond bude mít volnější investiční pravidla a penzijní společnosti tak budou moci investovat rizikověji. „Výslovně se umožňují například investice do veřejné infrastruktury, do nemovitostí nebo do nekótovaných společností,“ zdůvodňuje ministerstvo. Investovat tedy bude možné nově například do startupů“ (Budai, 2022b). Dále má být nově možnost si ponechat úspory ve starém (transformovaném) fondu a začít nově přispívat do účastnických fondů. „Možnost zůstat jednou nohou v transformovaném fondu a druhou vstoupit do účastnického je správná. Odpovídá požadavkům lidí,“ kvitoval tuto reformu prezident Asociace penzijních společností Poklop“ (Nguyen, 2022).

Tak či onak tyto produktové změny nepředstavují (potřebnou) zásadní reformu českého 3. penzijního pilíře. Ministerstvo financí si patrně vůbec nepoložilo otázku, proč penzijní společnosti mají mít výsadní postavení v tomto pilíři, když jinde ve světě nepotřebují žádné speciální instituce. Proč aspoň nechtějí otevřít tento segment trhu životním pojišťovnám a bankám?

Druhou tematikou návrhu novely zákona o doplňkovém penzijním spoření je státní podpora. Degresivní sazebník státního příspěvku (30–23 %) se měl změnit na lineární sazbu 18 % z příspěvku účastníka v rozmezí 500 Kč a 1500 Kč měsíčně. MF tím chce „motivovat lidi k většímu ukládání peněz na stáří“ (Budai, 2022b). Podle informace z března letošního roku „se vládní koalice již dohodla na úpravě státních příspěvků k penzií. Mají být v neměnné výši 20 % z vložené částky. A změni se také výše

měsíčních úložek, při kterých na příspěvek vzniká nárok. Spodní hranice se zvýší z 300 Kč na 500 Kč [...] Posouvá se i horní hranice úložky, nad kterou příspěvek už dále neroste, a to ze současné tisícovky na 1700 Kč [...] Nová pravidla by mohla změnit i způsob čerpání penzijka. Aby lidé místo jednorázových výběrů volili pravidelnou měsíční rentu, bude tento způsob pravděpodobně ještě více znevýhodněn. Návrh hovoří o tom, že by účastník při jednorázovém čerpání, tedy když nenaplnil podstatu penzijka se státní podporou, vrátil čtvrtinu až polovinu všech čerpaných příspěvků. Týkat by se to ale mělo pouze nových smluv, tedy těch účastníků, kteří do penzijka vstoupí až po účinnosti těchto změn“ (APS ČR, 2023b).

Druhou navrhovanou změnou je sloučení daňových odpočtů doplňkového penzijního spoření a „soukromého životního pojištění“ na celkových až 48 000 Kč ročně (to uvítají zejména starobní důchodci, kteří si spoří na penzi, a přitom již nemohou využít daňového odpočtu životního pojištění). Typického klienta se to nedotkne. Návrh novely zákona o doplňkovém penzijním spoření tak neřeší zásadní problémy tohoto českého penzijního pilíře. Nebere se na vědomí, že toto spoření nemá praktický význam nikde ve světě. „třetí pilíř reálně není penzijním schématem. Podobá se spořicímu účtu s daňovou podporou. Systém by neměl být prezentován veřejnosti jako zdroj významného budoucího příjmu“ (World Bank, 2017). „Osobní penze mají relativně širokou klientelu jen v několika členských zemích (pokrytí přes 60 % v Česku, přes 30 % v ... Německu), zatímco ve většině členských zemí je pokrytí nevelké a roztržité a v několika téměř neexistující“ (EC, 2017).

Paralelní existence několika systémů štědré fiskální podpory (státní příspěvek, daňové odpočty, osvobození příspěvků zaměstnavatele od placení pojistného na sociální a zdravotní pojištění), dokonce i u jednoho produktu (doplňkové penzijní spoření), je zásadní deformací českého trhu. Férový systém musí generovat stejné podmínky pro všechny klienty, jakož i pro všechny produkty a také pro všechny poskytovatele těchto produktů. Tak tomu v ČR ale vůbec není, a to dokonce ve všech těchto třech směrech. To má i zcela konkrétní dopad na klienty, prostřednictvím velmi nedokonalého trhu. Přitom to jakoby nikomu nevadí – klienti si nestěžují (ochrana spotřebitele jim přitom není oporou) a finanční společnosti také ne. Prakticky všechny významné finanční skupiny mají totiž ve svém portfoliu životní pojišťovnu i penzijní společnost – takže jim různé podmínky zjevně nevadí. Navíc je běžnou praxí outsourcing služeb do sesterských firem v rámci koncernu (např. investování do státních dluhopisů, za neregulované poplatky).

Zásadní reforma stávajícího penzijního připojištění, doplňkového penzijního spoření, soukromého životního pojištění a stavebního spoření je nutná a obecně vzato

máme k dispozici několik variant veřejné volby. Z technického hlediska je nejjednodušší liberální politika: zrušit veškerou fiskální podporu finančních produktů (a snížit daně). Sociálně-demokratická politika by mohla mít širší záběr: zrušení fiskální podpory finančních produktů by mohlo být spojeno se zvýšením penzí či jiných sociálních výdajů – např. s argumentem, že relativní výše starobních důchodů v ČR zaostává za průměrem OECD či EU. V úvahu přichází také dobrovolné sociální důchodové připojištění, pokud by vlastní sociální důchodové pojištění mělo odpovídající kvalitu a techniku (např. rakouský systém penzijního konta).

Jako konzervativní (křesťansko-demokratickou) politiku lze označit přechod k výhradnímu uplatnění daňového odpočtu s tím, že výplata penzijních úspor by byla plně zatížena daní z příjmů fyzických osob (daňový režim EET). Jedná se o nejčastější praxi ve světě, která bývá výhodná zejména pro vyšší příjmové skupiny díky obvyklé existenci progresivních sazeb daně z příjmů. V podmínkách jedné sazby daně z příjmů (jako je tomu prakticky v České republice) je tomuto systému ekvivalentní daňový režim TEE, kdy se spoří či investuje ze zdaněných příjmů a státní podporou je daňové osvobození kapitálových příjmů. Daňový režim TEE mají v ČR investice do podílových a investičních fondů. Daňový režim TEE je v posledním desetiletí ve světě stále více doporučován, na úkor režimu EET, protože je výrazně jednodušší a také spravedlivější (rovný přístup ke všem příjmovým skupinám); nehledě již na to, že při aplikaci systému EET je významné riziko, že daňové sazby budou v budoucnu jiné (až dojde ke zdanění např. celých penzijních úspor při jejich výplatě). Pro Česko lze tak v tomto směru jednoznačně doporučit daňový režim TEE; optimálním řešením tohoto typu jsou britské individuální spořicí účty (ISA) nebo kanadské daněproště spořicí účty (TFSA). Jejich základní behaviorální finta je to, že klient je omezen ve výši ročního, resp. celoživotního vkladu/investice a neomezen v čase a výši výběru úspor; proto se uvádí, že „TFSA se nejlépe využijí jako nástroj penzijního spoření“ (Kasper, 2019).

OECD vnucuje České republice neoliberální politiku, která se orientuje na „povinně dobrovolné“, resp. „jemně povinné“ soukromé důchodové pojištění či spoření maximálně využívající behaviorální ekonomii. K tomu se dnes (po zkušenostech s neoliberálními důchodovými reformami) nejlépe hodí zaměstnanecké penzijní systémy, např. britské konstrukce. Podle OECD by alternativou mohla být obdobná rekonstrukce českého doplňkového penzijního spoření: „Hlavním cílem politiky by mělo být vytvoření silného doplňkového penzijního systému, který by lidem pomohl vytvořit k jejich státnímu důchodu další zdroj důchodového příjmu. A nezáleží, zda už prostřednictvím zaměstnaneckých nebo osobních programů, tento cíl vždy vyžaduje stra-

tegií zahrnující více principů: i) zlepšení čistého výnosu; ii) podporu vyšších příspěvků; iii) prodloužení období úhrady příspěvků; a iv) rozvoj zavádění produktů doživotních penzí. Cíle lze dosáhnout pouze společným působením na /těchto/ čtyřech frontách“ (OECD, 2020). Zájem např. českých penzijních společností o takovou reformu je pochopitelný, ta je však v rozporu se standardní úlohou 3. penzijního pilíře v zemích OECD.

Český 3. penzijní pilíř, jeho vznik a dosa- vadní vývoj, je výsledkem špatné státní regulace (od samého počátku) a lobbingu. Návrhy nyní produkované ministerstvem financí nejsou principiální, stejně jako deklarace v programovém prohlášení vlády. Koncepci je účelné rozpracovat primárně v duchu liberálního nebo sociálně-demokratického sociálního modelu. Tato koncepce by měla navazovat na reformu 1. penzijního pilíře, za daného stavu by postačilo realizovat již dříve na MPSV odsouhlasenou technickou důchodovou reformu, při níž se odstraní redukční hranice a z 1. pilíře se fakticky vyjme univerzální základní důchod („nultý“ pilíř).

Použitá metoda konce zdanění superhrubé mzdy od roku 2021 vedla ke snížení faktické sazby daně z osobních příjmů na 15 %. Toto snížení automaticky znamenalo i snížení relace nově přiznávaných starobních důchodů k čisté mzdě, z níž je vypočítávána, z 66,3 % na 61,5 % čisté průměrné mzdy; z toho se odvozuje modelová penzijní mezera, jak je mezinárodně vypočítávána: pro pracovníky s průměrnou celostátní čistou mzdou, kteří odcházejí do penze s dosažením pro ně platného důchodového věku. Za limitní relaci se zde obvykle považuje 65 % čisté průměrné mzdy. Cíli máme nyní významnou penzijní mezeru, kterou bychom mohli vyplnit nejen zvýšením zápočtového procenta při výpočtu starobního důchodu, ale mj. i zvýšením důchodového věku či zapojením dalšího penzijního pilíře.

Českým specifikem je značně regresivní konstrukce penzijní formule v 1. pilíři; může se však do budoucna změnit, popř. vzít na zřetel ve 3. pilíři. V ČR i v dalších zemích se zdrazňují i investice do vlastního bydlení, které bývají řazeny do 4. penzijního pilíře; v praxi mají větší význam než (racionalní) penzijní spoření. Flexibilní střednědobé spoření může být i v České republice významné, je zapotřebí ho zavést již z čistě politických důvodů: v zájmu navrhované zásadní racionalizace penzijního spoření, soukromého životního pojištění a stavebního spoření. Při dnešní vysoké popularitě dotovaného (byť deformovaného) spoření by jeho izolované zrušení mohlo znamenat „hodně naštvání za málo peněz“ (Pokorný, 2022).

Závěry

Stavební spoření vzniklo jako sdílená ekonomika za účelem kolektivní akumulace úspor a pořízení bydlení v mimořádných

podmínkách po 1. světové válce v Německu a rozšířilo se též do Rakouska. Z produktového hlediska šlo maximálně o kombinaci dvou bankovních produktů: po spoření následuje (hypoteční) úvěr. Po druhé světové válce došlo ke komercializaci tohoto kombinovaného produktu, který poskytují specializované banky (stavební spořitelny). Státy začaly tyto produkty podporovat, došlo i k rozšíření jejich záběru na další činnosti nad rámec vlastního bydlení, později v Německu bylo stavební spoření dokonce účelově zapojeno i do rodinné politiky a třetího penzijního pilíře, což lze vysvětlit inklinací ke křesťansko-demokratickému sociálnímu modelu. Naproti tomu v Rakousku je stavební spoření neúčelové: nemusí se využít pro stavební účely. V Rakousku takto spoří polovina populace v jedné ze 4 stavebních spořitel, se státním příspěvkem pouhých 1,5 %.

Rakouský systém stavebního spoření byl do Československa exportován počátkem 90. let; státní příspěvek byl v Česku poskytován původně se sazbou 25 %, na Slovensku dokonce 40 %. Po dvou reformách se státní příspěvek v ČR snížil na 10 %; maximální roční státní příspěvek činí od roku 2011 2 000 Kč. V době největšího boomu (2005) byly veřejné výdaje přes 16 mld. Kč, v posledních letech již „jen“ lehce přes 4 mld. Kč. Smlouvu o stavebním spoření má v České republice asi třetina populace; spoření je neúčelové. Stavební spořitelny nejvíce vydělávají na překlenovacích úvěrech, které poskytují již od uzavření smlouvy o stavebním spoření; spoření je zde jen fiktivní, za účelem čerpání státní podpory, o kterou se poskytovatel „rozdělí“ formou vyšší úrokové sazby z úvěru (oproti obdobnému bankovnímu úvěru).

Na Slovensku došlo, po několikerém snížení sazby státního příspěvku, od roku 2019 k velké reformě stavebního spoření: státní příspěvek nyní činí 2,5 % (max. 70 euro ročně); nárok na něj není mj. při sjednání překlenovacího úvěru. Součástí této reformy byl i přechod na účelovost spoření a testování příjmů (nárok podmíněn příjmem do 1,3 násobku průměrné mzdy). Trh stavebního spoření se zužil na jednoho poskytovatele. Řada analytiků dospěla k závěru, že stavební spoření je považováno za vhodné už jen na dofinancování hypoték, protože je výhodnější než spotřebitelské úvěry.

Deformace českého stavebního spoření nemají v zahraničí obdobu. Naprostá většina úvěrů poskytovaných českými stavebními spořitelny jsou tzv. překlenovací úvěry, které nic nepřeklenují, jde po většinu o malé hypotéky, do nichž je zabudováno stavební spoření jen za účelem získání státního příspěvku; to umožňuje navýšení úrokové sazby.

Dobrovolné penzijní spoření poskytované speciálními institucemi v ČR vzniklo rovněž v době návratu ke kapitalismu (1994). Původně se jednalo o speciální pojistný produkt, který v zásadě z politických

důvodů nemohla začít prodávat tehdejší monopolní státní pojišťovna. Penzijní připojištění se státním příspěvkem – ve fázi spoření – bylo v zásadě koncipováno jako „univerzální životní pojištění“, státní úředníci tehdy navíc omylem použili správný model zaměstnaneckých penzijních fondů, připravený americkými poradci pro zaměstnanecké penzijní pojištění. K transformaci svérázných českých penzijních fondů, a. s., došlo až od roku 2013. Dosavadní smlouvy o penzijním připojištění byly převedeny do transformovaného fondu jednotlivých nově definovaných penzijních společností, a. s. a nově lze sjednávat jen několikery účastnické fondy, které fungují fakticky jako podílové fondy.

Nadpoloviční většinu občanů (nejen v ČR) nezajímá investování do podílových fondů, dávají přednost jistotě. Účastníci penzijního připojištění proto nespěchají s přechodem do nových podílových účastnických fondů, byť by tam většinou – v dlouhodobém horizontu – mohli mít vyšší zhodnocení.

Neoliberálové chtějí přimět výdělečně činné občany k tomu, aby investovali své úspory celoživotně do podílových fondů, s maximálním využitím behaviorální ekonomie a státní podpory. Jde o záležitost veřejné volby, totéž platí pro celý důchodový systém. Tuto politiku nedoporučujeme, protože není výhodná pro většinu klientů.

České doplňkové penzijní spoření má nejvyšší státní podporu na světě, přede vším v segmentu příspěvků zaměstnavatele, a také velmi vysoké správní náklady. Z pohledu obecné ekonomie jsou české penzijní společnosti zcela zbytečné; v zahraničí jsou produkty těchto penzijních společností běžně prodávány životními pojišťovnami, bankami a podílovými či investičními fondy.

Typický klient českých penzijních společností „spoří na penzi“ po dobu kolem 8 let, v předdůchodovém věku, naspoří přitom podstatně méně než 100 000 Kč; to na nákup starobní penze rozhodně nestačí. Takový klient také nedosáhne na daňový odpočet příspěvku účastníka. Takovéto penzijní spoření se mnoho neliší od českého stavebního spoření. Největší odlišnost je ve výši státní podpory a v podstatně vyšší komplikovanosti této podpory u penzijního spoření. Státní příspěvek náleží při ročním naspoření 3600 – 36 000 Kč, s degresivním sazebníkem od 30 % do 23 %, pak následuje daňová úspora se sazbou 15 %.

Ministerstvo financí nyní navrhuje sazbu státního příspěvku na penzijní spoření snížit na jednotnou sazbu 20 % a integrovat pásmo pro daňovou podporu pro penzijní spoření a pro soukromé životní pojištění na celkových 48 000 Kč. Jde jen o relativně drobnou změnu; typického klienta se nedotkne. Celý systém státní podpory penzijního spoření a soukromého životního pojištění potřebuje jednu ucelenou koncepci.

Největší deformací doplňkového penzijního spoření i předchozího penzijního připojištění je jeho preference státní podpory před (případnými) shodnými či podobnými produkty životních pojišťoven, bank a podílových či investičních fondů. Preference by měla být zrušena.

České stavební spoření a penzijní spoření se produktově příliš neliší v tom, že se jedná v zásadě o systémy střednědobého neúčelového spoření, využívající fiskální iluzi účastníků, že státní podpora je zadarmo. Oba systémy „živí“ zbytečné finanční instituce – stavební spořitelny, resp. penzijní společnosti. Uvedené produkty by bez problému mohly prodávat mj. i sesterské společnosti v rámci stávajících finančních koncernů. Největší odlišností jsou ve státní podpoře, která je ovšem objektivně neodůvodněná – a měla by být zrušena.

V tomto smyslu by oba produkty měly být odbourány, resp. ukončeny. V dnešních fiskálních poměrech jsou pro toto obecně žádoucí/potřebné zjednodušení finančního sektoru příznivé podmínky.

Současně se zrušením dnešní státní podpory všech uvedených finančních produktů lze případně zavést jednoduché nízkonákladové individuální spořicí a investiční účty podporující střednědobé i dlouhodobé (tedy i penzijní) spoření, např. podle britského vzoru (ISA), s jednoduchým daňovým režimem TEE, kdy státní podpora spočívá v nezdaňování investičních výnosů, který v nejobecnější modelové podobě odpovídá systému odložené daně z příjmů; přitom je ovšem podstatně jednodušší ze správního hlediska (bez daňových příznání a systémů správy státních příspěvků). U těchto produktů (ve Velké Británii a Kanadě) jsou omezeny roční vklady/investice a neomezeny jsou výběry z účtů. Takové spořicí produkty jsou z pohledu klientů optimální. Pokud jde o škálu produktů, tak by bylo optimální využít novou evropskou legislativu k panevropskému penzijnímu produktu; ta též vhodně omezuje správní náklady těchto produktů.

Nákladově výhodným penzijním spořením může být dobrovolné sociální důchodové připojištění, které lze navázat na reformu dnešní procentní výměry starobního důchodu – za předpokladu, že se přejde na rakouský systém penzijního konta, kdy je každoročně vypočítáván důchodový nárok, který je v dalších letech valorizován podle vývoje celostátní průměrné mzdy.

Literatura

- AČSS (2015). Stavební spoření v roce 2014. Praha: Asociace českých stavebních spořitel. <http://www.acss.cz/cz/novinari-a-odbornici/vyrocnizpravy-acss/vyrocnizprava-2014/>
- Ali, S. (2022). Spor o stavební spoření. Zrušit, či ponechat? Mladá fronta DNES, 17. 8. 2022.
- APS ČR (2023a). Grafy. Praha: Asociace penzijních společností ČR. <https://www.apscr.cz/grafy/>
- APS ČR (2023b). Státní příspěvek se změní, jeho sazba bude 20 %. <https://www.apscr.cz/2023/03/31/statni-prispevek-se-zmeni-jeho-sazba-bude-20/>
- Bausparkasse Schwäbisch Hall (2010). Bausparen in Germany, Hungary and Beyond. <https://doczz.net/doc/8588704/bausparen-in-germany-hungary-and-beyond>

BMAS (2022). Statistik zur privaten Altersvorsorge (Riester-Rente). Berlin: Bundesministerium für Arbeit und Soziales. <https://www.bmas.de/DE/Service/Statistiken-Open-Data/Statistik-zu-Riester-Vertraegen/statistik-zu-riester-vertraegen.html>

Börsch-Supan, A. H., Coppola, M., Reil-Held, A. (2012). Riester Pensions in Germany. Design, Dynamics, Targeting Success and Crowding-In. NBER Working Paper 18014. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research. <http://www.nber.org/papers/w18014.pdf>

Budai, D. (2022a). Ministerstvo financí chystá změny třetího pilíře: Forma výplaty, daňové zvýhodnění a vyšší příspěvky. <https://ceskeduchody.cz/zpravy/ministerstvo-financi-chysta-zmeny-tretiho-duchodoveho-pilire>

Budai, D. (2022b). Ministr Stanjura připravil změny spoření na důchod: Alternativní fond a odlišné státní příspěvky. <https://ceskeduchody.cz/zpravy/zbeynek-stanjura-pripravil-zmeny-sporeni-na-duchod-alternativni-fond-statni-prispevky>

Buřinská, B. (2017) Lidé si na penzi naspořili již 390 miliard, přesto spoří málo. Novinky.cz. <https://www.novinky.cz/clanek/finance-lide-si-na-penzi-nasporili-jiz-390-miliard-presto-spori-malo-40034524>

Český rozhlas (2023). Vládní koalice se shodla na omezení podpory stavebního spoření. Příspěvek by se snížil o polovinu. https://www.irozhlas.cz/ekonomika/stavebni-sporeni-snizeni-podpora-vlada_2303211630_mik

Diamond, D. B. (1998). The Current Operation of the Bauspar Systems in the Czech Republic, Hungary, and Slovakia. Washington: The Urban Institute. https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/Pnacj148.pdf

DPA (2018). Ungarn schafft staatliche Förderung fürs Bausparen überraschend ab. FOCUS online. https://www.focus.de/finanzen/boerse/wirtschaftsticker/konjunktur-ungarn-schafft-staatliche-foerderung-fuers-bausparen-ueberraschend-ab_id_9766709.html

EC (2017). Commission Staff Working Document accompanying the Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on a pan-European Personal Pension Product (PEPP). Brussels. <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/10102/2017/EN/SWD-2017-243-F1-EN-MAIN-PART-1.PDF>

EFBS (2021). Bausparen in Europe. A sustainable savings and finance system and its benefits. Brussels: European Federation of Building Societies. https://www.efbs.org/wp-content/uploads/2021/03/Bausparen_in_Europe_final_EN.pdf

Eilinghoff, D. (2022). Bausparvertrag Vergleich. Wann sich Bausparen lohnt. <https://www.finanztip.de/bausparvertrag/>

Fiala, P. a kol. (2022). Programové prohlášení vlády České republiky. Praha: Úřad vlády ČR. <https://www.vlada.cz/assets/jednani-vlady/programove-prohlaseni/programove-prohlaseni-vlady-Petra-Fialy.pdf>

Franek, J. (2011). Prečo treba dotovanie stavebného sporenia zrušiť. Bratislava: Inštitút finančnej politiky, Ministerstvo financií SR. https://www.mfssr.sk/files/archiv/priloha-stranky/20436/56/2011_14_Stavebne-sporenie.pdf

Gaugel, E. (2014). Die Rückkehr der Altersarmut. Eine vergleichende Policy-Analyse der Rentenreformen von Deutschland mit Großbritannien. Dissertation. Freie Universität Berlin. http://www.diss.fu-berlin.de/diss/servlets/MCRFileNodeServlet/FUDISS_derivate_000000015210/Aktuelle_Version.pdf

Hovorka, J. (2022). Zrušit podporu stavebního spoření? Škrty očima expertů. Peníze.cz. <https://www.penize.cz/stavebni-sporeni/431884-zrusit-podporu-stavebniho-sporeni-skrty-ocima-expertu>

Chłoń-Domińczak, A. (2003). Evaluation of the Notional Defined Contribution Option for the Reform of the Pension System in the Czech Republic. Report prepared for the Czech Ministry of Labor and Social Affairs. Washington: The World Bank.

Insurance Europe (2020). What do Europeans want from their pension savings? Pension Survey – Key Findings. <https://www.insuranceeurope.eu/sites/default/files/attachments/What%20do%20Europeans%20want%20from%20their%20pension%20savings.pdf>

Kasper, R. (2019). The New 2020 TFSA Explained. Money after Graduation. <https://www.moneyafter-graduation.com/TFSA-explained/>

Kielar, P. (2022). MONETA přechází na překlenovací úvěry se zvýšenými úrokovými sazbami. Stavebky.cz. <https://www.stavebky.cz/moneta-prechazi-na-preklenovaci-uvery-se-zvyseny-urokovymi-sazbami/>

Martínek, T. (2019). Piráti představili vizi státního fondu penzijního připojištění. Česká pirátská strana. Komise pro spravedlivé důchody, 24.5.2019. <https://www.pirati.cz/tiskove-zpravy/pirati-predstavili-statni-penzijni-fond.html>

Martínek, T. a Forýtek, L. (2019). Národní penzijní fond. Pracovní verze vize Národního penzijního fondu navržená Důchodovým týmem Pirátů. Česká pirátská strana. <https://www.pirati.cz/assets/pdf/vize-npf.pdf>

Melenciu, S. (2018). Romania's savings and mortgages system relaunched under stricter conditions, following the adoption of new law by Parliament. BR Business Review. <https://business-review.eu/money/romania-savings-and-mortgages-system-relaunched-under-stricter-conditions-following-the-adoption-of-new-law-by-parliament-174875>

Nguyen, T. L. (2022). Stanjura navrhuje reformu třetího pilíře. Spořit na důchod půjde i formou investičního účtu. E15.cz <https://www.e15.cz/domaci/stanjura-navrhuje-reformu-tretiho-pilire-sporit-na-duchod-pujde-i-formou-investicniho-uctu-1392663>

OECD (2017). Pensions at a Glance 2017: OECD and G20 Indicators. OECD Publishing, Paris. https://doi.org/10.1787/pension_glance-2017-en

OECD (2020). OECD Reviews of Pension Systems: Czech Republic. Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/e6387738-en>

Pokorný, J. (2022). Zrušené spoření? Hodně naštvání za málo peněz. Mladá fronta DNES, 2. 9. 2022.

Prasátka, J. (2019). Zkouška z dospělosti III: Doplnkové penzijní spoření. Rozbité prasátko. <https://rozbiteprasatko.cz/co-je-doplnek-penzijni-sporeni/>

Šidlo, D. (2012). Penzijní fondy 2012: inflaci překonaly čtyři. <http://finexpert.e15.cz/penzijni-fondy-2012-inflaci-prekonaly-ctyri>

Švejnar, J., Dušek, L., Semerák, V. (2010). Jak inteligentně reformovat veřejné finance. An Intelligent Reform of Public Finance. Praha: IDEA, CERGE-EI. http://idea.cerge-ei.cz/documents/Fiskalni_studie_05_10.pdf

Tagesschau (2022). Viel Neugeschäft für Bausparkassen. Bausparen kommt neu in Mode. Tagesschau. <https://www.tagesschau.de/wirtschaft/verbraucher/bausparen-zinsen-immobilie-101.html>

Vlachýnský, M. (2018). Nedotovávat stavební spoření je krok dobrého hospodáře. Denník N, 30. 1. 2018. <http://www.iness.sk/sk/nedotovat-stavebne-sporenie-je-krok-dobreho-hospodara>

VPB (2021). Bausparen worldwide. Berlin: Verband der privaten Bausparkassen e.V. <https://www.bausparkassen.de/en/facts-figures/bausparen-worldwide/>

Weigel, T. (2022). Lohnt sich Bausparen noch? Die Situation 2022. Aktien.net <https://www.aktien.net/bausparen/>

Willmore, L. (2000). Three Pillars of Pensions? A Proposal to End Mandatory Contributions. United Nations DESA Discussion Paper No. 13. <https://www.un.org/esa/desa/papers/2000/esa00dp13.pdf>

WKO (2022). Die prämienbegünstigte Zukunftsvorsorge. https://www.wko.at/service/steuern/Die_praemienbeguenstigte_Zukunftsvorsorge.html

World Bank (2001). Czech Republic Pension Reform: Technical Assistance Mission. Aide-Memoire.

World Bank (2017). Capital Market Assessment / Market Development Options: Czech Republic. Washington: The World Bank. [my-sektor/kapitalovy-trh/podnikani-na-kapitalovem-trhu/2017/zprava-svetove-banky-o-kapitalovem-trhu-29766.](https://www.mfcr.cz/cs/soukro-</p>
</div>
<div data-bbox=)

Yoo, K., de Serres, A. (2004). Tax Treatment of Private Pension Savings in OECD Countries. OECD Economic Studies, svazek 39. <http://www.oecd.org/eco/growth/35663569.pdf>

Zámečník, P. (2011). Stavební spoření aneb Cizí peří také sluší. Hypoindex. <https://www.hypoindex.cz/clanky/stavebni-sporeni-aneb-cizi-peri-take-slusi/>

Prof. Ing. Jaroslav Vostatek, CSc. (jaroslav.vostatek@vsfs.cz) vyučuje zejména sociální politiku a veřejné finance na Katedře financí Fakulty ekonomických studií Vysoké školy finanční a správní (Department of Finance, Faculty of Economics of the University of Finance and Administration), Estonská 500, 101 00 Praha 10, Česká republika.

RILSA k vyhodnocení dopadů úsporných vládních opatření na české domácnosti

Tým odborníků Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí (RILSA) zveřejnil 16. června 2023 první podrobnou analýzu dopadů vybraných vládních úsporných opatření na české domácnosti. Na základě provedených simulací bylo zjištěno, že dopady rozpočtové konsolidace nejvíce pocítí úplné rodiny s nezaopatřenými dětmi. Nejméně by se měla dotknout seniorů.

Dne 11. května 2023 představila vláda ČR celkem 58 opatření v rámci tzv. Ozdravného balíčku s cílem zlepšit bilanci státního rozpočtu. Cílem studie Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí (RILSA) bylo nasimulovat dopady vybraných vládních opatření na české domácnosti. Výzkumný tým RILSA analyzoval 9 z navržených kroků. Na základě dosavadních výzkumů byla definována typologie domácností, přičemž simulace se primárně soustředily na vyhodnocení finančních dopadů na jednotlivé typy domácností a jejich podíly na uvažovaném zlepšení bilance státního rozpočtu.

Z analyzovaných opatření vyplynulo, že nejvyšší příjem do státního rozpočtu bude plynout ze zvýšení nemocenského pojištění u zaměstnanců. Státní rozpočet významněji ovlivní i zvýšení odvodů pojistného u živnostníků či zrušení školkovného a změny v uplatnění slevy na manželku. Analýza dále uvádí, že dopad bude rovnoměrně rozptýlen mezi různé příjmové skupiny české společnosti.

Podle studie RILSA by se plánované změny neměly významně dotknout českých domácností ohrožených příjmovou chudobou. Autoři očekávají, že podíl osob ohrožených příjmovou chudobou v ČR setrvá mírně nad 10 %. Zároveň upozornili na skutečnost, že i relativně nižší ztráta příjmů může chudší rodiny značně zatížit.

Činnosti a kompetence sociálních pracovníků v adiktologických službách

Miroslav Barták – Dita Štyvarová – Lucie Solovjevová – Martin Smutek – Peter Brnula

Abstrakt

Cílem této práce je identifikace činností a kompetencí sociálních pracovníků v adiktologických službách. Tato oblast zahrnuje péči a sociální rehabilitaci osob se závislostní poruchou, která vyžaduje interdisciplinární přístup včetně zapojení multidisciplinárního týmu integrujícího odbornost sociálního pracovníka, adiktologa, pedagoga, psychoterapeuta a lékaře. Tento přístup lze považovat za základ pro síťování v adiktologických službách. Na kompetence sociálních pracovníků lze nahlížet z různých úhlů pohledu; tento příspěvek vychází z doporučení Concil on social work education a z koncepce praktických kompetencí vypracované pro české prostředí. Současně specifikujeme teoretický rámec pro měření kompetencí v reálném světě praxe sociální práce. Pro naplnění cíle bylo provedeno dotazníkové šetření, vzorek byl tvořen sociálními pracovníky podle zákona č. 108/2006 Sb. o sociálních službách, kteří působí v adiktologických službách. Celkem se šetření zúčastnilo 117 respondentů. K výsledkům dotazníkového šetření patří, že nejdůležitější kompetencí sociálních pracovníků je schopnost empatie (94 %), schopnost sebereflexe (94 %) a schopnost zvládat krizové situace (93 %). Stejnou důležitost má schopnost motivovat klienty (87 %), rychlé rozhodování (79 %) a schopnost ovládat své emoce (78 %). Dalšími dotazníkovým šetřením identifikovanými velmi důležitými dovednostmi jsou psaní a předkládání návrhů projektů a získávání finančních prostředků (33 %) a řízení lidí (47 %).

Klíčová slova: kompetence, sociální práce, sociální pracovník, adiktologické služby

Abstract

The aim of this paper is to identify the activities and competences of social workers involved in addiction services. This area covers the care and social rehabilitation of persons suffering from an addiction disorder that requires an interdisciplinary approach, including the engagement of a multidisciplinary team that brings together the expertise of social workers, addictologists, educators, psychotherapists and physicians. This approach can be viewed as the basis for networking in addiction services. The competences of social workers can be viewed from various perspectives; this paper is based on recommendations proposed by the Council on Social Work Education and the practical competences concept developed specifically for the Czech environment. Moreover, we specify a theoretical framework for measuring the various competences in the real world of social work praxis. A questionnaire survey was carried out, the sample for which comprised social workers (according to Act No. 108/2006 Coll. on social services) that are active in the field of addiction services. A total of 117 respondents took part in the survey. The results of the questionnaire survey revealed that the most important competences for social workers comprise the ability to be empathetic (94%), the ability to self-reflect (94%) and the ability to handle crisis situations (93%). Similar levels of importance were allocated to the ability to motivate clients (87%), rapid decision making (79%) and the ability to control one's emotions (78%). The other highly important skills identified by the questionnaire survey comprised the writing and submission of project proposals and fundraising (33%), and people management (47%).

Keywords: competences, social work, social worker, addiction services

1. Úvod

Problematiku jakékoliv závislosti je nutné vnímat jako jev a faktor zasahující do všech oblastí života nejen jednotlivce, ale i jeho okolí. Jde o komplexní zásah do řady složitých pochodů v lidském organismu, psychických procesů, samozřejmě i sociálních vztahů v rámci interakce, a to vše v rámci akceptace faktu, že člověk je bytost bio-psycho-sociální a spektrum dopadů závislostního chování se odráží ve všech jeho aspektech. Oblast zahrnující péči a sociální rehabilitaci osob trpících

závislostí z těchto skutečností vychází a prosazuje mezioborový přístup. Péči osobám se závislostí pak poskytují profesionálové z různých oborů, přičemž každý má svou úlohu a oblast působení (kompetenci, způsobilost). Spolupracující tým je tedy exkluzivní svou diferenciací, a přitom výjimečný důležitou celistvostí.

V multidisciplinárním týmu můžeme najít zastoupení profesí, jako je například adiktolog, pedagog, psychoterapeut, lékař a sociální pracovník. Svou spoluprací zajišťují komplexní a koordinovanou péči závislým osobám či osobám ohroženým závislostí.

Tak, jak se liší odborné znalosti, liší se i kompetence a činnosti jednotlivých členů týmu. Obecně se za kompetence považuje schopnost aplikovat znalosti a dovednosti získané vzděláním do praxe, v sociální práci se však tato praxe podstatně liší podle cílové skupiny, na kterou je zaměřena. Každá cílová skupina má svá specifika, tudíž vyžaduje jiný přístup a schopnosti, kterými by měl sociální pracovník disponovat. Otázkou, jakými kompetencemi disponují a jakým činnostem se převážně věnují sociální pracovníci v oboru adiktologie, se zabývá tato stať.

Cílem práce je identifikace kompetencí a činností sociálních pracovníků, kteří pracují v adiktologických službách. Paralelně se snažíme zjistit, jaké kompetence považují sociální pracovníci v adiktologických službách pro výkon svého povolání za zásadní a důležité. Tuto skutečnost lze podpořit i tím, že žádnou činnost, která je v sociální oblasti realizována, nemůžeme chápat jako izolovanou, musíme vnímat její přesahující charakter, kdy právě interdisciplinární provázanost je indikována jako základní předpoklad řešení nepříznivých sociálních situací. Přítomností sociálního pracovníka v adiktologických službách se snažíme prokázat nutnost vytvoření funkčních vazeb v rámci spolupracujících subjektů. Právě toto je jedním z předpokladů síťování v sociální oblasti. Současné v rámci teoretického ukotvení nastiňujeme problémy spjaté s vnímáním kompetenčního rámce v organizaci.

2. Teoretická východiska

Závislost je velice složitý fenomén, který s sebou pro jedince přináší nejen rizika zdravotní, ale i sociální, psychologické a právní. Ovlivňuje celý život člověka, jeho vazby s okolím, jeho osobnost a schopnost zvládat požadavky sociálního prostředí, jeho celkové sociální fungování. Proto má sociální práce v oblasti drogové problematiky nenahraditelnou funkci.

Kalina (2015) také uvádí, že u uživatelů návykových látek se objevuje pestrá škála sociálně-právních problémů a sociální práce má zcela jistě nezastupitelné místo při intervencích zaměřených na stabilizaci životního stylu jedince. Pokud tedy budeme vnímat sociálního pracovníka jako neopomenutelného členem multidisciplinárního týmu, považujeme za důležité nastínit jeho funkci a pracovní pozici optikou adiktologie. Kalina (2003) zmiňuje, že jako u jiných chronických poruch, i zde dochází v mnoha případech k relapsům během i po absolvování léčby. Aby došlo k dlouhodobé abstinenci a změně životního stylu s obnovou sociálního fungování, je nutné si uvědomit, že závislý klient často potřebuje dlouhodobou terapii, opakované epizody léčení a programy různého typu. Léčba tudíž nezahrnuje pouze jeden typ léčby, ale systém vzájemně se doplňujících a na sebe navazujících programů neboli léčebné kontinuum.

Do léčebného kontinua zařazujeme poradenství před zahájením léčby v nízkoprahových službách, léčbu a následnou péči. Nedílnou součástí funkčního systému je i terénní sociální práce realizovaná formou streetworku. V následujících subkapitolách se proto zaměříme na deskripci rolí sociální práce v léčebném kontinuu.

Hlavním cílem terénní sociální práce v prostředí adiktologických služeb je navázat s lidmi vztah postavený na vzájemné

důvěře a poté je motivovat ke změně svého rizikového životního stylu (Hrdina – Korčíšová in Kalina, 2003). Terénní sociální práce využívá i bývalé uživatele drog, tzv. ex-usery, pro které je navazování vztahů nejsnazší z důvodu indigenosti drogové subkultury, jinými slovy je drogové subkultury tzv. domácí (Müllerová et al., 2010).

Podstatnou součástí programů poskytovaných v kontaktních centrech a příležitostně je i prvkem terénních programů je předléčebné poradenství. Představuje poradenství, které je poskytováno klientovi před nástupem do intenzivní léčby ve stacionáři, ve specializované léčebně či terapeutické komunitě. Hlavním cílem předléčebného poradenství je rozvíjet a podporovat klientovu motivaci k léčbě (Müllerová et al., 2010).

Pokud klient podstoupí pobytovou léčbu je žádoucí podpora klienta v postupném obnovování kontaktů s vnějším sociálním prostředím a zvyšování míry kvality jeho sociálního fungování. Zde lze využít např. rodinnou terapii, která se snaží o obnovení rodinných vztahů, o postupné usmíření a pro klienta velmi významné opětovné získání podpory ze strany rodiny. Sociální pracovník podporuje obnovu sociálního fungování klienta také tím, že mu pomáhá připravit se na řešení, či eventuálně již řešit problémy, které klienta čekají po ukončení léčby. Mnoho klientů musí řešit dluhy, problémy z trestního, občanského či rodinného práva. Sociální pracovník by měl být tedy schopen se dobře orientovat v zákonech a v možnostech řešení těchto problémů (což nemůžeme chápat jako přejímání odpovědnosti a řešit situaci za něj, ale poskytovat podporu při jeho vlastním řešení).

Nepostradatelnou roli a pozici má sociální práce, resp. sociální pracovník v doléčovacích programech. Zde můžeme hovořit spíše o podpurném charakteru, přičemž je klient v řešení svých problémů samostatný a umí jednat s úřady apod. Sociální pracovník slouží jako podpurný činitel při zpřehlednění závazků a záležitostí, které klient musí řešit, pomáhá mu vyhranit si priority, upevňuje jeho vědomí v schopnost si řešit problémy samostatně a postupně, čímž se učí i trpělivosti. Podpora sociálního pracovníka se může dále uplatňovat (stejně jako u pobytové léčby) u řešení problémů spadajících do trestního, rodinného, občanského i pracovního práva, při hledání zaměstnání apod. Před ukončením léčby se hodnotí stabilizace sociální situace klienta a jeho schopnost samostatného fungování (Müllerová et al., 2010).

3. Kompetence sociálního pracovníka – vstup do problému

Jasně a přesně specifikovat obsah termínu „kompetence“ tak, aby bylo možné

ho využít univerzálně, je v oblasti práce s člověkem, prakticky nemožné. I z tohoto důvodu považujeme za funkční uvést určité situace, které považujeme za přinejmenším diskutabilní.

Identifikace a měření míry kompetencí patří k problematickým oblastem a zároveň je nutné tento jev chápat jako podmínku pro uplatnění kompetenčního přístupu v řízení organizace, kdy funkčnost tohoto systému je primární pro efektivitu práce s klientem. Celý proces identifikace a měření kompetencí je komplikován zejména následujícími skutečnostmi.

V první řadě chybí jednoznačné pojetí kompetencí. V rámci procesu identifikace kompetencí dochází pak k nejednotnému zaměření dle jednotlivých přístupů. K andragogickému hledisku je nejvíce kompatibilní orientace na pracovníka zaměřená na kompetenci definovanou jako osobnostní atributy a praktiky, kterými pracovník disponuje, kdy identifikace kompetencí je pak založena na korelaci mezi atributy, které naplňují kompetence jednotlivých pracovníků a úspěšností v rámci výkonu profese. Výhodou tohoto přístupu je možnost kompetenci ovlivňovat a rozšiřovat. Zároveň se zde ale abstrahuje od podmínek, za kterých jsou kompetence realizovány v rámci pracovního procesu. V pracovním orientovaném přístupu je kompetence definována jako „chování potřebné k dosažení žádoucích úrovní výkonu.“ (Armstrong, 1999:200). Identifikace a měření kompetencí pak vychází z analýzy činnosti, která je ovlivňována vstupy (osobnostní charakteristiky) a měření a výstupy (dosažený výkon). Interpretací přístupů v tomto vnímání zdůrazňují význam subjektivní interpretace základních hodnot, činnosti i cílů k dosažení předpokládaných cílů.

Druhým kritickým momentem při identifikaci kompetencí je ten, že východiskem je pracovník jako individuum. Takto získaným individuálním kompetencím se posléze připisuje univerzální charakter. Jinak vyjádřeno, kompetence získané na základě individuální analýzy získávají význam standardu pro efektivní dosahování cílů s tím, že je abstrahováno od individuálně odlišných přístupů a synergických vlivů.

Pokud budeme uplatňovat kompetenční přístup v netržním prostředí, kde pracovní činnost je spojena s tak variabilním materiálem, jakým je člověk, je vymezení kompetencí a jejich měření náročným metodologickým procesem, který naráží na řadu bariér:

1. Především je v případě těchto činností velice těžké, ba téměř nemožné, objektivně posoudit výkon jednotlivých pracovníků, a tedy vstupní složku kompetencí propojit se složkou výstupní. Vzhledem k možné neexistenci objektivních indikátorů výkonu nezbyvá nic jiného než se spolehnout na subjektivní posouzení výkonu. K tomu se v praxi využívá posouzení přímých nadřazených,

spolupracovníků, případně klientů. Přitom je zde vysoká míra rizika subjektivního zkreslení a posouzení významnosti a realita se může výrazně odlišovat.

2. Výrazná diferenciacie klientů vyžadující individuální přístup propojený s širokým spektrem jednotlivých činností neumožňuje jednoznačně specifikovat konkrétní činnosti, které vedou k efektivnímu naplnění stanovených cílů.
3. Zmíněná rozmanitost vede k nutnosti řešení řady dilemat a z tohoto hlediska je kompetenční model výrazně závislý na konkrétním prostředí, tedy na specifikách klientů, na složení personálu, podnikové kultuře, systému vztahů personál x klient, a především zde významnou roli hraje definování cílů a jejich interpretace.
4. Při činnostech tak komplikovaných a složitých, jako je práce s klientem (sociální práce), je prakticky nemožné postihnout dopady jednotlivých aktivit vycházejících z identifikovaných kompetencí pracovníků. Samotné důsledky jednání v rámci komplikovaných sociálních vztahů a interakcí nejsou totiž jednoznačně předpokladatelné, a tedy pracovník v každém momentu volí určitý přístup se značnou mírou nejistoty.

3.1 Obsahové pojetí kompetencí

Povolání sociálního pracovníka definuje zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách. Konkretizuje činnosti sociálního pracovníka, předpoklady pro výkon této profese a odbornou způsobilost. Havrdová (1999) uvádí, že termín „kompetence“ vychází z latinského výrazu „competens“, což znamená vhodný, příhodný, náležitý.

Terminologický nesoulad významů užívaného pojmu „kompetence“ lze najít i v anglickém jazyce, kdy se používají pojmy „competency“ i výraz „competence“. „Competency“ představuje pojem, jenž se týká konkrétní osoby a rysů jejího chování či vnitřní kvality jednotlivce určující jeho přiměřený výkon, vyjadřuje schopnost člověka dobře, precizně a rychle pracovat. Oproti tomu výraz „competence“ představuje pojem vztahující se k oblasti práce, kterou je daná osoba oprávněná vykonávat, označuje způsobilost, potenciál, kvalifikaci, jež je vyžadována pracovním místem. Jinými slovy můžeme tyto dva významy vymezit jako kompetence ve vztahu k sobě, tedy ke schopnostem člověka vykonávat práci, a kompetence ve vztahu k práci, tedy k souboru chování, jímž musí disponovat člověk, aby svou práci vykonával kompetentně (Mlčák, 2005).

Britská organizace National Council for Vocational Qualifications (NCVQ) definuje kompetenci takto: „Kompetence je široký pojem, který zahrnuje schopnost přenášet

znalosti a dovednosti do nových situací v dané oblasti povolání. Zahrnuje organizaci a plánování práce, inovaci a vyrovnání se s ne-rutinními činnostmi. Zahrnuje takové kvality jako osobní efektivitu, která je na pracovišti potřebná při zacházení se spolupracovníky, manažery a klienty“ (Havrdová, 1999: 41).

Rada pro vzdělávání v sociální práci – Concil on social work education (CSWE, 2015), asociace zastupující vzdělání sociálních pracovníků ve Spojených státech, definuje kompetence v oblasti sociální práce jako schopnost integrovat a aplikovat znalosti, hodnoty a dovednosti sociální práce do praxe cílevědomým, plánovitým a profesionálním způsobem k podpoře lidského a společenského blaha.

Pokud není zcela jednotné definování kompetencí v sociální práci, jak si tedy představit kompetentního sociálního pracovníka? Havrdová uznává odlišnost významů v oblasti kompetencí a uvádí, že v češtině „jednat kompetentně“ je chápáno jako „jednat odpovědně a se znalostí věci“. Být kompetentní“ má v češtině konotaci „mít patřičnou pravomoc a vědět, jak jednat“, doslovně „být způsobilý, oprávněný“. Kompetentního sociálního pracovníka lze tedy dle Havrdové charakterizovat jako osobu, která je vybavena pravomocí, určitými znalostmi a postoji a je schopna na základě této výbavy jednat.

Dle názoru autorů tohoto článku je nejvýstižnější a zároveň nejkomplexnější charakteristika kompetentního sociálního pracovníka dle Rady pro vzdělávání v sociální práci (CSWE, 2015), asociace zastupující vzdělání sociálních pracovníků ve Spojených státech. Jedná se o devět klíčových kompetencí sociálních pracovníků v Akreditačních standardech pro bakalářské a magisterské programy sociální práce (prokazovat etické a profesionální chování, brát v úvahu rozmanitost i rozdíly lidské identity, posilovat lidská práva, sociální, ekonomickou a environmentální spravedlnost, zaměřit se na informovaný a praktický výzkum, zapojovat se do politiky, zapojovat jednotlivce, rodiny, skupiny, organizace a komunity, posuzovat jednotlivce, rodiny, skupiny, organizace a obce, intervence jednotlivců, rodin, skupin, organizací a komunit, vyhodnocovat praxi s jednotlivci, rodinami, skupinami, organizacemi a komunitami).

V českém prostředí praktické kompetence definuje a konkretizuje Zuzana Havrdová ve své publikaci Kompetence v praxi sociální práce (1999). Publikace je úsilím mnohaletého úsilí učitelů, studentů vybraných škol, organizátorů kursů rozvojové supervize, sociálních pracovníků i dalších externích spolupracovníků.

Havrdová (1999: 42) konstatuje, že „praktické kompetence vyjadřují souhrn toho, co podle konsensu odborníků sociální pracovník koná a jak to koná při práci

s klienty v organizaci, jak se tedy jeho profesionální kompetence realizuje v konkrétních situacích“.

Podle předpokladů, z nichž je soustava konstruována, se kompetence projevují nejčastěji při práci s klienty v rámci nějaké sociální organizace a jejich různé stránky lze zachytit v projevech, které byly pro lepší přehlednost uspořádány do skupin dle obsahové příbuznosti (rozvíjet účinnou komunikaci, orientovat se a plánovat postup, podporovat a pomáhat k soběstačnosti, zasahovat a poskytovat služby, přispívat k práci organizace, přispívat k práci organizace, odborně růst).

4. Složky systému adiktologické péče

Dle Miovského a kol. (2013:6) „služby adiktologické péče zahrnují různé formy intervencí: komplexní diagnostika, individuální a skupinová psychoterapie, farmakoterapie, socioterapie, sociální práce, rodinná terapie, poradenství a edukace příbuzných a rodin osob, které trpí návykovými poruchami nebo jsou jimi ohroženy, a dalších léčebných metod dle specifických potřeb pacientů/klientů.“

Stávající systém adiktologických služeb tvoří v zásadě tři sítě (Mravčík a kol., 2017):

1. Síť nízkoprahových programů, programů ambulantní léčby a následné péče a terapeutických komunit, které mají převážně registraci sociální služby (některé jsou však i zdravotní službou) a jsou provozovány nestátními neziskovými organizacemi (NNO). Cílí zejména na uživatele nelegálních drog a v menší míře na uživatele alkoholu a patologické hráče. Není výjimkou, že jedna organizace provozuje více zařízení poskytujících adiktologické služby různých typů.
2. Síť zdravotnických zařízení oboru psychiatrie, popř. se specializací AT, která poskytují ambulantní a rezidenční zdravotní služby uživatelům alkoholu, méně často uživatelům nealkoholových drog a patologickým hráčům.
3. Centra pro léčbu závislosti na tabáku, která vznikla převážně na lůžkových odděleních nemocnic, především na pneumologických odděleních.

Výčet služeb vychází ze Standardů odborné způsobilosti pro zařízení a programy poskytující odborné služby (RVKPP, 2015):

- detoxifikace
- terénní programy (TP)
- kontaktní a poradenské služby (KC)
- ambulantní léčba (AL)
- ambulantní stacionární péče (ASP)
- krátkodobá a střednědobá lůžková péče (KSLP)
- rezidenční péče v terapeutických komunitách (TK)
- doléčovací programy (DP)

- substituční léčba (SUB)
- adiktologické služby ve vězení (ASVEZ)
- primární prevence (PP)

5. Metodika šetření

Cílem našeho šetření byla identifikace kompetencí a činností sociálních pracovníků v adiktologických službách. Pro naplnění tohoto cíle jsme si stanovili hlavní výzkumnou otázku: *Jaké kompetence považují sociální pracovníci pro výkon svého povolání v adiktologické službě za zásadní a jakým činnostem věnují největší část své pracovní náplně?* Zde nás zajímalo, jak vnímají náplň své pracovní pozice samotní pracovníci, jaká je jejich osobní optika náhledu na popis práce (náplň práce).

Pro upřesnění hlavní otázky jsme zvolili dílčí otázky směřující ke konkretizaci výše uvedené otázky. Dílčími otázkami tedy byly: *Jaké dovednosti získané vzděláním sociální pracovníci nejvíce využívají při výkonu profese v adiktologické službě? Jaké činnosti převládají u sociálních pracovníků při výkonu profese v adiktologické službě? Jaké specializované vzdělávání v adiktologii považují sociální pracovníci pro výkon profese v adiktologické službě za nejpřírodnější?* Vycházeli jsme z předpokladu, že i když je v České republice vymezen legislativně rámec činnosti sociálního pracovníka, tak každá organizace vzhledem k typické cílové skupině klientů volí v rámci personální činnosti „analýza pracovního místa“ specifické popisy pracovní činnosti a specifika pracovního místa (vzdělanostní požadavky a požadavky na praxi). A na základě takto „na míru“ vytvořených obsahů pracovních míst lze identifikovat a vymežit skutečnosti, které byly v zájmu našeho šetření.

5.1 Metoda sběru dat, průběh dotazníkového šetření a výzkumný soubor, etické otázky

Pro provedení výzkumného šetření jsme vybrali kvantitativní metodu sběru dat, a to dotazníkové šetření, konkrétně byla zvolena forma elektronické distribuce dotazníku. Elektronický dotazník byl rozeslán spolu s průvodním dopisem s informacemi o autorovi, o účelu zkoumání a o zpracování získaných dat i utvrzení o zachování anonymity. Vlastní šetření probíhalo v roce 2018, současně na něj navazovala a navazují další dílčí šetření v různých oblastech výkonu sociálních služeb (sociální práce).

Dotazník obsahoval 23 hlavních otázek a 5 doplňujících otázek. Bylo využito otázek uzavřených, polouzavřených i otevřených. V dotazníku byly dále také použity otázky škálové.

Nejprve bylo nutné vytvořit seznam kontaktů na adiktologické služby. Vyhledávání probíhalo na několika místech, prvním byl Registr poskytovatelů sociálních služeb (iregistr.mps.cz), kde se vymezení týkalo služeb, které vymezují svou cílovou skupinu jako „osoby ohrožené závislostí nebo závislé na návykových látkách“, dalším zdrojem kontaktů byla tzv. Mapa pomoci na informačním portálu Drogy-info (drogy-info.cz) a třetím výchozím bodem pro sestavení seznamu kontaktů byl Národní informační systém v adiktologii, webová stránka Programy/Služby.

K výchozí formě dotazníku byl použit dotazník, jehož autory jsou Petr Balek a Miroslav Barták (FSE UJEP). Z tohoto dotazníku byly některé otázky ponechány a některé dotvořeny v souladu se zámě-

rem dotazníkového šetření a se zaměřením na adiktologické služby. V rámci konstrukce finálního dotazníku byly nejprve sestaveny otázky pracovní a proveden průzkum ve formě kvalitativního šetření, a to technikou polostrukturovaného rozhovoru.

K tomuto účelu byli vybráni dva respondenti (v našem případě sociální pracovníci pracující v adiktologické službě), s nimiž byl zrealizován rozhovor na bázi techniky BEI. Všechny rozhovory měly náležitosti kvalitativního šetření (slovní souhlas s poskytnutím rozhovoru a s pořízením audionahrávky a audionahrávka samotná). Rozhovory byly poté přepsány a okódovány technikou otevřeného kódování, tedy vytváření pojmů označujících jednotky textu. Po sestavení souhrnného přehledu kategorií byla dle výsledků vytvořena finální verze dotazníku.

Kompetence pracovníků byly pro účely tohoto šetření operacionalizovány jako sada dovedností: *řešit krizové situace; rychle se rozhodovat; empatie; řízení lidí; ovládání emocí; kreativita; plánování práce; motivace klienta; psaní žádostí o projekty a „shánění“ peněz; znalost organizací a jejich kompetencí; schopnost sebereflexe.*

Jakmile byl dotazník sestaven, následovalo jeho rozeslání na emailové adresy z vytvořeného seznamu adiktologických služeb. Šetření probíhalo v období od 12. 11. 2017 do 12. 1. 2018. Celkem bylo kontaktováno 409 adiktologických služeb (viz tabulku1).

V otázce návratnosti kontaktovaných služeb lze brát v úvahu spíše působení sociálních pracovníků v konkrétních službách, což vymezovala jedna z otázek dotazníku,

Tabulka 1: Přehled kontaktovaných služeb

Typ služby	Kraj														
	PHA	JHC	JHM	KVK	HKK	LBK	MSK	OLK	PLK	STC	ULK	VYS	ZLK	PAK	celkem
TP	8	6	6	4	2	1	8	3	3	7	8	2	3	1	62
KC	3	6	8	4	2	2	8	5	3	5	9	3	5	1	64
AL	15	4	8	0	4	3	8	8	1	7	6	3	3	4	74
ASP	4	1	2	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	8
KSLP	1	1	3	0	2	2	5	2	4	6	3	4	2	0	35
TK	1	3	4	0	2	1	2	3	1	3	2	1	1	0	24
DP	7	2	6	0	1	1	6	2	2	8	2	3	3	0	43
SUB	8	1	2	0	2	1	1	1	1	2	1	0	0	0	20
ASVEZ	2	1	1	0	1	0	0	1	1	1	0	0	0	0	8
PP	16	8	6	1	3	5	8	7	2	7	1	4	1	2	71
celkem	68	34	48	9	21	17	47	34	20	48	33	23	19	8	409

Zdroj: Vlastní zpracování

a to v jaké službě pracují. Celkový počet těchto služeb byl rovných 200, což činí 49 %. celkem odpovědělo 141 respondentů. Při vyhodnocování však byla nutná filtrace dle vzdělání, jelikož odpovídali i pracovníci v sociálních službách a šetření se týkalo pouze sociálních pracovníků (viz definice v zákoně 108/2016 Sb.). Základ dotazníků k vyhodnocení tedy obsahoval odpovědi od 117 sociálních pracovníků ze 161 adiktologických služeb, což činí z celkového počtu kontaktovaných 39 %.

Výběr výzkumného souboru probíhal pomocí kvótního výběru. V našem případě se jednalo o kvótu, která určovala to, aby respondentem byl sociální pracovník a pracoval v adiktologické službě. Výzkumný soubor tedy tvořili sociální pracovníci v adiktologických službách napříč celou Českou republikou.

6. Výsledky šetření

6.1 Využívání dovedností sociálních pracovníků

Respondenti hodnotili několik možností na škále, která se skládala z číselné řady od 1 do 6. Hodnota 1 označovala „často“ a hodnota 6 „vůbec ne“. Z tabulky 2 je zřejmé, že sociální pracovníci při své práci v adiktologické službě nejčastěji využívají **komunikačních dovedností**, celkem 95 % dotazovaných označilo tuto dovednost na škále 1 a 2. Shodnou váhou důležitosti a hned druhou nejvýznamnější označili sociální pracovníci **znalost metod sociální práce a tvorbu individuálních plánů** (77 %). O něco méně, ale přesto velice významně, hodnotili respondenti psychologické přístupy (69 %). Nejméně sociální pracovníci ve své profesi v adiktologické službě využívají „jazykových znalostí“, na škále 5 a 6 tyto dovednosti označilo 67 % respondentů.

6.2 Absolvované specializační kurzy

Odpovědi na varianty absolvovaných specializačních kurzů jsme zjišťovali otevřenou otázkou, kdy respondenti mohli odpovídat dle svého uvážení. Vyhodnocení probíhalo formou tvorby kategorií s podobným či shodným významem: „psychoterapeutické výcviky“, „motivační rozhovory“, „krizová intervence“, „konference“, „adiktologie“. Za nejpřínosnější považují sociální pracovníci pracující v adiktologických službách „psychoterapeutické výcviky“ (30 %). O něco méně přínosnější považují „motivační rozhovory“ a „krizovou intervenci“ při shodných 25 %. „Adiktologie“ a „konference“ uvedlo také shodných 10 %.

6.3 Činnosti sociálních pracovníků

Respondenti na škále od 1 do 6 určovali míru části pracovní aktivity, kterou vě-

nují dané činnosti, přičemž hodnota 1 představovala „rozhodující“ a 6 „minimální“. Škála také obsahovala políčko 99 „nevykonávám“. Z tabulky 3 je znatelné, že velmi významná část pracovní činnosti respondentů obsahuje **práci s klientem**. Na škále 1 a 2 označilo tuto činnost 80 % dotazovaných. Druhou významnou pracovní náplní sociálních pracovníků je **ad-**

ministrativa (71 %). Větší polovina sociálních pracovníků označila také **plánování práce** za rozhodující a spíše rozhodující (55 %). Nejmenší část své pracovní činnosti respondenti věnují „řešení právních záležitostí“, což vyplývá v četnosti 41 % označení na škále 5 a 6. Pracovní náplň dotazovaných nejčastěji neobsahuje „ekonomické zajištění organizace“ (59 %),

Tabulka 2: Využívané dovednosti (relativní četnost v %)

	Relativní četnost v %					
Odpověď	1	2	3	4	5	6
Prezentace výsledků své práce	24	18	22	14	12	10
Jazykových znalostí	5	5	9	15	25	42
Znalost informatiky	18	21	28	17	11	5
Tvorba individuálních plánů	62	15	10	8	2	3
Využívání nových metod sociální práce	32	24	24	6	9	5
Znalosti různých kultur	12	17	28	16	18	9
Psychologické přístupy	41	28	20	3	5	3
Znalosti z metod výzkumů	7	13	23	20	17	21
Komunikačních dovedností	91	4	3	0	0	2
Analýzu a interpretaci dat	14	18	27	15	14	13
Znalosti z informatiky	16	25	23	16	14	6
Znalost metod sociální práce	50	27	13	6	3	2

Tabulka 3: Zastoupení činností

	Relativní četnost v %						
Odpověď	1	2	3	4	5	6	99
Práce s klientem	60	21	12	3	3	1	0
Administrativa	34	37	18	6	3	2	1
Řešení právních záležitostí	5	9	20	15	19	22	10
Organizační záležitosti	21	27	21	11	10	8	3
Řízení lidí	21	15	10	2	6	15	30
Řízení projektů	10	8	11	7	6	10	48
Ekonomické zajištění organizace	3	7	4	3	11	12	59
Vzdělávání	8	15	25	13	17	10	13
Spolupráce s veřejnými institucemi	17	28	30	11	9	4	1
Plánování práce	21	33	19	6	10	9	2
Psaní projektů	7	11	8	3	8	12	51
Práce s daty	25	26	18	10	8	5	9
Realizace sociálních výzkumů	6	2	8	6	14	19	46
Spolupráce s odbornou veřejností	11	15	28	14	10	11	10
Komunikace s veřejností a médií	7	9	15	13	11	19	27

Zdroj: Vlastní zpracování

„psaní projektů“ (51 %) a „řízení projektů“ (48 %).

6.4 Kompetence sociálních pracovníků v adiktologické službě

Respondenti měli dané možnosti hodnotit na škále 1 až 6, přičemž 1 představovala „velmi důležité“ a 6 „naprosto nedůležité“.

V tabulce 4 můžeme identifikovat, že většinu kompetencí považují sociální pracovníci za důležité a hodnotí je ve větší míře na škále 1 až 2. Za nejdůležitější kompetenci považují sociální pracovníci schopnost empatie (94 %), schopnost sebereflexe (94 %) a schopnost řešit krizové situace (93 %). Za neméně důležitou respondenti považují také dovednost motivovat klienta (87 %), rychle se rozhodovat (79 %) a ovládání emocí (78 %). Za nejméně důležitou dovednost považují „psaní žádostí o projekty a shánění peněz“ (33 %) a „řízení lidí“ (47 %).

Aby se předešlo opomenutí nějaké kompetence, jež sociální pracovníci považují za důležitou ve své profesi v adiktologické službě, následovala doplňující otevřená otázka pobízející k popsání jiné nezmiňované kompetence dle jejich uvážení: „Ze zásadních tam chybí schopnost navazovat s klienty profesionální vztah. Pak nastavování hranic, práce se skupinou, schopnost reflektovat chování, práce s rodinou ap.“; „Zvládnout narůstající administrativu“; „Vyjednávání, práce s vlastními předpoklady a přesvědky o čemkoliv, práce s kontextem, umět zpochybňovat zaběhlé pravdy a dívat se na věci s otevřenou myslí, otevřenost a respekt k odlišnostem, schopnost normálně hovořit i o nenormálních věcech, schopnost neexpedientního přístupu, schopnost vnímat kli-

enty pozitivně, přijímat je a vidět jejich silné stránky, schopnost být autentický, umět šít služby na míru klientovi dle jeho potřeb, pohledu a preferencí, umět si přiznat, že když se práce nedaří, zpravidla neselhává klient, ale metoda.“; „Umět se vyjadřovat, komunikovat, umět klást otázky, dokázat si říct o zpětnou vazbu, pracovat dále na sobě = být dychtivá po dalších informacích z oboru i z práce s lidmi, umět si říct o supervizi, pracovat na prevenci vyhoření = dokázat se postarat o sebe, umět se vymezit a nastavit si vlastní hranice“; „znalost problematiky, komunikační schopnost, týmová spolupráce“.

6.5 Činnosti a kompetence sociálních pracovníků dle služeb

Je nutné nejprve zmínit, že toto srovnání nelze zobecňovat, jelikož se do šetření dvě služby zapojily ve velmi malém počtu, a to „substituce (2)“ a „ambulantní stacionární program (1)“. Pro účely porovnání byly vytvořeny srovnávací tabulky, které znázorňují pořadí důležitosti dle četnosti odpovědí na škálách 1 a 2 u každé jednotlivé služby. Pořadí je řazeno od 1 jako maximální. Pro lepší přehlednost jsou nejvyšší tři stupně pořadí označeny červeně.

Jak je zřejmé z tabulky 5 je zcela zásadní ve všech typech služeb „práce s klientem“. Stejnou shodu zaznamenala i „administrativa“. Pouze ambulantní stacionární program řadí mezi častější činnosti než administrativu „spolupráci s veřejnými institucemi“ a „plánování práce“. Lze tedy konstatovat, že tyto dvě činnosti tvoří ve všech službách největší části pracovní náplně. „Plánování práce“ je další výraznou činností ve všech službách, „Spolupráci s odbornou veřejností“ řadí do svých častějších činností primární pre-

vence, substituce, terapeutická komunita a ambulantní programy. „Komunikace s veřejností a médií“ a „ekonomické zajištění organizace“ jsou činnosti spíše nevýrazné ve všech službách. Zajímavé je „vzdělávání“, kterému se častěji věnují pouze substituce, adiktologické služby ve vězení a primární prevence. „Psalí projektů“ a „Řízení projektů“ (což byly činnosti s nejmenší četností v celkovém souhrnu v tabulce 3) v případě adiktologických služeb ve vězení a substituce se jim věnují pracovníci ve větších částech své pracovní činnosti.

I v případě kompetencí se shodují výsledky s celkovým souhrnem v tabulce 3. Za nejdůležitější považují všechny služby „schopnost sebereflexe“, „empatii“, dovednost „motivovat klienta“ a schopnost „řešit krizové situace“. V souvislosti s častějšími činnostmi, jako je psaní projektů a řízení projektů, v adiktologických službách ve vězení a v substituci za významné kompetence považují „psaní žádostí o projekty a shánění peněz“ také pouze tyto služby. Je zajímavé, že činnost „plánování práce“ označila většina služeb za častou a v případě kompetence pouze substituce, adiktologické služby ve vězení a krátkodobá a střednědobá lůžková péče. Za zmínku stojí i větší rozdíly v četnosti zaznamenané v kategorii „znalosti organizací a jejich kompetencí“, přičemž k významnějším kompetencím tuto schopnost řadí pouze adiktologické služby ve vězení, primární prevence, ambulantní stacionární program, substituce a terapeutická komunita.

7. Diskuse

Jako nejvíce využívané dovednosti získané vzděláním sociální pracovníci působící v adiktologii vnímají komunikačních dovedností. Ze studia sociální práce pak nejvíce používají znalosti metod sociální práce, tvorbu individuálních plánů a psychologické přístupy. Nejméně pak jazykové dovednosti.

Na otázku, jaké specializované vzdělávání v adiktologii považují sociální pracovníci za nejpřínosnější, nejčastěji uváděli různé druhy psychoterapeutického výcviku, krizovou intervenci a motivační rozhovory. Z výsledků je patrné, že v adiktologii je velká pozornost směřována na nácvik sebereflexe, je prosazována schopnost pracovat sami se sebou, dokázat rozzeznat své pocity, své kladné a negativní stránky, jelikož teprve pak je lze efektivně využívat. Souvisí s tím i schopnost řešit krizové situace, kde je zapotřebí sebekontroly, která umožňuje nadhled.

Pokud se podíváme na výsledky činností, kterým věnují převážnou část své pracovní náplně, zjistíme, že i zde se objevuje souvislost. Největší část pracovní náplně tvoří práce s klientem, ale také náročná

Tabulka 4: Kompetence sociálních pracovníků v adiktologické službě (relativní četnost v %)

	Relativní četnost v %					
	1	2	3	4	5	6
Odpověď						
Řešit krizové situace	74	19	5	1	0	1
Rychle se rozhodovat	47	32	18	3	1	0
Empatie	82	12	5	0	0	1
Řízení lidí	22	25	20	10	15	9
Ovládání emocí	53	25	17	4	0	1
Kreativita	22	39	25	10	3	1
Plánování práce	33	37	21	6	3	0
Motivace klienta	72	15	10	2	0	1
Psalí žádostí o projekty a shánění peněz	22	10	20	14	15	20
Znalost organizací a jejich kompetencí	33	29	21	12	3	3
Schopnost sebereflexe	83	11	3	2	0	1

Zdroj: Vlastní zpracování

administrativa, která se objevuje i v problémech, s nimiž se potýkají. Stále se navyšující administrativa se vyskytuje také v otevřených otázkách napříč celým dotazníkem. Otázkou k možné diskusi může být ovšem to, jak je pojem „náročná administrativa“ vnímán, jakou roli zde hrají předpoklady pracovníka týkající se efektivního plánování a racionalizace procesů pracovních činností.

V úvahách o praktických kompetencích je významnou měrou důležité podrobit zkoumání též systém praxí studentů oboru sociální práce i adiktologie a jejich zapojení do multidisciplinárních týmů v adiktologických službách. Stejně tak je důležitý

úhel pohledu zaměřující se na uplatnitelnost absolventů oborů sociální práce či adiktologie na trhu práce (např. Pavlovská, et al. 2018). Zde považujeme za funkční uvést závěry výzkumu, který uveřejnila Pavlovská (2018) jako závěry své práce zaměřené na uplatnitelnost absolventů v adiktologických službách, kde uvádí, že množství adiktologů je zaměstnáno na pozicích s nižšími kvalifikačními předpoklady, které můžeme definovat jako pracovníky v sociálních službách (zákon definuje podmínku pouze středoškolského vzdělání). A tato skutečnost je identifikována i nižším finančním ohodnocením. Jak

uvádí Kačírková (2015, in Pavlovská 2018), „jednou z uváděných možností řešení tohoto handicapu je usilovat o přiznání kvalifikace sociálního pracovníka prostřednictvím absolvování studia adiktologie“. Současně pro větší akceptaci hovoří i fakt, že systém inspekce sociálních služeb a certifikační systém Rady vlády pro koordinaci protidrogové politiky se překrývají (v optice požadavků).

Závěr

Uváděná zjištění mohou sloužit jako další (pluralitní) inspirace pro zakládání

Tabulka 5: Činnosti sociálních pracovníků dle služeb (pořadí)

Činnost	Typ služby									
	ASVEZ	AP	DP	KC	KSLP	PP	ASP	SUB	TK	TP
Práce s klientem	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Administrativa	2	2	2	2	2	1	0	1	2	2
Řešení právních záležitostí	0	11	0	11	6	6	0	0	5	8
Organizační záležitosti	3	3	3	5	7	4	0	2	3	5
Řízení lidí	2	5	5	7	6	5	0	2	3	7
Řízení projektů	4	7	8	10	9	6	0	2	5	9
Ekonomické zajištění organizace	0	10	0	10	8	6	0	0	0	10
Vzdělávání	3	8	7	9	9	4	0	1	0	8
Spolupráce s veřejnými institucemi	0	6	4	6	4	2	1	1	4	6
Plánování práce	1	4	2	4	3	2	1	1	4	4
Psaní projektů	2	8	8	9	0	6	0	2	0	8
Práce s daty	2	6	5	3	4	3	0	1	3	3
Realizace sociálních výzkumů	0	10	0	12	8	6	0	2	5	11
Spolupráce s odbornou veřejností	0	4	6	8	7	3	0	1	4	7
Komunikace s veřejností a médii	0	9	8	9	9	0	0	0	0	8

Zdroj: Vlastní zpracování

Tabulka 6: Kompetence sociálních pracovníků dle služeb (pořadí)

Kompetence	Typ služby									
	ASVEZ	AP	DP	KC	KSLP	PP	ASP	SUB	TK	TP
Řešit krizové situace	1	1	4	1	2	2	1	1	1	2
Rychle se rozhodovat	2	4	5	5	2	4	1	1	3	3
Empatie	2	1	1	1	2	1	1	1	1	1
Řízení lidí	2	6	7	9	5	6	1	2	4	7
Ovládání emocí	4	2	5	4	3	5	1	1	3	4
Kreativita	1	5	4	7	5	3	1	2	4	7
Plánování práce	4	5	5	6	3	5	1	1	4	5
Motivace klienta	1	3	3	3	1	1	1	1	2	4
Psaní žádostí o projekty a shánění peněz	3	7	8	10	0	6	0	1	5	8
Znalost organizací a jejich kompetencí	2	4	6	8	4	2	1	1	3	6
Schopnost sebereflexe	1	1	2	2	3	1	1	1	1	1

Zdroj: Vlastní zpracování

a udržení multidisciplinárních týmů v adiktologických službách z hlediska vzájemného vymezení kompetenčních oblastí působení na klienta a dosahování synergického efektu vzájemné spolupráce. Jsme přesvědčeni, že v rámci identifikací kompetencí sociálních pracovníků nelze využívat pouze tradiční kompetenční rámce, ale že je nutné spíše obecné vymezení naplnit jasně definovanými činnostmi respektujícími osobnost klienta a fázi, ve které se momentálně nachází. I z toho důvodu jsme považovali za vhodné v úvodu článku zařadit krátký exkurs zaměřený na oblasti vnímání kompetencí, resp. vymezení momentů, které mohou být vnímány jako limitující pro aplikaci klasických ekonomických přístupů k vymezení kompetencí. Nedílnou součástí našich zjištění je požadavek na variabilitu a schopnost pracovníků zvládat požadavky i jiných pracovních míst v rámci horizontální i vertikální mobility a rozšiřování a obohacování práce. Současně je bezpodmínečně nutné reagovat na vnější podmínky výkonu práce, tedy být pružným v rámci transversální i longitudinální flexibility ve vzdělávání.

Naším šetřením jsme chtěli prezentovat širší činnosti a kompetenčních rámců uplatňovaných sociálními pracovníky v oblasti adiktologických služeb (ve všech výše popisovaných fázích kontaktu klient – sociální pracovník). Dotazníkového šetření se účastnilo celkem 117 respondentů, z toho 84 žen a 33 mužů. Respondenti, kteří se podíleli na dotazníkovém šetření (2018), byli součástí celkem 161 adiktologických služeb. Největší zastoupení služeb se týkalo hlavního města Prahy, Ústeckého a Moravskoslezského kraje, nejméně pak kraje Pardubického. V šetření byly zastoupeny všechny typy služeb, nejvíce pak kontaktní centra a terénní programy.

Sociální pracovníci působící v adiktologických službách považují za zásadní pro výkon své profese měkké dovednosti. Za nejvýznamnější z nich považují empatii, sebereflexi a schopnost řešit krizové situace. Skutečnost, že se v adiktologii ubírá pozornost ve velké míře na empatii a sebezkušenostní faktory, práci se sebou samými, svými pocity a smýšlením, je patrná napříč všemi zkoumanými aspekty. Tyto tzv. měkké dovednosti si sociální pracovníci procvičují ve specializovaném vzdělávání. Jako nejprínosnější pro obor považují psychotherapeutický výcvik, kurzy motivačních rozhovorů a krizové intervence. Význam celoživotního vzdělávání v adiktologii je více než důležitý a umožňuje pracovníkům nejen profesní, ale i osobní rozvoj. Sociální pracovníci v adiktologických službách věnují největší část své pracovní náplně práci s klientem, plánování práce a následné administrativě, kterou považují za zatěžující.

Literatura:

- Armstrong, M. 1999. *Řízení lidských zdrojů: nejnovější trendy a postupy*. Praha: Grada Publishing.
- Bogo, M. 2010. *Achieving competence in social work through field education*. Toronto: University of Toronto Press.
- CSWE. (2015). *Educational Policy and Accreditation Standards for Baccalaureate and Master's Social Work Programs*. Dostupný z https://www.cswe.org/getattachment/Accreditation/Accreditation-Process/2015-EPAS/2015EPAS_Web_FINAL.pdf.aspx [cit. 2017-11-28]
- Havrdová, Z. 1999. *Kompetence v praxi sociální práce: metodická příručka pro učitele a supervizo-ry v sociální práci*. Praha: Osmium.
- Hrdina, P., Korčiová, B. 2003. *Terénní programy*. In KALINA, K. Drogy a drogové závislosti: mezioborový přístup. Praha: Úřad vlády České republiky.
- Kačírková, R. E. 2015. *Evaluace prezenční formy bakalářského studijního oboru adiktologie z pohledu absolventů studia*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, 1. Lékařská fakulta, klinika adiktologie.
- Kalina, K. 2003. *Drogy a drogové závislosti: mezioborový přístup 2*. Praha: Úřad vlády České republiky.
- Kalina, K. 2015. *Klinická adiktologie*. Praha: Grada Publishing.
- Kolářková, J., Kodymová, P., Matoušek, O. 2010. *Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi*. Praha: Portál.
- Miovský, M. (Ed.) 2013. *Koncepce sítě specializovaných adiktologických služeb v České republice*. Praha: Klinika adiktologie 1. LF UK a VFN v Praze.
- Mláček, Z. (2005). *Profesní kompetence sociálních pracovníků a jejich hodnocení klienty*. Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta.
- Mravčík, V., Chominová, P., Grohmannová, K., Janíková, B., Tion Lestínová, Z., Rous, Z., Vopravil, J. 2017. *Výroční zpráva o stavu ve věcech drog v České republice v roce 2016*. Mravčík, V. (Ed.). Praha: Úřad vlády České republiky. 2017. Dostupný z: https://www.drogy-info.cz/data/obj_files/32732/786/VZ_2016_drogova_situace_v_CR.pdf [cit. 2018-01-20]
- Müllerová, P., Matoušek, O., Vondrášková, A. 2010. *Sociální práce s uživateli drog*. In Kolářková, J., Kodymová, P., & Matoušek, O. Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi. Praha: Portál.
- Pavlovská, A., Miovský, M., Vacek, J. 2018. *Kde má adiktolog v ČR své místo na trhu práce? Výzkum pracovní uplatnitelnosti z pohledu absolventů studijních programů adiktologie*. Adiktologie v preventivní a léčebné praxi, 1(3), 120–127.
- RVKPP. (2011). *Národní strategie protidrogové politiky na období 2010–2018*. Praha: Úřad vlády České republiky, 2011. Dostupný z: https://www.drogyinfo.cz/data/obj_files/1592/727/nspp_2010-2018_v02.pdf [cit. 2017-12-05]
- Solovjevová, L. 2018. *Kompetence a činnosti sociálních pracovníků v adiktologických službách*. Bakalářská práce. Ústí nad Labem: FSE UJEP Ústí nad Labem
- STRAUSSNER, S. 2001. *The Role of Social Workers in the Treatment of Addictions*, Journal of Social Work Practice in the Addictions, 1(1).
- Truhlářová, Z. 2010. *Identifikace rizik v rámci využití kompetenčního modelu ve vzdělávání sociálních pracovníků/pracovnic v bakalářských oborech sociální práce*. Sociální práce/Sociální práce, 10(3), 122–131.
- Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách. Dostupný z: https://www.mpsv.cz/files/clanky/31234/Zakon_o_sociálních_sluzbachstav_k_1_10_2017.pdf [cit. 2017-11-24]

PhDr. Miroslav Barták, Ph.D.

(miroslav.bartak@lf1.cuni.cz) od roku 2007 působí jako vysokoškolský pedagog. V současné době se věnuje výzkumu užívání alkoholu v rámci Kliniky adiktologie 1. LF UK a VFN v Praze (First Faculty of Medicine and General Teaching Hospital Prague, Department of Addictology), Apolinářská 4, 128 00 Praha 2, a působí rovněž na Katedře sociální práce FSE UJEP. Kromě tématu alkoholu se věnuje také dalším otázkám veřejného zdravotnictví, zejména organizací a financování péče o zdraví a v neposlední řadě sociální politice.

Ing. Dita Štyvarová

(dita.styvarova@ujep.cz) je v současnosti zaměstnána jako odborná asistentka na Katedře sociální práce Fakulty sociálně ekonomické UJEP v Ústí nad Labem (Department of Social Work, Faculty of Social and Economic Studies, Jan Evangelista Purkyně University in Ústí nad Labem FSE UJEP), Pasteurova 1, 400 96 Ústí nad Labem, kde se věnuje problematice personálního řízení v oblasti sociálních služeb a sociální práce, problematice vzdělávání dospělých, tréninku sociálních dovedností a dalším oblastem zaměřených na činnost organizace. Momentálně dokončuje doktorské studium obor Aplikovaná ekonomie a správa.

Bc. Lucie Solovjevová

(lucie.solovjevova@kclitomerice.cz) vystudovala obor Sociální politika a sociální práce na Fakultě sociálně ekonomické UJEP v Ústí nad Labem. V současnosti je zaměstnána jako sociální pracovníce v Kontaktním centru Litoměřice (Contact center Litoměřice), Lidická 57/11, Litoměřice, 412 01, jehož zřizovatelem je Oblastní spolek Českého červeného kříže Litoměřice.

PhDr. Martin Smutek, Ph.D.

(martin.smutek2@uhk.cz) působí na Ústavu sociální práce FF Univerzity Hradec Králové (Institute of Social Work, Philosophical faculty University in Hradec Králové), Rokitského 62, 5003 Hradec Králové, a je spolupracovníkem Kliniky adiktologie 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Odborně se zaměřuje na teorii sociálního státu a procesy standardizace práce v pozdně moderní společnosti a jeho dopady na sektor služeb.

Doc. PhDr. Peter Brnula, Ph.D.

(peter.brnula@ujep.cz) působí na Katedře sociální práce Fakulty sociálně ekonomické UJEP v Ústí nad Labem (Department of Social Work, Faculty of Social and Economic Studies, Jan Evangelista Purkyně University in Ústí nad Labem FSE UJEP), Pasteurova 1, 400 96 Ústí nad Labem, kde se věnuje tématům dějin sociální práce, etice v sociální práci a teoriím sociální práce.

Profesní zkušenost sociálního pracovníka s digitálním vyloučením

Filip Kruncel

Článek na několika konkrétních příkladech zachycuje empirickou zkušenost, kterou má s digitálním vyloučením sociální pracovník Úřadu práce. Prostřednictvím aktuálních kazuistických detailů ukazuje stinnou stránku digitalizace a podepírá jimi závěr o vážných pochybnostech ohledně naplňování požadavku rovnosti práva pro všechny bez rozdílu. Autor vyjadřuje obavy z takového případného vývoje, že by v rámci digitalizace nebyla na úrovni státní správy důkladně zohledněna veškerá rizika a prahy, které daný trend přináší části obyvatel.

Článek vznikl původně jako příspěvek na seminář „Máme právo žít nedigitálně?“ konaný 7. června 2023 ve Frýdlantském salonku Senátu PČR. Záměrem vystoupení bylo interpretovat profesní zkušenost sociálního pracovníka s digitálním vyloučením, které autor považuje za jeden z negativních dopadů rozmachu digitálních technologií obecně (souběžně např. s digitální závislostí, demencí, různými deprivacemi a dalšími jejich „nežádoucími vedlejšími účinky“, včetně otazníků nad připraveností společnosti jako celku na průmysl označovaný jako 4.0).

V rámci domluvy autorovy účasti na semináři padla otázka, zda se setkává s horší dostupností informací pro lidi, kteří s technologiemi nepracují. Myslí si, že pro zodpovězení této otázky by bylo nezbytné zohlednit více faktorů, k jejichž uspokojivému vysvětlení jeho subjektivní empirie, žel, nemůže dosáhnout. Pro její zodpovězení by bylo totiž potřeba provést zřejmě sociologickou studii a definovat ukazatele, vůči nimž by bylo možné případnou hypotézu vyplývající z dotazu vztáhnout.

Nicméně takové studie se v hojném množství, variacích a modifikacích objevují od rozmachu internetu, takže není složité dohledat jejich zjištění. Zjednodušeně vyjádřeno: většinou se shodují na kauzalitě mezi oslabením jedinců a konkrétních společností v sociálních, ekonomických, kulturních a dalších „standardních“ dimenzích vyloučení a vyloučením digitálním.

Tímto entree se autor dostal do konkrétního prostoru úřadu práce, který primárně (i s ohledem na jeho funkci coby jednoho z redistribučních dávkových center) služby osobám zasaženým různou intenzitou vyloučenosti, poskytuje.

Obecně lze říci, že se autor jako sociální pracovník často setkává s lidmi, kteří něco potřebují vědět. Je to podminěno povahou sociální práce, ale také povinností úřadu poskytovat základní poradenství, a to nejen s ohledem na věcnou příslušnost např. zákona o sociálních službách¹ a pomoci v hmotné nouzi,² ale i obecně na základě etických požadavků vůči úřadu zanesených v úvodu správního řádu coby obecného předpisu.³

Je otázkou, zda lidé, se kterými autor přijde v rámci své profese do kontaktu, upřednostňují vyhledání osoby s přísou-

zeným potenciálem jim toto vědění poskytnout proto, že nepracují s technologiemi, nebo je pro ně snadnější se zeptat osobně, protože online informací, které jsou volně dostupné, nerozumí nebo si vzájemně odporují (např. při jejich čerpání z kvalitativně různých webů apod.). Také je otázkou, zda neporozumění informací více souvisí s digitální negramotností nebo sníženou schopností číst a psát obecně, případně s vizuální gramotností, percepčními a kognitivními specifiky klientů apod. Autor se však domnívá, že to je zřejmě pro potřebu tohoto příspěvku irelevantní. Každopádně je digitální prostředí pro některé klienty prahem, který potřebují pomoci překonat, případně je třeba ho u některých úplně vynechat a pro uspokojení jejich potřeby a naplnění služby je směřovat a doprovázet mimo „virtuální svět“, kterému nerozumí.

Níže je uvedeno několik příkladů: kazuistik osob, vůči kterým prokazatelně přechod „na digitál“ působil negativním až maligním způsobem a jejich situaci zkomplikoval více, než ji pomohl řešit.

Jako první příklad je třeba zmínit uzavírání škol za covidových opatření a přechod výuky do online prostoru, kdy se ukázalo např. nezbytností vytvořit v dávkovém systému hmotné nouze prostřednictvím mimořádné okamžité pomoci možnost financovat zřízení internetu nebo pořízení přístroje umožňujícího dětem z materiálně znevýhodněných rodin využívat tuto možnost participace na výuce, protože se ukázalo, že existují rodiny, pro které jsou tyto technologie nedostupné. Přestože však po materiální stránce mohly být rodiny takto saturovány, v některých případech se ukázalo, že i přesto pro některé děti z chudých rodin a tzv. vyloučených lokalit byl problém na zvolený způsob výuky vůbec přistoupit, tzn. připojovat se na výuku a tento způsob edukace vůbec akceptovat, chápat totožným způsobem, jakým mu rozuměl jeho tvůrce. Je otázkou, nakolik jsou takové rodiny připravené na digitální komunikaci se státní správou. Podle autorovy zkušenosti, i při vědomí potřeby konečného individuálního posuzování a řešení problému, často připraveny nejsou.

Online výuka není dokonce podle posledních výstupů úplně vhodná ani pro

některé vysokoškolské studijní obory. Např. v odborné stati s názvem „Distanční vzdělávání v sociální práci v období koronavirové krize v České republice“ se mimo jiné uvádí, že bylo mezi studenty bakalářského oboru sociální práce zjištěno, „že studenti preferují prezenční výuku a postrádali lidskou interakci, distanční výuku hodnotili jako nenaplnění představ o zapojení se do individuálního či skupinového dialogu“.⁴

Jako druhý příklad autor na výše zmíněném semináři v Senátu ČR uvedl kazuistiku pana S. ve vazbě na úpravu doručování v tzv. insolvenčním zákoně⁵ a ve správním řádu v případě, že má osoba zřízenou datovou schránku.

Autor pana S. poznal v říjnu 2019. Dostavil se v doprovodu autorovy kolegyně. Ročník 1967, vzhledem připomínal zástupce dělnické třídy z 80. let. Hlavní problémy měl dva. Existenci datové schránky, do které neměl kvůli absenci technologií IT a potřebných dovedností žádný přístup; zároveň neměl jasné povědomí o tom, k čemu vlastně slouží. Druhým velkým problémem byl termín stanovený dražby na dům, ve kterém pan S. bydlel.

Datová schránka byla s pomocí sociálních pracovníků obratem zrušena a byly vytištěny veškeré písemnosti, které v ní byly k dispozici. Tyto dokumenty se týkaly především pohledávek dluhů pana S. a již termínu oné dražby.

Postupně bylo zjištěno, že zřízení datové schránky bylo podmínkou pro uzavření nebankovní půjčky od společnosti, která půjčku poskytla. Tatáž společnost svou půjčku zajistila zástavním právem smluvním na nemovitém majetku klienta – domu po rodičích, v němž bydlel. Jaké důvody vedly úvěrovou společnost k takovému požadavku, není jasné. Ovšem posléze bylo zjištěno, že podobným způsobem pan S. ve stejné obci přišel již o jeden dům.

Živil se převážně jako řidič. V této profesi strávil v životě 18 let. Na základě příjmu ze závislé činnosti mu bylo v dubnu 2018 schváleno oddlužení. Doposud není i přes dlouhodobou spolupráci zcela jasné, k jakým účelům půjčky použil – tomuto tématu se vždy vyhýbal. Protože mu jeho nezodpovědnosti – řízením pod vlivem alkoholu po vsi při cestě z práce – byl odebrán profesní průkaz způsobilosti řidiče,

ztratil záhy po schválení oddlužení v březnu 2018 příjem, ze kterého by plnil závazky insolvenčního řízení (dále též IS).

V listopadu 2018 insolvenční správce ještě navrhoval ponechat dlužníka v oddlužení, ovšem zároveň navrhl nařídit IS jednání za účelem projednání příčin neplnění oddlužení, které pojal jako „impulz a poslední varování před zrušením oddlužení“.

Následně však vyšlo najevo, že tato zpráva o plnění oddlužení nebyla technickou chybou odeslána a zveřejněna v insolvenčním rejstříku. Stalo se tak až v dubnu 2019, kdy insolvenční správce tuto zprávu zasilal opakovaně, souběžně s novou zprávou, ve které již navrhl oddlužení zrušit. Následovalo nařízení soudu o jednání, které bylo klientovi dle protokolu o jednání doručeno v červenci 2019 do datové schránky. Za nepřítomnosti klienta bylo oddlužení zrušeno, což mělo za následek velice rychlé kroky vedoucí k dražbě jeho domu a movitého majetku. Dražba domu se uskutečnila v prosinci 2019.

Po dlouhou dobu se pan S. domníval, že insolvence počká, než si obnoví profesní řidičský průkaz a nastoupí zpět do práce. Zároveň nemohl účinně uplatňovat procedurální ochrany dané mu zákonem, neboť neměl fakticky možnost se seznamovat s písemnostmi zveřejňovanými v insolvenčním rejstříku nebo doručovanými do datové schránky. Jako další práh vstoupila do situace klienta omezující covidová opatření, při kterých se reálně ani nemohl domáhat z důvodu uzavření veřejných institucí pomoci z jejich strany.

Klient následně podal sérii odvolání proti dražbě i proti rozhodnutím insolvenčního soudu, ze kterých vyplývá, že nebyl o podstatné části a jednotlivých krocích v řízení – z výše uvedených důvodů – vyzkoušen. Tato laická odvolání, námitky, žádosti a stížnosti však soudy formálně s odkazem na nedodržení potřebných lhůt vždy zamítly. Situace se začala postupně měnit, když se do případu vložil právní zastupce „pro bono“, a byly učiněny procesní úkony vedoucí ke zpochybnění rovných podmínek v insolvenčním řízení za stávajícího stavu pro všechny bez rozdílu. A to prostřednictvím ústavní stížnosti, navazující sérií žalob pro zmatečnost a odvolání k nejvyššímu soudu. Nicméně situace nakonec došla do stadia, že se postupně z klienta stal kvůli ztrátě domu bezdomovec s postupným úbytkem veškeré energie a naděje k tomu, že se jeho situace jednoho dne zlepší.

Poslední dovolání týkající se nerovných podmínek v požadavku na spravedlivý proces v insolvenčním řízení bylo Nejvyššímu soudu doručeno v srpnu 2022. K 9. 6. 2023 o něm nebylo rozhodnuto.

Třetí příklad, který je z autorova pohledu nejživější a nejaktuálnější, protože ho již přes rok aktivně v různých modifikacích

žije, je zákonná úprava podání žádosti o tzv. humanitární dávku (HUD) pouze prostřednictvím mobilní aplikace, účinná od 1. 7. 2023.⁶ Jakkoli autor považuje za potřebné vyzdvihnout pozitiva této snahy odstranit nezbytnost osobní účasti válečných uprchlíků v budovách Úřadu práce ČR, protože by to zřejmě vedlo – stejně jako na jaře a v létě 2022 – ke kolapsu tohoto úřadu, jedním dechem dodává, že i mezi uprchlíky jsou u osoby a rodiny zatížené z různých důvodů totožným „digitálním handicapem“, který je nastíněn výše.

Při nedávném dotazu nadřízených na nejčastější důvody, které vedou k vyřizování tzv. humanitární dávky v budově úřadu, autor uvedl na základě vlastní empirie následující:

Nedostatečná digitální gramotnost – zejména u starších osob nebo osob s nižším sociálním statusem, vzděláním, přicházejících z venkova apod. Tyto osoby nejsou schopny podávat žádosti online, protože jim jejich mentální mapa nedovoluje rozumět designu aplikačního prostředí a procesu, který tímto způsobem k přiznání dávky vede.

Nedostatečná technická vybavenost a softwarové komplikace – nemají potřebný „chytrý“ telefon nebo jim telefon nedovoluje z nějakých technických důvodů zřídit se mobilní klíč E-governmentu, popř. dále neprobíhá komunikace při přihlašování klíčem z neznámých důvodů správně, nemají českého operátora atp.

Problémem jsou i občasné chyby vedení těchto osob v elektronické evidenci cizinců, registru obyvatel, KrK⁷ – tyto osoby jsou v řadě případů vedeny ve zmíněných databázích s chybami (jde např. o překlepy ve jménech a datech narození). Nadále trvá stav, kdy jsou některé osoby v databázích registrovány duplicitně, někdy triplicitně (pokaždé s jiným tvarem jména nebo data narození).

Databáze spolu často nekomunikují, u mnoha osob musí být párování dat upravováno ručně, aby data byla synchronizována se skutečností. Není výjimkou, že jsou některé osoby vedeny v každém z rejstříků jiným způsobem. Ideálně nefunguje ani párování adres při změně skutečného pobytu; tento problém je jeden z nejčastějších, přestože osoby i opakovaně změnu adresy oznamují na Odbor azylové a migrační politiky Ministerstva vnitra (OAMP). Nezřídka to souvisí právě i s nesprávným zavedením jmen a dat narození osob v registrech.

Tyto chyby některým osobám bránily se online zaregistrovat k prodloužení viz. Absence možnosti osobní registrace byla v těchto případech žalostná – k tomu autor považuje za nutné doplnit, že aktuálně neoplývá znalostí, jakým způsobem byl daný problém vyřešen (pokud tedy vyřešen byl). Neustále dochází k různým aplikačním úpravám, které mají uvedené ne-

dokonalosti za úkol odstraňovat, ovšem vždy až po výskytu nějaké újmy konkrétního člověka, na jejímž příkladě je nefunkčnost teprve demonstrována.

Jako jeden z příkladů nefunkčnosti systému lze uvést případ 80letého pána, který je zaveden v registru obyvatel pod jménem „M“ – totožným tvarem jména, který má zapsán ve vízu. Syn za něho opakovaně podává online žádost o HUD, ovšem systém ji pokaždé zamítne vyplatit a požaduje jeho osobní účast na úřadu, protože je v KrK evidován duplicitně – i pod jménem „N“ (podle prepisu uvedeného na původní hraniční průvodce). Systém nedokáže rozlišit, že se jedná o vlastní chybu systému.

Nedůvěra některých osob k aplikaci – nezřídka se jedná o osoby, kterým byla dávka vyplacena v nižší výši, než jim náležela, protože něco špatně v aplikaci zaškrtnuli. V těchto případech již nelze u HUD vyplatit doplatek, takže v daném měsíci museli (pokud jsou na HUD skutečně existencí závislí) finanční prostředky shánět jinými způsoby. Do této situace se již pochopitelně nechtějí dostat.

Důvody pro výplatu HUD v budově úřadu je třeba také doplnit o téma dětí, za které podávají žádosti osoby s jiným povolením k pobytu než dočasnou ochranou, protože ohledně dětí aplikace online podávání žádostí neumožňuje, nebo osoby, jimž např. zdravotní postižení nebo znevýhodnění používání mobilní aplikace znemožňuje. Tedy např. osoby s poruchou zraku atp.

Osobám, které mají např. starý ukrajinský pas psaný v azbuce a hraniční průvodku bez fotografie (pouze s razítkem „strpěn na území“ z počátku války), Czech POINT neověří totožnost, protože je jeho pracovníci nemohou z neznámých důvodů identifikovat v registrech, a proto jsou možnostmi podávat žádost online vyloučeny do doby, než tyto osoby dostanou klasické vízum s fotografií. U některých zřejmě bude tento stav trvat až do konce září 2023, kdy by měly být všechny dočasné ochrany na základě registrace prodlouženy. Tím vzniká pro tyto osoby z důvodu účinnosti zákonné úpravy tříměsíční vakuum, ve kterém zřejmě o dávku nepožádají (pokud se něco rychle nezmění), což zakládá vážné dohady o tom, zda je ČR schopna dostát v této oblasti svým mezinárodním závazkům.

Autor tohoto článku má za to, že na základě uvedeného je třeba k přínosům a negativům obecných snah o značný přenos nároků digitalizace státu na obyvatelstvo přistupovat velice citlivě, a to s ohledem k těm nejzranitelnějším (což je konečnou jedním ze základních úkolů práva jako ochranného systému). A vždy ponechat jako dostupnou variantu nízkoprahovou možnost uplatňování svých nároků bez nutnosti využití IT. Protože v opačném

případě se digitalizace nestává pro společnost elementem společenského pojiwa a růstu, nýbrž nástrojem jejího dělení, úrodnou půdou pro rozmach tzv. Matoušova efektu: sociologického jevu označovaného také jako akumulovaná výhoda – bohatí a úspěšní se stávají bohatšími a úspěšnějšími, naproti tomu neúspěšní a chudí ztrácejí i drobné úspěchy.⁸

Úřady se totiž neustále podílejí na řešení různých problémů lidí, kteří nemají digitální (ale i běžnou) gramotnost nebo technické vybavení na takové úrovni, aby mohli komunikaci s úřady bezkontaktním způsobem absolvovat plnohodnotně. Veškeré snahy o efektivizaci státní správy by měly být podle autorova názoru vedeny právě těmito limity, které možná naznačují hranici, do které je zachována rovnost

v přístupu k širokému uplatnění práva, a za níž již tento základní požadavek⁹ naplnit z výše uvedených důvodů nelze.

- 1 Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách.
- 2 Zákon č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi.
- 3 Zákon č. 500/2004 Sb., správní řád.
- 4 Květenská, Daniela – Zdráhalová, Sabina, Distanční vzdělávání v sociální práci v období koronavirové krize v České republice. Sociální práce/sociální práce, roč. 22 (2022), č. 6, s. 35–36.
- 5 Zákon č. 182/2006 Sb., insolvenční zákon.
- 6 Zákon č. 66/2022 Sb., o opatřeních v oblasti zaměstnanosti a oblasti sociálního zabezpečení v souvislosti s ozbrojeným konfliktem na území Ukrajiny vyvolaným invází vojsk Ruské federace.
- 7 Jedna z evidujících databází.
- 8 Matoušův efekt (také efekt svatého Matouše) byl formulován americkými sociology vědy Harriet Zuckermanovou, A. S. Colemanem, J. R. Colemanem a K. Colemanem z popularizovaným R. K. Mertonem. Srov. Sociologický

slovník, https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Efekt_svat%C3%A9ho_Matou%C5%A1e [9. 6. 2023].
 9 Například Čl. 1 a Čl. 3 Usnesení č. 2/1993 Sb., předsednictva České národní rady o vyhlášení LISTINY ZÁKLADNÍCH PRÁV A SVOBOD jako součástí ústavního pořádku České republiky

*Bc. Filip Kruncel, DiS.
 (filipkruncel@seznam.cz) Vystudoval sociální práci na vyšší odborné škole Evangelické akademie Praha a Pastorační a sociální práci na Evangelické teologické fakultě Univerzity Karlovy. Je sociálním pracovníkem na oddělení hmotné nouze Úřadu práce Kladno (Department for people in a massive need of the Labour Office in Kladno). Dukelských hrdinů 1372, 272 01 Kladno.*

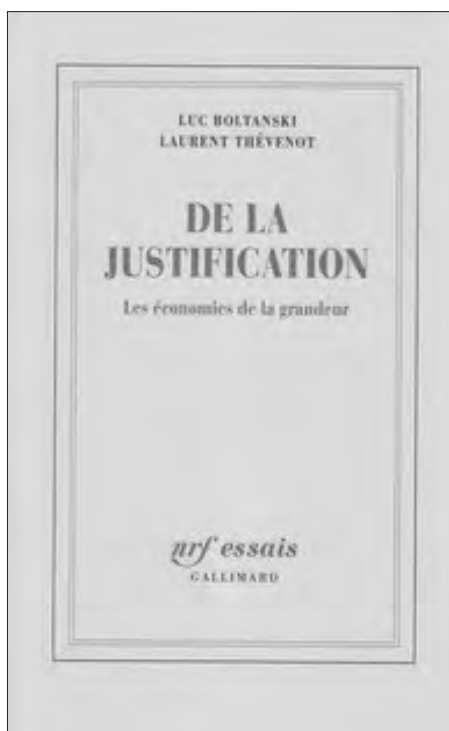
Knihy, které nezestárly

O ospravedlňování

Jan Keller

Boltanski, Luc – Thévenot, Laurent: *De la justification, les économies de la grandeur*. Paris Gallimard 1991, ISBN: 9782070722549.

Autoři se věnují způsobům, pomocí nichž lidé ospravedlňují před sebou i před druhými to, co činí. Analyzují tedy základní formy legitimizace našeho chování. Ukazují, že každá z nich funguje na základě jiného binárního kódu, každá má svůj typ hrdiny a svůj typ poraženého. Jejich kniha nám může pomoci pochopit, proč je tak obtížné najít shodu na klíčových tématech dnešní doby, počínaje migrací přes představy o správně fungující společnosti až po důvody vedení válek.

Německý sociolog Max Weber analyzoval tři způsoby, pomocí nichž ti, kdo jsou právě u moci, zdůvodňují, proč je správné, aby vládli právě oni. Francouzští sociologové Luc Boltanski a Laurent Thévenot tento postup rozšířili na veškeré lidské jednání. Zabývají se tím, jak je v různých dobách a v různých typech společnosti zdůvodňováno, jak mají lidé pohlížet na svět, o co mají usilovat, co je pro ně známkou úspěchu a co naopak charakterizuje ty neúspěšné.

V tomto smyslu rozlišují celkem šest různých významových světů, které se mezi sebou výrazně liší, které stojí navzájem často v přímém protikladu, mohou se však také různými způsoby kombinovat.

Typ regulace čili způsob ospravedlňování jednání, jež má svůj původ v náboženství, nazývají autoři světem inspirace. Má podobné rysy jako Weberův koncept charismatického panství. Je naplněn nevšední spontaneitou, emocemi a vzrušením. Představuje narušení zaběhaného řádu, které v oblasti náboženské přináší proroci, v oblasti politiky revolucionáři,

v oblasti vědy a umění geniální vynálezci a tvůrci. Vše pevně ustavené je zpochybňováno, až dosud respektovaná pravidla jsou překračována. Převládá touha tvořit, zvěstovat něco nového. Ve světě inspirace je člověk připraven všechno opustit, zpochybnit pravidla, která se zdála být navěky daná, a věnovat se plně svému poslání, jež ho vnitřně obohacuje. Sveto prosladí je pochopitelně málo stabilní, neboť mimořádné vzepětí, které revolučním způsobem mění pravidla, se vždy dříve nebo později dostává do zajetých kolejí pravidel nových.

Podobně jako je svět inspirace blízký charismatickému panství, je ten další, a sice svět domácnosti, velice podobný Weberovu panství tradičnímu. Jedná se o vztahy a hodnoty, které určují nejen jednání členů téže rodiny a domácnosti, ale také charakter mezilidských vztahů všude tam, kde se v rámci relativně malých skupin kooperuje na neformálních bázích. Patří sem tedy mimo jiné též vazby klientelismu či fungování mafie. Ve všech případech jsou vztahy uspořádány přísně hierarchicky. Panuje zde

rigidní řád, který je udržován odkazy na tradici, na zvyky minulých generací a na nezpochybnitelnost existujících nerovností. Protože moc zde není oddělena od konkrétních osob, jsou mechanismy tohoto světa jen málo využitelné k ovlivňování věcí na dálku. Vůle nadřazeného je zákonem, který si žádný z podřízených nedovolí zpochybnit. Podřízení cítí k nadřazenému pietu, která je podobná účtě pocíťované vůči hlavě rodiny. Nadřazení se chovají k podřízeným důvěrně, nikoliv však familiérně. Cítí za ně zodpovědnost, vystupují jako jejich blahosklonní ochránci. Hlavními ctnostmi v tomto světě jsou trvalost a pevnost charakteru, úzké pouto osobní věrnosti. Protože autorita je v tomto světě dána zvykově, těší se starší lidé větší účtě než mladší, zkušenější větší účtě než nováčky. Ten, kdo by pravidla nerespektoval, dočká se největšího trestu, jaký toto prostředí zná – je vyloučen z kruhu rodiny, z domu, ve kterém měl své místo a svoji identitu.

Svět občanský je v jistém smyslu protikladem světa domácností.

Zde se nejedná v soukromí, nýbrž vystupuje se na veřejnosti, přičemž v ideálním případě se jednotlivci a celé skupiny angažují ve prospěch veřejných záležitostí, které jejich individuální zájmy přesahují. Jednotlivci se chovají jako zástupci skupin a kolektivů, jichž jsou členy. Do světa

občanského patří vše, co se týká mezilidské vzájemnosti a solidarity. V přímém protikladu ke světu domácností se dění v tomto světě odehrává na scéně všem přístupné, nikoliv v soukromí. Jako aktéři vystupují celé skupiny, které jsou něčím více než pouhou sumou svých členů. Všichni zúčastnění jsou si zde v principu rovni. Vůdčí osobnosti se nestávají prorok, hlava rodiny ani celebrita, nýbrž ten, kdo dostal podle demokratických pravidel mandát k zastupování ostatních. Vyjadřuje společný zájem a mobilizuje ostatní k jeho dosažení. Tento svět je neustále ohrožen tím, že osoby, jež mají reprezentovat druhé, mohou zneužít svého postavení k hájení soukromých, egoistických zájmů a ke zvyšování svého osobního profitu.

Ve světě kupeckém je regulace jednání naopak založena právě na tom, že každý se snaží individuálně dosáhnout vzácných statků, o které usilují i druzí. Vše je zde na prodej, hraje se pouze o cenu. Po formální stránce jsou si v tomto světě všichni lidé naprosto rovni stejně tak jako ve světě občanském. Fakticky je však navzájem odlišuje míra jejich solventnosti. Komeracionalizace znamená, že logika kupeckého světa se rozšiřuje na stále další a další objekty. Zbožím vystaveným na trhu se stává to, co dříve na prodej a ke koupi nebylo. Tržní vztahy jsou oproštěny

od všech morálních kritérií a jediným vodítkem chování se stává poměřování výčíslnitelných zisků a ztrát. Úspěšnými jsou v tomto světě ti, kdo dokáží maximalizovat svůj osobní profit z tržních transakcí. Neúspěch je vyjadřován jednak v kategoriích nízké konkurenceschopnosti, jednak v kategoriích nesolventnosti.

Ve světě industriálním vládne technika a vědecké metody. S jejich pomocí má být zajištěna účinná produkce spočívající na funkčních investicích. Profesionální přístup má bez ustání zvyšovat produktivitu čehokoliv, tedy firem a organizací, strojů a technologií i samotného člověka. Klíčovými slovy tohoto způsobu regulace jsou výkonnost, funkčnost, účinnost. Závodům za vyšší produktivitu stojí v cestě ti, kdo jsou málo kompetentní, nekvalifikovaní, nedostatečně flexibilní, málo adaptabilní. Ti všichni jsou překážkou stále rychlejšího růstu celého systému. Systém je nastaven tak, že pokud ustavičně neexpanduje, dříve nebo později zkolabuje.

Konečně svět mínění hraje velkou roli ve společnosti módy, médií a virtuální reality. V tomto světě platí, že věci jsou takové, jakými jsou prezentovány, či přesněji takové, jakými se většinou v danou chvíli zdají být. Zdání a realita jsou zde totožné. Pravdivé je vždy to, co momentálně odpovídá názorům druhých. V okamžiku, kdy se názor změní, vypadá i pravda jinak.

Sociologický časopis Czech Sociological Review

Vyšlo nové, monotematické číslo 2/2023

„Za krizi bydlení: koncepty, kontexty, konverzace a kritika“

(ed. Terezie Loksová, Tomáš Hoření Samec)

Z obsahu

Stati

Pavel Doboš, Kristína Jamrichová, Jakub Mácha, Ondřej Mohyla, Roman Novotný, Martina Růžicková: Bydlení jako výjimka, evikce jako každodennost

Petr Kubala, Eliška Černá, Štěpán Ripka, Ondřej Krčál, Rostislav Staněk: Asambláž „Bydlení především“: příklad projektu „Rapid Re-Housing pro rodiny s dětmi bez domova“ ve městě Brně

Jan Malý Blažek, Tomáš Hoření Samec, Petr Kubala, Václav Orcigr: Participativní bydlení: nová konceptualizace demokratických forem bydlení v České republice

Jakub Černý, Yuliya Moskvina, Ludmila Böhmová: „Důfali jsme, že ten byt jednou bude náš.“ Boj za ferozou privatizaci v případě iniciativy Moje Plzeň

Rozhovory

Recenze

Zvláštní rubrika: Odpověď autora

Zpráva

Sociologický časopis / Czech Sociological Review

Recenzovaný oborový vědecký časopis vydávaný Sociologickým ústavem AV ČR, v. v. i. Přináší zásadní statí rozvíjející českou sociologii.

Obsah časopisu je dostupný online na <https://sreview.soc.cas.cz>

Vychází 6× ročně (4× český, 2× anglický).

Cena jednoho výtisku je 85 Kč. Předplatné na rok je 510 Kč.

Předplatné zajišťuje SEND Předplatné s.r.o. <https://send.cz/>

Sociologický ústav
Akademie věd ČR

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
Tisková a ediční oddělení
Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel. 210 310 217
e-mail: casopis@soc.cas.cz

Sociologický časopis Czech Sociological Review

Ročník 59 (2023)
Číslo 2

2–23

MONOTEMATICKÉ ČÍSLO: ZA KRIZÍ BYDLENÍ: KONCEPTY, KONTEXTY, KONVERZACE A KRITIKA

PAVEL DOBOŠ, KRISTÍNA JAMRICHOVÁ, JAKUB MÁCHA, ONDŘEJ MOHYLA, ROMAN NOVOTNÝ, MARTINA RŮŽICKOVÁ: Bydlení jako výjimka, evikce jako každodennost

PETR KUBALA, ELIŠKA ČERNÁ, ŠTĚPÁN RÍPKA, ONDŘEJ KRČÁL, ROSTISLAV STANĚK: Asambláž „Bydlení především“: příklad projektu „Rapid Re-Housing pro rodiny s dětmi bez domova“ ve městě Brně

JAN MALÝ BLÁŽEK, TOMÁŠ HOŘENÍ SAMEC, PETR KUBALA, VÁCLAV ORCIGR: Participativní bydlení: nová konceptualizace demokratických forem bydlení v České republice

JAKUB ČERNÝ, YULIYA MOSKVINA, LUDMILA BÖHMOVÁ: „Důfali jsme, že ten byt jednou bude náš.“ Boj za ferozou privatizaci v případě iniciativy Moje Plzeň

Úspěch v tomto světě je dán příznivým míněním, neúspěch má podobu ztráty zájmu ze strany médií, a tedy druhých lidí. Týká se to hvězd a celebrit, ale také nej-různějších výrobků, uměleckých artefaktů, prostě všeho, co je nositelem známého jména, značky, loga. Veliký je v tomto světě ten, kdo je viditelný, slavný, známý, uznávaný. A je jím jen tak dlouho, dokud takové reputace požívá. Po tuto dobu se s ním lidé identifikují, sledují ho a následují. Jeho skutečné osobnostní kvality přitom nemusejí být vůbec podstatné. Strategické postavení zde nemá ani věrozhvěst, ani hlava rodiny, nýbrž názorový vůdce schopný formovat mínění. V tomto světě není podstatné, co kdo ve skutečnosti dělá. Důležité je, aby to bylo doprovázeno dobrou kampaní, která publiku vyše správný signál. Týká se to občanů, voličů, konzumentů i klientů. Ve všech případech má strategickou funkci správná reklama.

Každý ze zmíněných způsobů regulace jednání a meziosobních vztahů funguje na

základě jiného binárního kódu a každý z nich má svůj typ hrdiny a svůj typ poraženého. Svět charismatický se řídí na základě kódu mimořádné/rutinní. Jeho hrdinou je charismatická osoba. Poražený je v něm naopak ten, kdo odpadne a ztratí víru. Pro svět domácností je podstatný kód náležen/nepatřit. Hrdinou je v něm hlava domácnosti (klanu, mafie), poražený je ten, kdo zradil, porušil nepsaná pravidla domu. Svět občanský spočívá na kódu obecné dobro versus individuální zájem. Hrdinou je ten, kdo hájí zájmy druhých, opakem hrdiny je ten, kdo upřednostní vlastní zájem před zájmem obecným. Svět kupecký je ovládán kódem zisk/ztráta. Hrdinou je v něm bohatý člověk, poraženým ten, kdo je chudý, nesolventní, málo konkurenceschopný. Ve světě industriálním je vše založeno na kódu účinný/neúčinný. Hrdinou je člověk kompetentní, poraženým se stává ten, kdo je málo výkonný. A konečně svět mínění funguje na základě kódu slavný/neznámý.

Jeho hrdiny jsou všem známé celebrity, poraženými jsou ti, kdo jsou málo viditelní či kdo upadnou v zapomnění.

Je zřejmé, že ti, kdo se pohybují v odlišných světech významů, nalézají jen obtížně společnou řeč. Nedohodnou se na tom, koho je třeba si vážit a kým opovrhovat, v čem spočívá politický úspěch, jak by měla vypadat spravedlivá společnost, které motivy jednání jsou správné a které zavrženíhodné. Protože se historicky nakupilo tolik různých rovin významů, stává se čirou utopií každý sen o jednotě společnosti.

Prof. PhDr. Jan Keller, CSc.

(jan.keller@osu.cz) je profesorem na Katedře zdravotně-sociálních studií Fakulty sociálních studií Ostravské univerzity (Faculty of Social Studies, University of Ostrava), Českobratrská 16, 702 00 Ostrava, Česká republika. Zaměřuje se na dějiny sociologie, sociologii organizace a na problematiku sociálního státu.

Dvoji ohlédnutí za Alainem Tourainem

Dne 9. června zemřel ve věku 97 let francouzský sociolog Alain Touraine (3. 8. 1925 – 9. 6. 2023). Připomínáme jej dvěma texty. Zatímco ten od Geoffrey Pleyerse je obsáhlým nekrologem, kapitola z knihy Jana Kellera *Současná francouzská sociologie* (Karolinum, 2022) stručně a kriticky seznamuje s vybranými Tourainovými koncepty.

Alain Touraine, a sociologist of the production of society by itself

Geoffrey Pleyers

The French sociologist Alain Touraine passed away on 9 June, aged 97. He leaves us with a vision of the world and societies in constant transformation through the action and ideas of the actors and social movements. He won international recognition for his work on the post-industrial society and the new social movements and was a keen theoretician of modernity. He remains one of the most influential sociologists in many European countries and across Latin America. Through his personal (his wife Adriana Arenas was Chilean) and intellectual life, Alain Touraine was closely linked to Latin America. They were in Santiago during Salvador Allende's government and witnessed Pinochet's coup in 1973. Fifteen years later, his major work on Latin America, „The Word and the Blood“, portrayed the continent a few years after the fall of the military dictatorships.

Born in 1925, Touraine graduated in history from the Ecole Normale Supérieure in 1950. He devoted his research in the next two decades to industrial society and the social conflict that drove it. Work was then at the core of social life, and Touraine valued it deeply. However, from the end of the 1960s, he was among the first to grasp the sweeping change that post-industrial society would bring. Not that the conflicts over the distribution of resources and the time of the factories were over, but in this emerging society, culture, education, information and communicati-

on progressively overtook the production of material goods as the central element in the orientation of society and the stake of social conflicts. Domination was not only played out in the workfare but also in areas such as education, consumerism and information. Resistance and the transformation of society were, therefore, also played out in these areas. With the expansion of access to higher education and consumption of material and cultural goods, in 1968, workers went on mass strikes, people in Eastern Europe, African-American students in the United States

and students in Mexico demanded democracy, and students across the world proclaimed a creative and cultural revolution against a social, cultural and political model.

Touraine studied this post-industrial society that was emerging before his eyes through the social movements that produced it: May 1968, the 1970s student, feminist and ecologist movements, and the Polish trade union Solidarnosc. Progressively, he gave more space and importance to the „personal subject“, the individual who seeks to become the author of their

life and an ethical actor in society, to the point of considering this personal subject as a central historical actor in our world. It led Touraine to perceive early on the growing importance of the assertion of dignity and the demand for respect in contemporary movements. He considered the Zapatista Mexican indigenous movement that rose in 1994 as one of the clearer incarnations of this struggle. The centrality of the affirmation of dignity in the face of oppressive systems and regimes was to spread to all continents with the revolutions and citizen revolts that marked the decade of the 2010s, from the Arab revolutions to the 2019 Chilean uprising and the 2022 rebellion of women in Iran. The construction and affirmation of this „personal subject“ are also played in less visible arenas, including in everyday life and internal conflicts of individuals, through „resistances of the singular entity towards mass production, mass consumption and mass communications through the mass media. We cannot oppose this invasion by universal principles but only through the resistance of our singular experience“, as he wrote in 2002.

Society had changed drastically since the industrial world in which Touraine had grown up and that he had studied with so much energy. Not only in material matters or with the new media and information flows that his student Manuel Castells analysed so brilliantly. Society's main „cultural orientations“ had also changed. As Touraine explained in 2005, „It has be-

come difficult to believe that, [as was the case in industrial society] only by integrating ourselves into society, its norms and laws, can human beings become free and responsible individuals“. In our world, it is no longer society and the social that are the criteria for defining good and evil, but the individual-subject in his creative freedom and as the author of her own life and ethics. However, in the past decades, new „total powers“, to take his words, aim at taking control over people's lives and cul-

tural orientations down to the innermost being of the individuals, and reactionary movements rose with the old call to order and identity to oppose the emancipation of ethical subjects in our era of late modernity, to which he has devoted his work for the last 15 years.

Touraine worked tirelessly until the end, with the strength of his ideas and his ability to grasp essential events, driven by his eagerness to understand this world. At 97, his thinking was as lively as ever. And, as always, he was working on his next book. He leaves a world in upheaval. His analyses will be missed to help us understand it. But he also leaves us analytical and conceptual tools, a vision of the world not as a pure system of domination but as the product of actors in the conflict to orient this society and reclaim its values.

Geoffrey Pleyers, Ph.D.

(Geoffrey.Pleyers@uclouvain.be) is a FNRS Professor at the Catholic University of Louvain, Belgium, and the Vice-President of the International Sociological Association (2018-2023). He was trained in the research centre founded by Alain Touraine in Paris. His research focuses on social movements, globalization, youth and Latin America. Among his recent articles: For a global sociology of social movements. Beyond methodological globalism and extractivism (Globalization, 2023); Global Sociology as a Renewed Global Dialogue (Global Dialogue, 2023).

Sociologie bez společnosti?

(Kapitola z knihy Keller, Jan, Současná francouzská sociologie. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2022, ISBN 978-80-246-5359-4, s. 16–21; pasáž otiskujeme s laskavým svolením nakladatelství Karolinum).

Jan Keller

V roce 2013 vydává Alain Touraine, jeden z nejcitovanějších a mediálně nejznámějších francouzských sociologů, knihu s názvem Konec společnosti. Konstatuje v ní, že sociálně přestává existovat, instituce typu státu, rodiny či školy ztrácejí svůj vliv, společnost se rozpadá a proti sobě stojí v tomto sociálním vakuu dva světy. Na jedné straně jsou to neosobní systémy fungující v zájmu profitu a moci, na straně druhé pak individua a celé skupiny, které vznášejí své oprávněné nároky ve jménu lidských práv. Nástup toho, co nazývá „postsociální érou“, považuje autor za větší přelom, než bylo vystřídání průmyslové společnosti společností postindustriální a poté společností informačních. V nové éře jsou už jednotlivci jen okrajově ovlivňováni sociálními strukturami,

stále méně jsou definováni svou sociální pozicí. Patrné je to třeba z toho, že namísto náležitosti v podobě příbuzenství nabývá na významu vlastní volba v oblasti sexuality. Namísto výzkumu sociální determinovanosti volebního chování se zkoumá vlastní výběr voliče. Váha subjektivní orientace je vyšší než fakt sociálního náleženosti. „V moderní společnosti sociální pozice určovala podmínky reprodukce biologické, sociální a kulturní. Dnes kulturní volby určují sociální pozici“ (Touraine 2013, 94).

Touraine tento vývoj vítá, neboť jednotlivci se osvobozují od diktátu společnosti, od jejích norem a řídí se výhradně svým svědomím, které nepramení ze společnosti, nýbrž je založeno v čistě etické dimenzi. Takové jednání je zcela legitimní, neboť práva jsou něco hodnotnějšího než záko-

ny a z hlediska etického stojí vysoko nad nimi. Sociolog se domnívá, že zatímco ti, kdo řídí společnost, sledují pouze své hmotné a mocenské zájmy, ti ostatní uznávají čisté hodnoty, jež nemají nic společného s osobními či kolektivními zájmy. Pro klasickou sociologii není v této nové realitě už žádné místo. Globalizovaný systém reprodukce zisku a moci je nutno analyzovat v kategoriích ekonomie, vysvětlení jednání individuí a jejich voleb náleží do oblasti etiky. Touraine toho ani v nejmenším neželí, od konce sociální si slibuje více osvobození než chaosu.

Oznámení konce společnosti není natolik překvapivé, jak by se mohlo zdát. Vcelku logicky plyne ze schématu, které zmíněný autor v základních rysech načrtl již v polovině 70. let (Touraine 1976).

Již tehdy považoval za základní konflikt doby boj občanů za svobody a práva ohrožované fúzí ekonomického vykořisťování, politické hegemonie a kulturní moci. Velké naděje vkládal tehdy do nových sociálních hnutí. I když mají mnoho podob, spojuje je odmítání vlády profitu, kritický postoj k masovému konzumu, odpor k pozůstatkům kolonialismu. Za tím vším se projevuje snaha dosáhnout toho, aby společnost opět převzala kontrolu nad svým směřováním a neřídila se jen imperativem růstu, tedy zvyšováním zisku mocných. Dělnické hnutí a odbory sehrávaly tuto roli v podmínkách průmyslové společnosti. S rozvojem společnosti konzumu ustoupil problém vykořisťování nevratně do pozadí a místo ústředního společenského konfliktu zaujal boj hnutí rodících se zdola a vystupujících proti technokracii, která vládne ve všech oblastech působení (např. ve zdravotnictví, školství či armádě) pomocí svých aparátů. Sociální hnutí se snaží zabránit zrychlování procesu koncentrace moci. Jejich cílem „musí být vytvoření společnosti, která se definuje jako síť komunikací, a ne už jako stroj na využití energie“ (Touraine 1976, 50).

V polovině 80. let avizoval sociolog nástup tohoto ústředního konfliktu společnosti pod heslem „návratu aktéra“ (Touraine 1984). Zatímco v průmyslové společnosti platilo, že aktéři se definují v kategoriích systému (na základě svého místa ve společnosti a skrze role, které s jejich statusem souvisí), postupně dochází k roztržce mezi aktérem a systémem. Ukazuje se, že systém je jen nástrojem mocných a aktéři se proti němu bouří. Za skutečné aktéry považuje Touraine ty, kdo chtějí produkovat novou sociální situaci místo toho, aby jen konzumovali možnosti dané existujícím stavem. Autentičtí aktéři nehovoří jménem budoucnosti, historie a pokroku, ale svým vlastním jménem. Nevzývají kolektivní elán, jsou antikolektivističtí. Věří více na osobní svobody než na kolektivní osvobození. Nechtějí řídit běh věcí, požadují jen právo být sebou samými, rozvíjet svoji kreativitu a usilovat o své štěstí. Mezi takové aktéry řadí Touraine například ty, kdo vystupují ve jménu skutečného vzdělání proti škole a univerzitě, ve jménu zdraví proti nemocnicím, ve jménu mezosociálních vztahů proti schémátům urbanizace, ve jménu ekologie proti jaderným elektrárnám. Tato témata vzrušují veřejnost více než třeba rozšíření vlivu odborů. Za nejdůležitější kulturní hnutí považuje feminismus.

Rozchod aktéra se systémem má závažné důsledky pro sociologii. Jestliže aktér sám sebe přestal definovat v kategoriích systému (svou sociální pozici, umístěním v sociální struktuře, vykonávanými rolmi, sdílenými hodnotami aj.), pak sociologie ztrácí nástroje své analýzy. Jestliže se aktéři odmítají definovat svou účastí na

systému a vymezují se spíše svou osobní historií a kulturou než historií a kulturou sociálního systému, pak by sociologie neměla postupovat opačně. Měla by vycházet nikoliv z analýzy poměrů ve společnosti, ale naopak od aktéra, neboť „analýza sociologa je blízká emocím a snům těch, kdo se cítí zraněni, protože nenacházejí podporu pro své ideje a svoji senzibilitu“ (Touraine 1984, 52).

Z těchto premis buduje Touraine svoji kritiku modernity (Touraine 1992a). Opět hovoří o narůstajícím protikladu mezi silnými aparáty moci včetně oblastí zdravotnictví, vzdělávání a informací a skutečnými potřebami svobodných individuí. V abstraktnější rovině popisuje toto napětí jako rozpor mezi racionalizací a subjektivací. Modernita funguje jako nástroj kontroly, integrace a represe. Proti této její povaze se bouří Subjekt, který hájí své přirozené právo na nezávislost a svobodu. Subjekt se odmítá odvolávat na božskou instanci, na smysl dějin či na zákony pokroku, jako tomu bylo dříve. Své nároky vyslovuje pouze svým jménem. Téma Subjektu již v této Tourainově práci zatlačuje téma sociálních hnutí. Subjektem není každé individuum. Jednotlivci, kteří hledají tržní užitek či uspokojení konzumní touhy, subjekty nejsou. Nejsou jimi ani ti, kdo se podřizují předpisům držitelů moci. Subjektem je jen ten, kdo chrání svoji svobodu vůči tlakům ekonomického a politického systému a staví proti platným zákonům svoji touhu. Subjekt si uvědomuje, že skutečným smyslem sociální integrace je kontrola a dohled. Je třeba oprostit se od ideje společnosti, neboť pod tímto názvem se skrývají malé skupiny kontrolující tok peněz, vlivu a informací. Pod heslem sociální integrace se tato mocenská centra snaží manipulovat zbytkem společnosti. „Subjekt se nesmí sociálně integrovat. Za výzvami k integraci se skrývají ambice totalitarismu“ (tamtéž, 289).

Sociologie se musí dokázat obejít bez společnosti. Vyčerpání ideje společnosti je dobrá zpráva, otevírá novou etapu modernity. Namísto studia racionalizace a fungování sociálních institucí by od nynějška měla sociologie studovat konflikt mezi Subjektem a systémem, mezi svobodou a mocí. Co a jak má zkoumat? Subjekt se realizuje ve vztazích zamilovanosti nebo přátelství. „Vztah zamilovanosti vyřazuje sociální determinismy. Militantní angažování ve prospěch druhých má podobné rysy jako vztah zamilovanosti. Nesmí ale být ve službách organizace či strany“ (tamtéž, 291).

O téměř dvacet let později Touraine konstatuje, že finanční kapitalismus produkuje toxické bubliny, nepreferuje výrobní aktivity, nýbrž finanční spekulace, díky nimž hrstka lidí získává astronomické příjmy, zatímco příjmy ostatních víceméně stagnují (Touraine 2010). Přesouváme se

do společnosti nikoliv postindustriální, ale postsociální, neboť sociální charakter nemá ani proces globalizace a finanční kapitál, ani apel na subjekt. Sociolog opakuje, že skuteční aktéři nejsou motivováni svými sociálními a ekonomickými zájmy, nýbrž vůlí bránit svá práva. Konflikt mezi dominantní mocí ekonomiky a etickou obhajobou práv lidského subjektu lze vyřešit jedině nalezením institucí, které by kontrolovaly ekonomický život ve jménu morálních práv.

V již zmíněné práci o konci sociální a konci společnosti sociolog své celoživotní úvahy sumarizuje (Touraine 2013). Je patrné, že aktér v podobě nových sociálních hnutí Touraina zklamal. Jediným skutečným aktérem je individuum, které se dokáže chovat jako Subjekt. Právě na Subjekt přenáší i význam, který ve svých dřívějších pracích připisoval historicitě. Zatímco historicitá znamenala schopnost společnosti transformovat se a být tvůrcem sebe sama, Subjekt představuje totéž v individualizované podobě. V každém z nás, ujišťuje Touraine, dřímá Subjekt, který jediný nás může přeměnit v aktéry, v tvůrce naší budoucnosti a nás samotných. O Subjektu mluví proto, že tento výraz není zatížen žádnými atributy biologickými, ekonomickými, sociálními či kulturními a zachycuje lidskou bytost jako tvůrce, ne jako něco stvořeného. Jestliže Tourainovy dřívější úvahy často silně připomínaly teze situacionismu, toto tvrzení upomíná na motivy gnosticismu, které oživil koncem 60. let belgický historik heretických hnutí Raoul Vaneigem. Základem této hereze bylo přesvědčení, že ve vyvolených lidech dřímá boží jiskra, která jim propůjčuje výjimečnost a právo nerespektovat normy a zákony. U Touraina má tato logika podobu vyvednutí práv Subjektu proti všem formám sociální kontroly. Sociální kontrolu vykonávají ti, kterým jde jen o jejich moc a profit. Zato ti, kdo jsou schopni rozlišit v sobě světlo Subjektu, mají tvůrčí schopnost, jež jim umožní zvítězit nad destruktivními silami peněz a politické moci. Ten, kdo projde procesem subjektivace, stane se schopným distancovat se od svého sociálního nálezení a pojímat sám sebe jako svůj vlastní výtvar. „Subjekt se projevuje tím, že se odpoutává od svého sociálního Já, od svých statusů a rolí, že odmítá autoritu a její normy, organizace a instituce“ (tamtéž, 605). Všechny mechanismy integrace Tourainovi splyňují s reprodukci moci. I proces socializace v rodině by měl být přeměněn tak, aby přispíval ke vzniku subjektu, který odmítá každé formování. Sociální integrace je nejen škodlivá, ale i zbytečná. Když budeme skutečně chtít, můžeme žít společně v rovnosti i různosti a s respektem ke druhým. Stačí k tomu uznání Jiného, který je tak jako já rovněž nositelem Subjektu.

Můžeme se pokusit shrnout: Alain Touraine postupně obětoval nejen svůj koncept postindustriální společnosti, ale také svoji koncepci historicity, svoji víru v transformační schopnosti nových sociálních hnutí a nakonec i koncept sociálního aktéra. Zbývá jenom poněkud tajemný Subjekt, který vzniká z ničeho a vystačí si docela sám. Jeho jediným skutečným povoláním je hájit lidská práva. S touto výbavou stojí vůči všemocným silám ekonomiky a politiky. Tento Subjekt se rodí v dů-

sledku destrukce společnosti způsobené ekonomickou globalizací a financizací ekonomiky. Není vysvětleno, jakým způsobem by mohl takový Subjekt zpochybnit, či dokonce překonat mechanismy ekonomické a politické moci, díky nimž se zrodil. To nebrání Tourainovi, aby v samotném závěru knihy sdělil: „Vytvoření nového sociálního aktéra je pro překonání aktuální ekonomické krize ještě nezbytnější než mít rovnováhu veřejných financí či ekonomický růst“ (tamtéž, 632).

Prof. PhDr. Jan Keller, CSc.

(jan.keller@osu.cz) je profesorem na Katedře zdravotně-sociálních studií Fakulty sociálních studií Ostravské univerzity (Faculty of Social Studies, University of Ostrava), Českobratrská 16, 702 00 Ostrava, Česká republika. Zaměřuje se na dějiny sociologie, sociologii organizace a na problematiku sociálního státu.

Informační servis

Dary jako jeden zdroj příjmů nestátních neziskových organizací

Marie Dohnalová – Klára Šplíchalová

Abstrakt

Článek se zabývá strukturou a výší darů poskytovaných v České republice nestátním neziskovým organizacím. Autorky se opírají o data z průzkumů realizovaných Fórem dárců. Organizace využívají veřejné zdroje, mají příjmy ze soukromých zdrojů a vlastní příjmy také spojené se sociálním podnikáním. Význam má dobrovolnická práce i finanční pomoc ze zahraničí. Prostředí pro dárcovství buduje více než 20 let Fórum dárců. O provedených analýzách týkajících se financování neziskových organizací a dárcovství informuje na svých webových stránkách. Z provedeného výzkumu vyplývá, že v poslední době dochází k poklesu hodnoty darů ze strany jednotlivců i k poklesu firemních darů. Organizace vidí příležitost v zaměření se na sociální podnikání.

Klíčová slova: nestátní neziskové organizace, vícezdrojové financování, Fórum dárců, dárcovství, sociální podnikání

Abstract

The article describes the structure and amounts of donations provided to non-governmental non-profit organisations in the Czech Republic. The authors rely on data obtained from surveys conducted by the Donor Forum. Such organisations function via the provision of public resources and also receive income from both private sources and income earned through social entrepreneurship. The work of volunteers and financial aid from abroad are also important factors in this respect. The Donor Forum has been expanding its environment for the provision of donations for more than 20 years, and it provides information on the analysis performed concerning the financing of non-profit organisations and donations received on its website. The research performed indicates a recent decrease in the value of donations from both individuals and corporations. The Forum thus sees an opportunity to focus to a greater extent on social entrepreneurship.

Keywords: non-governmental non-profit organisations, multi-source financing, Donor Forum, donation, social entrepreneurship

Úvod

Neziskový sektor tvoří nestátní neziskové organizace (NNO), které zároveň s plněním svého poslání poskytují nebo i prodávají zboží a služby. Zahraniční autoři (Anheier – Kendall, 2002) při objasňování ekonomického přístupu k neziskovému sektoru zdůrazňují, že ve smíšené ekonomice různé sektory, tj. veřejný, tržní i neziskový, mohou koexistovat v rámci stejné oblasti, např. v sociálních službách, ve zdravotnictví, vzdělávání, v kultuře i ve sportu.

V rámci jedné oblasti poskytují nebo prodávají různé služby a zboží. Dodávají je různým spotřebitelům (klientům, zákazníkům) nebo různým cílovým skupinám (segmentům poptávky). Alternativní volby spotřebitelů odrážejí jejich rozmanité preference. NNO mohou být pro občany přijatelnější než státní instituce ve veřejném sektoru anebo soukromé komerční společnosti. V roce 2020 bylo v ČR 147 257 neziskových organizací (ČSÚ, 2023), z nichž mnohé jsou poskytovateli sociálních služeb (viz Registr poskytovatelů sociálních služeb) nebo se

hlásí ke koncepci sociálního podnikání (viz České sociální podnikání).

Jedním ze základních cílů, na jehož plnění by se každá nestátní nezisková organizace měla zaměřovat, je zajištění *vícezdrojového financování*, které zaručuje jistotu míru finanční nezávislosti, a tím také větší finanční udržitelnost. Pokud je jakákoli NNO závislá na jednom silném zdroji, i když jsou jím dotace z veřejných rozpočtů, může se stát, že spolu s oslabením či přerušením této podpory bude ohrožena samotná existence organizace (Dohnalová, 2010).

Vícezdrojové financování znamená, že NNO má příjmy různého původu. Zejména rozlišujeme *veřejné zdroje* (přímá podpora nebo nepřímá podpora) nebo má organizace *soukromé příjmy* (příspěvky od soukromých osob právnických či fyzických a peníze generované vlastní činností). Význam má rovněž dobrovolnická práce anebo finanční pomoc ze zahraničí. Vlastní příjmy jsou spojeny mj. s vykonáváním trvalé ekonomické aktivity. V tom případě se nestátní nezisková organizace ztotožňuje s koncepcí sociálního podnikání.

Velká část příjmů je spojena s realizováním *konkrétního projektu*, ale může jít o příjem, který organizace obdrží od fyzických nebo právnických osob na základě toho, že ji tyto dárci znají a má jejich důvěru (Dohnalová, 2010). Proto NNO nakládají se svými vícezdrojovými příjmy racionálně. Jsou inovativní ve smyslu vytváření vlastních vnitřních struktur často právě pod vlivem probíhajících projektů. Na základě znalosti podmínek se zabývají místními sociálními problémy, identifikují se s osudem osob, jimž poskytují sociální služby, nebo mají zájem zlepšovat kulturní a přírodní prostředí. Transparentnost získávají důvěru a dostávají se i k těm uživatelům, mezi nimiž státní instituce nebo samosprávy nejsou schopné účinně realizovat svěřené úkoly. NNO svoji činností ovlivňují aktivity a rozhodování vlády nebo samosprávy a mají tímto vliv na formu i rozvoj místní a regionální sociální politiky (Hudson, 1997).

Dary jako jeden ze zdrojů příjmů

Dárcovství se u nás věnuje mj. organizace *Fórum dárců*. Je to jediný celorepublikový spolek zastřešující dárcce v České republice. Na budování a rozvoji prostředí pro dárcovství pracuje Fórum dárců úspěšně od roku 1997, již více než 20 let. O výši získaných darů se lze dozvědět na jejich webových stránkách (viz www.donorsforum.cz) a při příležitosti určitých událostí i z médií. Podíl v procentech firemních darů a darů od jednotlivců na celkových příjmech i další zdroje příjmů jsou v uvedeném grafu.

Informace jsou zveřejňovány systematicky na webu organizace a rovněž na dalších portálech, které Fórum dárců provozuje: Darcovskasms.cz, CenyFóraDarců.cz a Dendarcu.cz nebo portálu pro individuální dárcce Darujspravne.cz.

Výsledky analýz Fóra dárců

České dárcovství v roce 2021

Celkem 11,9 mld Kč na veřejně prospěšné účely darovali:

firmy 5,8 mld

nadace a nadační fondy 2,9 mld

individuální dárci 3,1 mld

prostřednictvím DMS 90 milionů¹

Firmy v rámci svého společensky odpovědného přístupu dávají také dary nestátním neziskovým organizacím a hrají důležitou roli v dárcovství. Fórum dárců uvádí, že 81 % dotázaných firem koná nějaké veřejně prospěšné aktivity, nejčastěji v sociální a humanitární oblasti (52 %); 72 % dotázaných firem organizuje zaměstnanecké sbírky, nejčastěji dvakrát či vícekrát do roka (67 %). Některé zakládají firemní nadace a fondy. Tyto v roce 2019 celkem rozdělily více než 667 milionů korun.

Nadace a nadační fondy jsou v podstatě profesionálními dárci. Občanský zákoník vymezuje jednak veřejně prospěšnou právnickou osobu jako takovou, „jejímž posláním je přispívat v souladu se zakladatelským právním jednáním vlastní činností k dosahování obecného blaha, pokud na rozhodování právnické osoby mají podstatný vliv jen bezúhonné osoby, pokud nabyla majetek z poctivých zdrojů a pokud hospodárně využívá své jmění k veřejně prospěšnému účelu“ (zákon č. 89/2012 Sb., § 146). V oddíle 3 uvádí fundace jako nadaci, která je založena „k trvalé službě společensky nebo hospodářsky užitečnému účelu“. Účel nadace může být veřejně prospěšný, spočívá-li v podpoře obecného blaha, i dobročinný, spočívá-li v podpoře určitého okruhu osob určených jednotlivě či jinak.“ Nebo jde o nadační fond založený „k účelu užitečnému společensky nebo hospodářsky.“

V českém prostředí byly první nadace zakládány hned po změně režimu v roce 1990, první zákon o nadacích je z roku 1997 (zákon o nadacích a nadačních fondech č. 227/1997 Sb.). Nadace ročně rozdělí stovky milionů korun. Bez českých nadací by chyběla pomoc i v sociální oblasti, například podpora rané péče nebo pěstounství. V roce 2020 působí v České republice 2 717 nadací a nadačních fondů, což je proti roku 2019 o 274 subjektů více. Z toho je 527 nadací (479 v roce 2019) a 2 190 nadačních fondů (1 964 v roce 2019) (Fórum dárců, 2023). Nefiremní nadace a nadační fondy investovaly v roce 2019 do veřejně prospěšných projektů přes jednu miliardu korun. Celkem nadace a nadační fondy v roce 2019 rozdělily 1,761 mld. korun.

Kromě pomoci ze strany nadací a nadačních fondů jsou významnými dárci individuální dárci. A to zapojením se do veřejných sbírek, pro které jsou využívány nové formy oslovení. Například Darcovskasms.cz, kdy nestátní neziskové organizace mají prostřednictvím dárcovských SMS možnost jednoduše získávat příspěvky od drobných individuálních dárců.

Službu *Dárcovská SMS* od roku 2004 poskytuje Fórum dárců ve spolupráci s Asociací provozovatelů mobilních sítí. Za tu dobu bylo zasláno téměř 19,3 milionů dárcovských textových zpráv, což představuje částku přesahující 530 milionů korun na veřejně prospěšné projekty neziskovým

organizacím (donorsforum.cz). „Služba Dárcovská SMS se odehrává na nekomerčním principu a respektuje zásadu minimálních nákladů na zajištění provozu. Rozdíl v částce pokrývá technické, organizační a koordinační zajištění projektu, včetně servisu pro neziskové organizace a veřejnost. Dárcovské SMS lze zasílat u všech českých mobilních operátorů.“

Darujspravne.cz

Od roku 2016 funguje charitativní crowdfundingový portál Darujspravne.cz, který umožňuje všem dárcům jednoduše si vybrat z prověřených veřejně prospěšných projektů a přispět na jejich podporu. Hlavním cílem projektu Daruj správně, jenž je zaměřen na individuální dárcovství, je co nejvíce zjednodušit cestu mezi dárci a neziskovými organizacemi a odbourat starost, zda peníze putují tam, kam opravdu mají. Každá organizace registrovaná na Darujspravne.cz je prověřena, má veřejnou sbírku a je plně transparentní.

Názory individuálních dárců²

Při jakých příležitostech obvykle darují individuální dárci ve prospěch veřejně prospěšných organizací?

Giving Tuesday 6 %

Velikonoční charitativní akce 9 %

Adventní charitativní akce / tříkrálová sbírka 13 %

Mimořádné události – živelní katastrofy apod. 59 %

Dary mimo sezónní / mimořádné sbírkové akce 61 %.

Podpora veřejně prospěšných aktivit

Pouze 12 % lidí ze svého příjmu pravidelně podporuje nějakou veřejně prospěšnou aktivitu, což je o 2 % méně než při šetření v loňském roce. Pravidelně nebo příležitostně se pak jedná o 36 % lidí (o 5 % méně než v předchozím roce).

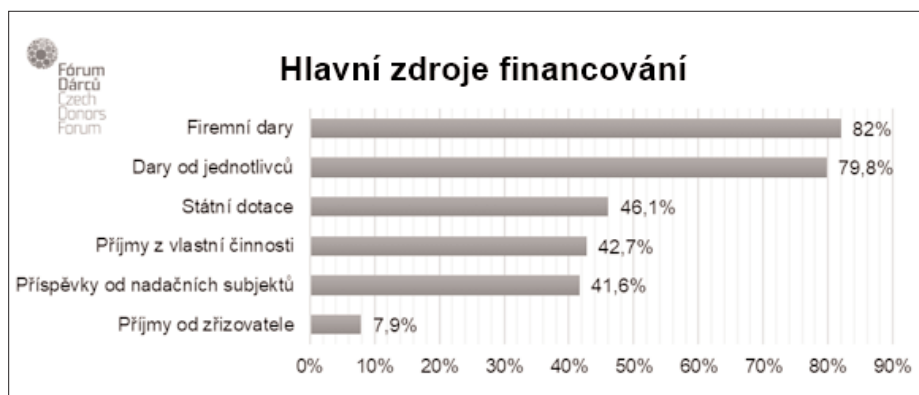
Nejčastěji občané ČR přispívají na veřejně prospěšné aktivity ročně částkou 201–500 (Kč 23 %). Dominantním důvodem, proč ostatní lidé na veřejně prospěšné aktivity nepřispívají, je nedostatek finančních prostředků (34 %) a nedůvěra ohledně toho, zda neziskové organizace využijí finanční příspěvek správným způsobem (30 %).

Financování NNO

Průzkumu Fóra dárců uskutečněného v jarních měsících letošního roku 2023 se zúčastnilo 89 nestátních neziskových organizací všech právních forem:

- většina (61,8 %) dotázaných neziskových organizací sídlí v hl. m. Praze, dalším nejčastějším krajem – zastoupeným 10,1 % respondentů – je Jihomoravský kraj
- 71,9 % organizací působí celostátně, zbývajících 28,1 % působí na regionální úrovni³

Graf 1

Zdroj: Fórum dárců: Financování NNO. 2023

- příjmy z vlastní činnosti představují hlavní zdroj příjmu pro necelou polovinu (42,7 %) dotázaných NNO; sociální podnikání provozuje v rámci své činnosti 13,5 % dotázaných organizací; dalších 9 % o sociálním podnikání uvažuje – jedná se nejčastěji o organizace působící v oblastech nazvaných Pomoc nemocným a lidem s handicapem, Seniori a Pomoc sociálně znevýhodněným
- téměř tři čtvrtiny všech zapojených organizací (73 %) podnikají v současné době opatření proti poklesu příjmů, jako je hledání nových zdrojů příjmů a příležitostí, změna marketingové komunikace či zaměřování se na vlastní doplňkovou výdělečnou činnost
- celkem 41,6 % organizací zaznamenalo v současné době – ve srovnání s předchozími roky – pokles darů od firem či jednotlivců, které zároveň představují hlavní zdroje financování pro většinu dotázaných NNO;
- necelá třetina všech dotázaných organizací (30,3 %) se potýká s poklesem hodnoty darů ze strany jednotlivců, stejné procento organizací reportuje pokles firemních darů;

- téměř pětina organizací (19,1 %) zaznamenal pokles individuálních i firemních darů současně.

Závěr

Jedním ze základních cílů, na jehož plnění by se nestátní neziskové organizace měly zaměřovat, je zajištění vícezdrojového financování, jež zaručuje jistou míru finanční nezávislosti a také větší finanční udržitelnost. Celosvětově je v neziskovém sektoru zřejmý význam darů. Platí to i pro české neziskové organizace, které kromě státních finančních prostředků nebo pomoci ze zahraničí mohou získávat dary od firem, nadací, nadačních fondů a od individuálních dárců. Protože však dochází k poklesu hodnoty darů ze strany jednotlivců i k poklesu firemních darů, organizace vidí příležitost v zaměření se na sociální podnikání.

1 Následující údaje jsou z provedených analýz Fóra dárců zveřejněných na: www.donorsforum.cz.

2 Fórum dárců: www.donorsforum.cz

3 Fórum dárců: Financování NNO. 2023.

Použité zdroje:

- Anheier, H. a J. Kendall (2002). Trust and Voluntary Organizations: Three Theoretical Approaches. *British Journal of Sociology* 53 (3).
- České sociální podnikání. <https://ceske-socialni-podnikani.cz/socialni-podnikani>
- Český statistický úřad (2023). *Neziskové organizace*. <https://www.czso.cz/csu/czso/neziskove-organizace>, citováno 13. 6. 2023.
- Dohnalová, M. (2010). Financování organizované občanské společnosti v ČR. In Skovajsa, M. Marek Skovajsa a kol. *Občanský sektor. Organizovaná občanská společnost v České republice*. Praha: Portál.
- Fórum dárců (2023). O dárcovství. <https://www.donorsforum.cz/o-dacovstvi/mapa-darcovstvi-2022.html>, citováno 28. 1. 2023.
- Fórum dárců (2023). Financování NNO. Interní dokument. Praha.
- Hudson, M. (1997). *Bez zysków i strat. Sztuka kierowania organizacjami sektora pozarządowego*. Warszawa: Fundusz Współpracy, Centrum Informacji dla Organizacji Pozarządowych BORDO.
- Registr poskytovatelů sociálních služeb. <https://data.mpsv.cz/web/data/rpss#poskytovatel>
- Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník.

Doc. Ing. Marie Dohnalová, CSc.

(marie.dohnalova@fhs.cuni.cz) je docentkou na Katedře aplikovaných sociálních věd, Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy (Department of Applied Social Sciences, Faculty of Humanities, Charles University), Pátkova 2137/5, 182 00 Praha 8, Česká republika. Zaměřuje se na nestátní neziskové organizace, sociální ekonomiku, sociální podnikání a na společenskou odpovědnost organizací.

Klára Šplíchalová

(splichalova@donorsforum.cz) je výkonnou ředitelkou Fóra dárců, z.s. (Donors Forum), Náměstí Winstona Churchilla 1800/2, 130 00 Praha 3, Česká republika. Zaměřuje se na oblasti rozvoje dárcovských metod a propojování komerčního a neziskového sektoru a také na prosazování kvalitních podmínek pro efektivní fungování neziskových organizací a zvyšování jejich transparentnosti.

XXII. mezinárodní konference o rodinné politice

Olga Nešporová

Zpráva představuje 22. ročník mezinárodní konference věnované tématům rodinné politiky (18. dubna 2023, Praha). Letošní název zněl „Rodinná politika a přípravy na stárnutí (nejen) mladé generace“. Konferenci pořádal Výbor pro sociální politiku Senátu parlamentu ČR, Stálá komise pro rodinu a rovné příležitosti PSP a Národní centrum pro rodinu ve spolupráci s Rodinným svazem ČR a rakouskými partnery Institut für Ehe und Familie a Hanns Seidel Stiftung.

Letošní ročník konference tematicky navázal na ten předchozí, jehož snahou bylo upozornit na nové pojetí rodinné politiky zahrnující všechny generace a zdůrazňující jejich aktivní zapojení. Rodinná politika by tak měla být promyšlená i realizovaná nikoliv

„pro“ určité věkové kategorie, ale „s nimi“. Loni i letos jsme se tedy bavili nikoliv o rodinné politice „pro seniory“, ale o rodinné politice „se seniory“ a paralelně s tím také o rodinné politice s rodiči, s dětmi apod. Posunutí perspektivy od (pasivního) objektu

zájmu k subjektu skýtá mnohem větší prostor pro kreativní utváření a participaci aktérů. To by ve svém důsledku mělo významně přispět nejen k formování, ale i fungování rodinné politiky na všech úrovních, od té lokální až po celostátní.

Tentokrát jsme se zamýšleli nad novou optikou rodinné politiky, která by byla schopna využít a kladně zúročit narůstající převahu občanů starší generace vůči mladým a současně by lépe odpovídala na současné výzvy: rozpady rodin a potřeby trhu práce. Konferenci nás provázela a optimismus a noblesu celé akci dodávala Marie Oujezdská, ředitelka Národního centra pro rodinu.

Při slavnostním zahájení konference připomněla předsedkyně Výboru pro sociální politiku Míluše Horská význam podpory rodiny ze strany státu. Proslov ukončila výstižným lidovým rčením: „Kde rodina ve zbroji, tam je zlato ve hnoji.“ Předsedkyně Stálé komise pro rodinu a rovné příležitosti Marie Jílková na ni navázala a poukázala na nezbytnost připravovat společnost na stárnutí podporováním dobrých rodinných vztahů, protože se jedná o významný kapitál. Následně náměstkyně ministra práce a sociálních věcí a ředitelka sekce rodinné politiky a sociálních služeb MPSV Zdislava Odstrčilová připomněla, že nová strategie rodinné politiky je v připomínkovém řízení. Vymezuje směřování této oblasti do roku 2030 a má tři hlavní cíle: 1. zaměřit se na rodinu ve všech fázích vývoje, tedy od početí až po hrob; 2. podporovat stabilitu rodin tak, aby mohly samostatně rozvíjet svůj potenciál; 3. podporovat reprodukční funkce rodiny tak, aby byla v ČR zajištěna demografická stabilita.

Akční plán se snaží posílit v rodinné politice moment osobní zodpovědnosti tak, aby každý mohl ovlivnit, jak se bude mít ve stáří. Příprava na stáří by měla začít už v raném věku. Úvodní sekci uzavřel zdravotník Markus Ehm, ředitel regionálního Projektu Střední Evropa z Hanns Seidel Stiftung. Milé bylo, že ji pronesl v češtině.

Dopolední blok příspěvků otevřela socioložka Lucie Vidovičová (RILSA), které se v poutavém vystoupení výborně podařilo potlačit strach ze stárnutí a vyvrátit mýty o tom, že senioři jsou pro společnost zátěží. Upozornila na skutečnost, že negativní kampaň stárnutí současných populací na-prosto zbytečně zatěžuje naše vnímání reality. V mnohých státech se strachují nárůstu a „vysokých“ podílů seniorů v populaci tak značných, že to prý společnost „neutáhne“. Pokud se ovšem podíváme na data, zjišťujeme, že zatímco v Japonsku střední projekce počítají se 40 % seniorů v populaci v roce 2060, ve Spojených arabských emirátech se se stejnou rétorikou obávají nárůstu na 16 % v roce 2025. V příspěvku na základě knihy britského ekonoma a manažera Phila Mullana poukázala na to, že stárnutí není časovaná bomba a vyvrátila osm základních mýtů, které se k této negativní interpretaci váží. Její pohled byl veskrze pozitivní: je třeba ocenit hodnoty stáří, nikoliv podtrhovat negativa.

Další příspěvek přesunul pozornost k tématu rodiny a její dlouhodobé spolupráci.

Advokátka a poslankyně parlamentu ČR Eva Decroix se podělila o svoje poznatky z praxe mediátorky při rozpadech manželství a partnerství. Poukázala na několik tipů, jak projít rozvodem tak, aby byl sledován nejlepší zájem dítěte, a zajistit, aby oba rodiče zůstali i nadále pečujícími rodiči, i když už společně nežijí. Základy proto dává tzv. Cochemská praxe založená na interdisciplinární spolupráci profesí a institucí účastnících se rozvodového řízení. V proslovu zmínila deset konkrétních opatření, která napomáhají řešit rodičovský konflikt a předcházet jeho eskalaci. Podle jejího mínění by rozvody měly být rychlé – ty, které jsou nevyhnutelné. A měly by rozhodně zůstat v kompetenci soudů.

Posledním velkým tématem byla účast seniorů na trhu práce a podpora aktivit ve stáří a v pokročilém věku. O zkušenosti z této oblasti se podělil profesor Reinhard Resch z Institut für Recht der sozialen Daseinsfürsorge v Linci. Německo a Rakousko už dnes drtí obrovský nedostatek pracovních sil, i proto je důležité snažit se udržet seniory na trhu práce a zabránit odchodům do předčasných důchodů. Práce v důchodu by měla být atraktivně na-příklad snížením daňových, zdravotních a sociálních odvodů pro seniory. Významná je rovněž aktivizace seniorů mimo trh práce, uvnitř rodiny a v občanské angažovanosti, což je ovšem oblast, která není dostatečně docenovaná.

Národohospodářská fakulta VŠE v Praze Katedra hospodářské a sociální politiky

zve odborníky na oblasti sociální politiky, sociální práce a příbuzných vědních oborů
k účasti na V. ročníku mezinárodní vědecké konference

SOCIÁLNÍ POLITIKA 2023

PROSTOR PRO ÚSPORNÁ OPATŘENÍ

konané v Praze dne 9. listopadu 2023

Uvítáme zájemce o prezentaci výsledků vlastní vědecké činnosti, autory příspěvků shrnujících poznatky z praxe a posluchače se zájmem o problematiku sociální politiky v širším pojetí.

Vědecké příspěvky budou recenzovány a na základě rozhodnutí organizačního výboru konference publikovány ve sborníku.

Zaslání příspěvku a účast na konferenci jsou bez poplatku.

Další informace a možnost registrace naleznete na webu www.socialni-politika.cz

MEDIÁLNÍ PARTNEŘI

SPONZOŘI

FÓRUM
sociální politiky

HROT

INSIGHTERS

MOORE Czech Republic

Lucie Vidovičová na konferenci o rodinné politice, v pozadí (zleva) Marie Oujezdská, Miluše Horská a Zdislava Odstrčilová. Foto: Olga Nešporová.

Odpolední blok se zaměřil na dobrovolnictví jako cestu k využití potenciálu seniorů. Slovenská herečka, diplomatka a socioložka Magda Vašáryová zmínila roli

stařeny a vědmy, ctěné a vážené. Vědmy řídily například athénskou starověkou společnost a jejich rozhodnutí byla závazná. Dnes jsou to mladé a krásné influen-

cerky, koho se ptáme, co si myslí. Co mají dělat starší ženy, kterým je dáváno najevo, že už jsou nepotřebné? Tyto ženy ztratily sociální status a hlavně smysl užitečnosti a potřeby. Pak hledají i v politických strukturách lidí, kteří jim poskytnou pocit jednoduchého řešení. Samota má dopad na jejich schopnosti a myšlení – mohou se přiklánět k autoritativním režimům. Je třeba ohodnotit neviditelnou práci žen, kterou strávily většinu života. Ženy, které se zapojují do ženských spolků (př. Živa či Vesna) mají společnosti co dát, jsou solidární a užitečné. Nečekají, co dostanou, ale brání slabší, děti a seniory, vzájemně se podporují a mají pocit sounáležitosti. Jsou to vědmy. Vašáryová nabádala, že jako společnost nesmíme nechat starší ženy propadnout pocitu neviditelnosti a nepotřeby.

Význam spolkové činnosti zdůraznil i Hilmar Holzner z bavorského Státního ministerstva pro rodinu, práci a sociální věci. Občanská angažovanost má v Bavorsku velkou tradici, více jak dvě pětiny lidí tam působí v nějaké občanské organizaci. Neplacená činnost přispívá k obecnému blahu a sociální soudržnosti společnosti. Je zdrojem solidarity, což je hodnota, bez níž se společnost neobejde.

Výzva k zasílání příspěvků na téma reforem různých oblastí veřejné sociální politiky v zemích Visegrádské skupiny

Časopis Fórum sociální politiky (FSP) chystá své 1. (březnové) vydání v roce 2024 jako tematické, věnované reformám různých oblastí veřejné sociální politiky v zemích V4.

Redakce vítává příspěvky – recenzované i nerecenzované – zabývající se reformami v těchto oblastech: sociální zabezpečení (pojistné i nepojistné dávky, zejména důchodová oblast; nemocenské dávky; dávky v nezaměstnanosti; sociální pomoc/hmotná nouze); rodinná politika; politika zaměstnanosti; zdravotnictví; sociální služby; bytová politika; vzdělávací politika; sociální začleňování.

Příspěvky se mohou věnovat více oblastem nebo jedné z oblastí, případně ve vztahu k některým cílovým skupinám. Vítejte srovnání některé země Visegrádské skupiny s jinými zeměmi ať uvnitř této skupiny, či jinými.

Vítány jsou i příspěvky nabízející makroekonomický pohled nebo přístup z pozic teorie sociální politiky. Otevření jsme i článkům prognostickým, stejně jako recenzím publikací věnovaných relevantním tématům.

Ohlášení příspěvku spolu se zasláním předběžné anotace v rozsahu cca 80 slov očekáváme do 1. října 2023.

Pro další informace viz <https://www.rilsa.cz/casopis-fsp/pro-autory>

Call for contributions on the topic of reforms in various public social policy areas in the countries of the Visegrad Group

The Social Policy Forum journal is currently preparing its 1st (March) issue of 2024 in the form of a themed publication dedicated to public social policy reforms in various areas in the V4 group of countries.

The editors would welcome contributions - both peer- and non-peer-reviewed - that address reforms in the following areas: social security (insurance and non-insurance benefits; especially pensions; sickness benefits; unemployment benefits; social assistance/material hardship); family policy; employment policy; healthcare; social services; housing policy; education policy and social inclusion.

Contributions can be devoted to one or several of these areas, possibly in relation to certain defined target groups. We would also welcome comparisons between V4 countries and other (V4 or non-V4) countries.

Contributions are also welcome that offer a macroeconomic perspective or approaches stemming from social policy theory positions. We would further welcome prognostic articles and reviews of publications devoted to one or more of the relevant topics.

We kindly request that contributions be submitted, accompanied by a preliminary annotation of approximately 80 words, by 1 October 2023.

For further information please see: <https://www.rilsa.cz/casopis-fsp/pro-autory>

Rovněž výjimečné situace, například záplavy nebo přijímání uprchlíků z Ukrajiny, není možné řešit bez dobrovolníků. Bavorsko je země čestných funkcí, země dobrovolnictví. Stát dobrovolnictví podporuje, dokonce je zakotven v ústavě. Dobrovolníci jsou oceňováni a občanská angažovanost podporována i odměňována. Cíleně se snaží přilákat i děti a mladistvé, aby se angažovali v projektech pro obecné blaho, protože tyto věkové skupiny v těchto organizacích poněkud chybí.

Navazující závěrečná diskuse vesměs poukázala na význam neplacené dobro-

volnické práce, kterou by měl stát podporovat tím, že pro ni vytvoří vhodné podmínky a částečně ji finančně podpoří. Nicméně by se do ní neměl vměšovat. Seniori jsou důležitou součástí občanské angažovanosti, protože mají velké zkušenosti a více času. I proto, že mezi přítomnými bylo mnoho lidí z neziskového sektoru, vyzněla závěrečná diskuse velmi optimisticky. Práce pro společnost i uvnitř rodin byla přítomnými ceněna a mnozí měli dobrý pocit, že ji vykonávají. Minimálně si na tomto setkání potvrdili, že i neplacená práce má smysl.

Videozáznam XXII. mezinárodní konference o rodinné politice je dostupný na www.rodiny.cz.

Mgr. Olga Nešporová, Ph.D. (olga.nesporova@rilsa.cz) od roku 2004 působí jako socioložka ve Výzkumném ústavu práce a sociálních věcí, v. v. i. (Research Institute for Labour and Social Affairs – RILSA), Dělnická 213/12, Praha 7, Česká republika. Věnuje se problematice rodinné politiky, rodičovství, mezigenerační výpomoci a bezdomovectví.

Nekrolog za Ing. Petrem Víškem

Dne 30. května 2023 nás ve věku nedožitých 78 let opustil pan Ing. Petr Víšek. Prakticky celý svůj život zasvětil práci v sociální oblasti. Od roku 1972 pracoval na tehdejší Federálním ministerstvu práce a sociálních věcí, následně po rozdělení republiky pokračoval v činnosti na Ministerstvu práce a sociálních věcí ČR a souběžně od roku 1991 vyučoval na katedře sociální práce Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Dlouhodobě spolupracoval s Výzkumným ústavem práce a sociálních věcí, od roku 2018 byl jeho zaměstnancem.

Počátkem 90. let minulého století se Petr Víšek výrazně podílel na přípravě Scénáře sociální reformy a koncepci záchranné sociální sítě. V rámci transformace sociálního systému důrazně prosazoval, aby každý občan věděl, co ze sociálního systému dostává díky své předchozí aktivitě, co je výsledkem celospole-

čenské solidarity a co je výsledkem působení místních orgánů.

Významný byl Víškův přínos při přípravě zákona o státní sociální podpoře a návrhu zásad zákona o sociální pomoci. Unikátní byla jeho myšlenka automatické valorizace dávek státní sociální podpory v návaznosti na zvýšení částek životního minima, která zajistila, že reálná hodnota dávek pro rodiny s dětmi neklesala.

Petr Víšek výrazně kritizoval dopady reformy systému veřejné správy na možnosti státu vykonávat řadu sociálněpolitických opatření například v oblasti bydlení. Upozorňoval, že na samosprávné orgány obcí, měst a krajů stát přenesl řadu kompetencí, k jejichž naplňování je vázán i mezinárodními smlouvami, ale stát tak učinil bez toho, že by zajistil realizaci daných činností samosprávnými orgány.

V roce 1995 Petr Víšek založil občanské sdružení SOCIOKLUB, které se věnovalo rozvoji teorie a praxe sociální politiky. Tzv. mramorová edice knih, kterou toto občanské sdružení vydalo, je dodnes nedílnou součástí knihoven v celé republice a je stále významným informačním zdrojem pro mnoho autorů při psaní odborných textů.

Následně patřil Petr Víšek ke spoluzakladatelům obecně prospěšné společnosti Národní centrum sociálních studií, jež se zaměřuje zejména na rozvíjení regionálních aspektů v sociální oblasti.

Petr Víšek po celou dobu své profesní dráhy nezištně předával svoje zkušenosti všem svým kolegům a spolupracovníkům. Kdykoli byl připraven podat každému pomocnou ruku při řešení jeho problémů. Jeho nadhled při hledání odpovědí na klíčové otázky současného i očekávaného vývoje společnosti budeme všichni postrádat.

Čest jeho památce!

doc. Ing. Ladislav Průša, CSc.

Stát v rozkladu

Jan Mertl

Bělíček, Jan a kol.: Stát v rozkladu: reportáže z oblastí, na které se od sametové revoluce zapomnělo. Brno: Host, 2021, 195 stran, ISBN 978-80-275-0825-9.

Kniha obsahuje šest reportáží z české sociální reality a dotýká se problematiky regionálního rozvoje, poskytování zdravotní péče, uplatnění lidí na trhu práce a jejich kvalifikační struktury. Formou geograficky ukotvených příběhů ukazuje, kde jsou rezervy v nastavení sociální politiky projevující se jako selhání na mikroúrovni, tedy u jednotlivých občanů či regionů. Nepřímo poukazuje na celkový stav českého welfare state a skutečnost, že v některých ohledech se deklarovaných cílů v oblasti životní úrovně a kvality života dosud dosahovat nedaří. I když se jedná o novinářský pohled na českou sociální realitu obsahující dílčí příběhy, nikoli odborné analýzy stavu dotčených regionů či osob, může napomoci k lepšímu koncipování české sociální politiky do budoucna a poskytnout čtenářům řadu zajímavých argumentů.

Kniha s provokativním názvem je novinářským pohledem na českou sociální realitu. Zaměřuje se na významné sektory, jako je zdravotnictví, vzdělávání, bydlení, ale i sociální systém jako celek. Formou geograficky ukotvených příběhů ukazuje, kde jsou rezervy v nastavení sociální politiky projevující se jako selhání na mikroúrovni, tedy u jednotlivých občanů či regionů. Doba psaní a vydání knihy, tedy rok 2021, byla navíc složitá v tom, že kulmino-

vala epidemie covidu-19. Jak autoři uvádějí, to co se za lepších časů skrylo do ekonomického růstu anebo se nad tím daly v době konjunktury přivřít oči, se v časech horších projevilo jako selhání jednotlivých funkcí příslušných sociálních systémů.

Kniha je rozdělena do šesti kapitol a závěrečného shrnutí. Souhrnně lze říci, že zaměření kapitol ukazuje také na křiklavé případy, které vystupují na světlo právě až

zájmem příslušného reportéra; jinak by je pravděpodobně nikdo specificky neřešil. Nebo se jedná o problémy, o nichž sice leckdo ví, ale neschopnost je systémově řešit způsobuje jejich vytěsnění do sfér, o kterých se radši nemluví. Anebo konečně jsou to věci, které už několikrát někdo řešit zkoušel, ale neuspěl, a tak se do nich už nikomu příliš nechce pouštět. Autoři přesvědčivě ukazují, že životní příběhy jsou často v rozporu s deklarovanými cíli

Výzva k zasílání příspěvků na téma důchodová reforma

Časopis Fórum sociální politiky (FSP) chystá své 2. (červnové) vydání v roce 2024 jako tematické, věnované důchodovým reformám.

Redakce vítává příspěvky – recenzované i nerecenzované – zabývající se zejména těmito aspekty důchodových reforem: směřování důchodových reforem v mezinárodním srovnání; cíle, přístupy a důsledky reform pro řešení klíčových aspektů a dilemat souvisejících s reformami: mezigenerační solidarity, vnitrogenerační solidarity, genderové (ne)rovnosti; finanční udržitelnost důchodového systému a možnosti jejího dosažení; distribuční dopady reform; vztahy mezi finanční udržitelností a řešením klíčových dilemat reform.

Články mohou zahrnout více uvedených aspektů či se zaměřit na některý z nich nebo specifickou otázkou související s některým zmíněným prvkem.

Vítány jsou i příspěvky nabízející pohled z pozic teorie veřejné politiky. Otevření jsme i článkům prognostickým, stejně jako recenzím publikací věnovaných relevantním tématům.

Ohlášení příspěvku spolu se zasláním předběžné anotace v rozsahu cca 80 slov očekáváme do 1. prosince 2023.

Pro další informace viz <https://www.rilsa.cz/casopis-fsp/pro-autory>

Call for contributions on the topic of pension reforms

The Social Policy Forum journal is currently preparing its 2nd (June) issue of 2024 in the form of a themed publication dedicated to pension reforms.

The editors would welcome contributions - both peer- and non-peer-reviewed - that address, in particular, the following aspects of pension reforms: the international comparison of the direction of pension reforms; approaches to, and the objectives and consequences of such reforms in terms of solving the related key aspects and dilemmas: inter-generational solidarity, intra-generational solidarity, gender (in)equality; the financial sustainability of the pension system and the approaches to ensuring such sustainability; the distributional impacts of reforms; the relationships between financial sustainability and the approaches to solving key reform dilemmas.

Articles can be devoted to one or several of these aspects, as well as to specific questions related to the various related issues.

Contributions are also welcome that consider this issue from the public policy theory point of view. We would further welcome prognostic articles and reviews of publications devoted to one or more of the relevant topics.

We kindly request that contributions be submitted, accompanied by a preliminary annotation of approximately 80 words, by 1 December 2023.

For further information please see: <https://www.rilsa.cz/casopis-fsp/pro-autory>

na makroúrovni, případně i s makroekonomickými ukazateli životní úrovně, které svým souhrnným charakterem postihují celkové tendence, ale nikoli dílčí selhání či specifické problémy.

Taková situace je logickým výsledkem působení trhu, který spontánně generuje sociální, regionální a vzdělanostní rozdíly. Do určité míry to je jistě v pořádku, problém však spočívá v tom, kde leží optimální míra těchto diferencí a jaké důsledky má jejich výskyt na fungování společnosti. Kniha ukazuje, že v řadě případů jsou tyto rozdíly příliš velké, respektive že se na určité životní situace a lidi zapomíná, případně trh není schopen ocenit to, co mohou reálně nabídnout. V tomto smyslu nastavuje zrcadlo některým ekonomickým modelům, které za optimální či tržně efektivní řešení označují situace, které z věcného hlediska řadě aktérů nevyhovují nebo výrazně snižují jejich životní šance oproti ostatním.

Při čtení se však vkrádá také pochybnost o tom, zda jsou problémy, na které kniha upozorňuje, skutečně pouze (či hlavně) výsledkem rozkladu státu. Nabízí se otázka, zda nejde také či dokonce převážně o obecnější problémy sociálně-ekonomického rozvoje současnosti, které by ani solidárnější či inkluzivnější pojetí sociální politiky státu kauzálně neovlivnilo. V tomto smyslu lze polemizovat s autory o tom, že prvních šest kapitol je podrobnou sondou do české sociální reality, ale následné shrnutí posouvá problém do roviny celostátní politiky a fungování státu jako celku. Inherentně přítomný spor o velikost státu a objem solidární dostupných zdrojů pomocí sdělování jednotlivých příběhů bohužel vyřešit nelze. Jistěže řada věcí není nastavena optimálně a ohledně sociálně-politické doktríny nemáme v Česku vůbec

jasno ani v roce 2023, ale pro zlepšení v oblastech, na které autoři upozorňují, je podstatné zejména cíleně usilovat o regionální rozvoj a detailně nastavit nástroje sociální politiky tak, aby umožnily řešit vyskytující se sociální situace – jedná se tedy primárně o řešení na mikroúrovni.

Faktem však je, že příklady a příběhy uvedené v knize jsou mnohdy natolik živné, že poukazují také na nesprávná systémová nastavení ovlivňující lokální ekonomiku. V Česku však nejsou tyto zkušenosti dlouhodobě reflektovány při tvorbě jednotlivých politik – asi proto, že rozhodování o nich ve veřejné volbě dominuje ideologická debata na úkor odborné, věcné. Jinak řečeno, kniha dokládá, že při tvorbě politik je žádoucí vzít v úvahu také

situaci na úrovni méně atraktivních regionů, problematiku bydlení pro lidi s podprůměrnými příjmy, otázku atraktivity jednotlivých studijních oborů na středních a vysokých školách a prevenci centrifugálního působení trhu obecně.

Recenzovanou knihu tedy můžeme chápat jako další přesvědčivý důkaz o tom, že český welfare state pro řadu z nás není tím státem, kde se lidem dobře daří. V tomto smyslu lze také (i když to tak autoři asi nemysleli) alternativně vyložit název knihy, tedy nikoli nutně jako selhání státu samotného ve svých základních funkcích, ale jako určitý stupeň rozkladu prostředí, v němž tady jako občané České republiky žijeme a které stát svou sociální politikou formuje a ovlivňuje. Pravděpodobně vždycky najdeme nějaké příběhy a lidi, kterým se nedaří nebo na které se zapomnělo, ale obsah knihy zřetelně naznačuje, že v Česku řada nepříznivých věcí není náhoda nebo je nelze přiřadit pouze k jednotlivým osudům jako výsledek individuálního selhání, jak to obvykle vysvětlují pravicové politické směry. I když předložená kniha je primárně reportáží ze sociální reality, může napomoci k lepšímu koncipování české sociální politiky do budoucna a poskytnout čtenářům řadu zajímavých argumentů.

Doc. Ing. Jan Mertl, Ph.D.

(jan.mertl@outlook.com) absolvoval doktorské studium na Národohospodářské fakultě VŠE v Praze u prof. Krebse. Nyní je docentem v oboru hospodářská politika na katedře financí Vysoké školy finanční a správní (Department of Finance, University of Finance and Administration), Estonská 500, 101 00 Praha 10. Odborně se věnuje sociálnímu zabezpečení, veřejným financím a zdravotní politice.

Lidská práva starších lidí

Vladimír Barák

Bílková, Veronika – Šimáčková, Kateřina – Tymofeyeva, Alla: Lidská práva starších lidí. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2022, 292 stran, ISBN: 978-80-7676-609-9.

Kniha se zabývá lidskými právy starších osob. Autorky v ní čerpají z bohatého teoretického základu a přinášejí rovněž poznatky z praxe. Jedna z autorek je totiž vysoce respektovanou soudkyní zabývající se touto problematikou v Evropském soudu pro lidská práva ve Štrasburku. Monografie přibližuje jednotlivé typy lidskoprávních problémů, jimž starší lidé čelí, a věnuje se i hlavním právním technikám, jež jsou v oblasti spravedlnosti využívány k ochraně lidských práv. Hodnocená publikace je v českých poměrech unikátní. Závěry autorek, podle nichž v Česku absentuje obecná právní úprava práv starších lidí, jsou podloženy precizně provedenými rešeršemi.

Nová kniha zkušených a respektovaných právníček Veroniky Bílkové, Kateřiny Šimáčkové a Ally Tymofeyevy nabízí právní pohled na problematiku stárnutí obyvatelstva. Autorky k tématu přistupují

velice citlivě a poměrně progresivně. Ačkoli totiž lidská práva nejsou žádným novým fenoménem, o jejich rozsahu se stále vedou čilé diskuse. Autorky knihy se, alespoň dle samotného textu, exten-

zivní tendenci lidskoprávních přístupů nebrání. Spíše naopak.

K autorkám: Veronika Bílková je profesorkou na Právnické fakultě Univerzity Karlovy a dlouhodobě se věnuje meziná-

rodnímu právu. Specializuje se zejména na mezinárodní humanitární a trestní právo a rovněž na lidská práva. I Kateřina Šimáčková je mimořádně kompetentní autorkou: jde o bývalou soudkyni Nejvyššího správního soudu, následně soudkyni Ústavního soudu. Aktuálně je soudkyní Evropského soudu pro lidská práva ve Štrasburku. Alla Tymofeyeva je členkou Katedry mezinárodního práva Právnické fakulty UK, dříve publikovala například k tématům ochrany žen a dětí nebo k problematice zranitelných osob v justiční praxi; přispěla rovněž do publikace Listina v kontextu společenských změn (recenzi přineslo Fórum sociální politiky v č. 3/2022).

Trojice autorek se tedy tématu ochrany lidských práv zranitelných skupin obyvatelstva věnuje dlouhodobě, a to jak na teoretické úrovni, tak v rozhodovací justiční praxi. V hodnocené knize kromě bohatého teoretického základu těží i ze zkušeností z terénu: přibližují dřívější judikáty významných soudních institucí, případně mezinárodních organizací, a přihlížejí také k praxi vlád a dalších veřejných činitelů, například veřejného ochránce práv.

„Přes pokusy mezinárodních vládních i nevládních organizací podporovat pozitivní či alespoň neutrální pohled na stárnutí i stáří, je veřejný obraz starších lidí tak, jak jej najdeme třeba v médiích, stále zaměřen zejména na limity a překážky, jimž tito lidé čelí [...] Vede to ke vzniku různých ageistických stereotypů a předsudků, které mohou mít za následek nežádoucí praktiky, jako je věková diskriminace starších lidí na trhu práce, zanedbávání starších lidí, nebo dokonce násilí na nich. Většina takových praktik zasahuje do lidských práv starších lidí,“ píší autorky v úvodu k motivům, které je vedly k sepsání publikace. Upozorňují, že ačkoli světové obyvatelstvo postupně stárne, „starší lidé se, alespoň na univerzální a evropské rovině, nestali předmětem zájmu žádného lidskoprávního instrumentu, ani se na jejich potřeby nezaměřuje žádný zvláštní či kvazi-justiční orgán.“ Je to rozdíl oproti jiným zranitelným skupinám, jako jsou například děti či lidé se zdravotním postižením. Autorky připouštějí, že se na starší lidi stejně jako na všechny ostatní vztahují obecné lidskoprávní instrumenty. „Reálně ale tito lidé mnohdy z ochrany vypadávají, případně není brát dostatečný ohled na specifika, jež se mnou vyšší věk může – byť nutně nemusí – přinášet,“ uvádí autorky.

Kniha je rozdělena na tři části, přispívá to k přehlednosti publikace. Jedná se o části, které by obstály rovněž coby samostatné publikace. V celku však přináší velmi hodnotný a zejména komplexní vhled do problematiky lidských práv, především starších lidí, a to nikoli pouze

v České republice, ale rovněž v jiných státech EU či jiných zemích napříč světem.

První část, nazvaná Starší lidé a právo lidských práv, vymezuje pojem starší lidé, zabývá se užitou terminologií, popisuje přístup k ochraně starších lidí založený na

ochraně lidských práv, konkrétně přibližuje jednotlivé typy lidskoprávních problémů, jimž starší lidé čelí, a věnuje se hlavním právním technikám, jichž se v oblasti spravedlnosti využívá k ochraně lidských práv.

Druhá část se zabývá ochranou lidských práv starších lidí v rámci mezinárodního práva, a to v univerzální rovině, dále pak konkrétně v rámci Rady Evropy a v právu Evropské unie. Popsána jsou klíčová lidská práva seniorů a nástroje k jejich ochraně, například formou individuálních či kolektivních stížností k Evropskému soudu pro lidská práva.

Třetí část pak soustředí přímo na Českou republiku. Autorky kritizují, že v České republice dosud absentuje obecná právní úprava práv starších lidí. Odborníky na sociální politiku mohou zaujmout například velmi podnětné postřehy ke konceptu zranitelnosti starších lidí – jde o to, co konkrétně se myslí zranitelnou osobou a kdo takovou osobou je. Tento koncept se nejdříve využíval v uprchlickém právu, inspiroval si bere ze zahraničí a užívat jej začal i český zákonodárce nebo Ústavní soud. Blíže jsou tematizovány často opomíjené skupiny obyvatelstva, například starší lidé s psychosociálním postižením, v situaci chudoby, ve výkonu trestu, či LGBT osoby.

V závěru autorky přicházejí se čtyřmi připomínkami: doporučeními, jak má společnost reagovat na jev stárnutí. Ve výsledku je lze shrnout do jednoho z principů, jež přijala OSN. Tedy že bychom měli činit takové kroky, které „nenechají nikoho pozadu.“

Publikace je naprosto unikátní, podobný titul v odborné literatuře velmi významně absentoval. Mnoho podnětů zde načerpají rovněž odborníci na sociální politiku, sociální pracovníci nebo studenti humanitních oborů VŠ. Obohatit může rovněž demografy, sociology, psychology. Recenzovaný titul lze doporučit každému, kdo se zajímá o lidská práva. Ta by ostatně měla zajímat každého z nás.

Mgr. Vladimír Barák, Ph.D. (vladimir.barak@vse.cz) absolvoval doktorské studium pod vedením prof. Vojtěcha Krebse na Národohospodářské fakultě VŠE v Praze. Nadále zde působí na Katedře hospodářské a sociální politiky (Department of Economic and Social Policy, Faculty of Economics, University of Economics), Nám. W. Churchilla 4, 130 67 Praha 3, Česká republika.

Zpráva pro předplatitele Fóra sociální politiky

Jak je uvedeno v editorialech tohoto čísla Fóra sociální politiky (FSP), od příštího – třetího, zářijového – vydání bude FSP vycházet pouze elektronicky. Důvody tohoto rozhodnutí vydavatele FSP jsou finanční.

Každé nové číslo Fóra sociální politiky bude ihned volně dostupné – jak je tomu ostatně již nyní – na internetových stránkách Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí (<https://www.rilsa.cz/casopis-fsp/>).

Všem našim předplatitelům/-kám velice děkujeme za přízeň, nesmírně si jí vážíme. Velmi stojíme o to, aby FSP četli i v jeho budoucí, výhradně digitální podobě. Ohledně vrácení předplatného nemusí předplatitelé/-ky činit žádné kroky – bude jim automaticky vyplaceno prostřednictvím společnosti SEND Předplatné s.r.o. Této firmě a rovněž našemu vydavatelství – společnosti Vydavatelství KUFR s.r.o. – patří náš velký dík za dosavadní spolupráci.

Professional experience of social workers facing digital exclusion

Using several specific examples, the article records the empirical experience of Labour Office social workers facing digital exclusion. By means of currently available casuistry details, it reveals the negative side of digitalisation and supports the conclusion of there being serious doubts with respect to the fulfilment of the requirement for equal rights for all without distinction. The author expresses concern about this development, in that, as part of the digitalisation process, not all the risks and limits that the given trend presents to parts of the population have been thoroughly taken into account at the state administration level.

About justification

The authors focus on the ways in which people justify what they do to themselves and to others by means of the analysis of the basic approaches via which we legitimise our behaviour. They reveal that each approach operates applying a different binary code, each with its own type of hero and its own type of „loser“. The book has the potential to help us to understand why it is sometimes so difficult to find agreement on the key issues of our time, from migration to approaches to ensuring a properly functioning society to the reasons for waging war.

Donations as one source of income for non-governmental non-profit organisations

The article describes the structure and amounts of donations provided to non-governmental non-profit organisations in the Czech Republic. The authors rely on data obtained from surveys conducted by the Donor Forum. Such organisations function via the provision of public resources and also receive income from both private sources and income earned through social entrepreneurship. The work of volunteers and financial aid from abroad are also important factors in this respect. The Donor Forum has been expanding its environment for the provision of donations for more than 20 years, and it provides information on the analysis performed concerning the financing of non-profit organisations and donations received on its website. The research performed indicates a recent decrease in the value of donations from both individuals and corporations. The Forum thus sees an opportunity to focus to a greater extent on social entrepreneurship.

A double look back at Alain Touraine

On 9 June, the French sociologist Alain Touraine died at the age of 97. We mark his passing with the mention of two texts. The text by Geoffrey Pleyers comprises a comprehensive obituary, whereas the chapter taken from Jan Keller's book Contemporary French Sociology (Karolinum, 2022) briefly and critically introduces a number of Alain Touraine's concepts.

22nd international conference on family policy

The report presents the 22nd international conference dedicated to family policy topics that was held in Prague on 18 April 2023. The title of this year's event was „Family policy and preparations for the ageing of (not just) the young generation“. The conference was organised by the Committee for Social Policy of the Senate of the Parliament of the Czech Republic, the Standing Committee for Family and Equal Opportunities PSP, the National Centre for the Family in cooperation with the Family Association of the Czech Republic and Austrian partners: the Institut für Ehe und Familie (Institute for Marriage and the Family) and the Hanns Seidel Foundation.

Review of the book „State in decay“ – Bělíček, Jan et al.: Stát v rozkladu: reportáže z oblastí, na které se od sametové revoluce zapomnělo. Brno: Host, 2021, 195 pages, ISBN 978-80-275-0825-9.

The book contains six reports on various Czech social reality topics including regional development-related issues, the provision of health care and the employment of persons in the labour market and their qualification structures. Based on geographically specific cases, it reveals certain reservations in terms of the settings of social policy that manifest themselves at the micro level, i.e. concerning certain individuals and regions. It indirectly points to the overall state of the Czech welfare state and the fact that, in some respects, the declared objectives concerning living standards and quality of life have not yet been achieved. Despite the fact that the book takes a somewhat journalistic rather than an expert approach (that analyses affected regions and individuals) to social reality in the Czech Republic, it has the potential to contribute to improving the design of Czech social policy in the future and presents readers with a number of interesting arguments.

Review of the publication „The human rights of the elderly“ – Bílková, Veronika – Šimáčková, Kateřina – Tymofeyeva, Alla: Lidská práva starších lidí. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2022, 292 pages, ISBN: 978-80-7676-609-9.

The book draws on a rich theoretical basis and uses insights obtained from professional experience to address the human rights of the elderly. One of the authors is a highly respected judge who is involved in this issue at the European Court of Human Rights in Strasbourg. The monograph both describes the various types of human rights problems faced by older people, and addresses the main legal techniques that are applied in the judicial system to protect human rights. The reviewed publication is unique by Czech standards. The conclusions of the authors, according to whom the general legal regulation of the rights of older people is lacking in the Czech Republic, are supported by precisely determined research findings.

Hlavní náplní ústavu je aplikovaný výzkum v oblasti práce a sociálních věcí na regionální, celostátní i mezinárodní úrovni formulovaný podle aktuálních potřeb orgánů státní správy, popřípadě neziskových či privátních subjektů. Ústav vykonává konzultantskou činnost pro uživatele výsledků výzkumů a organizuje semináře a konference. Výzkumné projekty se každý rok připravují ve spolupráci se zainteresovanými subjekty s ohledem na kontinuitu vývoje vědy a výzkumu v předmětných oblastech. Mezi hlavní výzkumné zájmy ústavu patří:

- trh práce a zaměstnanost,
- sociální dialog a pracovní vztahy,
- sociální ochrana,
- rodinná politika,
- příjmová a mzdová politika,
- rovné příležitosti,
- teorie sociální politiky.

Významnou činností ústavu je poskytování komplexních knihovnických a informačních služeb z oblasti práce a sociálních věcí, které zajišťuje oddělení knihovnicko-informačních služeb. V rámci jeho činnosti je kontinuálně budován a zpracováván fond domácích a zahraničních informačních pramenů z uvedené oblasti, ale i z příbuzných oborů a průřezových vědních disciplín.

The RILSA's main role is applied research on labour and social affairs at regional, national, and international levels, formulated in accordance with the current needs of the state administration, and in some cases the non-profit sector and private clients. The Institute provides consultancy for the users of research results and organizes seminars and conferences. Research projects are prepared each year in collaboration with interested parties, with regard to the continuity of science and research in the areas in question. The Institute's main research interests include:

- labour market and employment,
- social dialogue and labour relations,
- social security,
- family policy,
- wages and income policy,
- equal opportunities,
- social policy theory.

An important activity of the Institute, essential for carrying out its research objectives, is the provision of comprehensive library and information services in the field of labour and social affairs. This is done by RILSA's library and information services department.

Kontakt

Dělnická 213/12, 170 00 Praha 7, Czech Republic, tel. +420 211 152 711, <https://www.rilsa.cz>

FÓRUM sociální politiky

Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i.

MK ČR E 17566
ISSN 1802-5854 print, 1803-7488 online
Cena: 80 Kč

